

Disertační práce

Latinské a románské prvky v albánštině
Latin and Romance elements in Albanian

Mgr. Lucie Gramelová

školitel: prof. PhDr. Bohumil Zavadil, CSc.

studijní program: Filologie

obor: Románské jazyky

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Ústav románských studií

Praha, 2013

„Prohlašuji, že jsem disertační práci napsala samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.“

OBSAH

Abstrakt

Úvod	7
1. Úvod do studia albánštiny	
1.1. Sociolingvistická situace albánštiny	11
1.2. Vznik spisovného albánského jazyka	13
1.3. Dialekty	15
1.4. Struktura albánštiny	20
1.4.1. Výslovnost albánštiny	20
1.4.2. Morfologie	22
1.4.3. Syntax	28
1.5. Slovní zásoba	30
2. Albánské etnikum v 1. tisíciletí	
2.1. Historiografie	40
2.2. Ilyrsko-albánská hypotéza	42
2.3. Argumenty pro a proti ilyrsko-albánské hypotéze	43
2.4. Thráko-albánská hypotéza	46
2.5. Fenomén transhumance	48
2.6. Migrační trasy	50
2.7. Archeologické nálezy	51
2.7.1. Ilyrové, Řekové, Římané	51
2.7.2. Komanská kultura	52
2.7.3. Další nálezy z období raného středověku	53
2.8. Závěry	55
3. Postavení albánštiny v rámci indoevropských jazyků	
3.1. Obecná charakteristika	57
3.2. Konzervativní a inovativní rysy	58

3.3. Balto-slovansko-albánské vztahy	63
4. Problematika Balkánského jazykového svazu	
4.1. Pojmy balkanistika/balkanologie a Balkánský jazykový svaz	64
4.2. Jazyky Balkánského jazykového svazu	67
4.3. Balkanismus	69
4.3.1. Fonologické balkanismy	72
4.3.2. Morfologické balkanismy	73
4.3.3. Lexikální balkanismy	77
4.4. Albánština v rámci Balkánského jazykového svazu	78
5. Problematika jazykového kontaktu	
5.1. Úvod do studia kontaktu jazyků	80
5.2. Jazykový svaz	83
5.3. Problematika lexikálních výpůjček	86
5.3.1. Některé charakteristické prvky lexikálního působení substrátu	91
6. Balkanolatina a balkanorománština	
6.1. Historie	93
6.1.1. Před příchodem Římanů	93
6.1.2. Římané	94
6.2. Latina na Balkáně	96
6.2.1. Sociolingvistická situace	96
6.2.2. Stav poznání balkanolatiny	98
6.2.3. Dělení balkanolatiny	102
6.2.4. Shrnutí	103
6.3. Jirečkova linie	104
6.3.1. Odezva Jirečkovy linie v albánštině	107
6.4. Termíny balkanolatina a balkanorománština	110
6.4.1. Vymezení hranice	110
6.4.2. Dělení balkanorománštiny	113

7.	Latinské a románské prvky v albánštině	
7.1.	Přehled bibliografie	117
7.2.	Latinské výpůjčky v albánštině – kompletní přehled	119
7.3.	Popis fonetických změn ve výpůjčkách	159
7.4.	Sémantické posuny	171
7.5.	Dělení latinských a románských výpůjček z chronologického hlediska	173
7.5.1.	Kritéria dělení latinských a románských výpůjček	177
7.5.1.1.	Fonetický vývoj slov	178
7.5.1.2.	Další kritéria	180
7.5.2.	Příklady výpůjček z jednotlivých období	183
7.6.	Shrnutí	184
8.	Vybrané etymologické problémy	
8.1.	Toponyma	186
8.2.	Oronyma	187
8.3.	Fauna a flóra	189
8.3.1.	Zoonyma	189
8.3.2.	Alb. <i>pyll</i> „les“	192
8.3.3.	Závěry	193
9.	Závěr	
9.1.	Etnogeneze	194
9.2.	Latinské výpůjčky	197
9.3.	Dovětek	198
	Seznam použitých zkratk	200
	Přehled použitých symbolů	200
	Použité symboly mezinárodní fonetické abecedy a jejich přepis do češtiny	202
	Bibliografie	204
	Internetové zdroje	220
	Albánsko-český slovníček	221

Abstrakt

V albánštině nacházíme přes osm set latinských a románských výpůjček. Předložená chronologická stratifikace výpůjček je následující: 1) latinské výpůjčky, 2) balkanorománské výpůjčky, 3) výpůjčky z období Via Egnatia a 4) benátské výpůjčky. Při chronologickém určování slov je rozhodující jednak jejich fonetický vývoj, jednak sémantické hledisko. Mnohé výpůjčky prošly dramatickým fonetickým vývojem, který je obecně charakteristický zejména neutralizacemi a synkopami. Do nejstarší latinské fáze náleží zejména výpůjčky z oblasti náboženství, řemesel, stavitelství či dopravy, do fáze balkanorománské pak mnohá slova z oblasti fauny a flóry, výrazy z oblasti pastevectví či názvy částí těla. Z pozdějších období jsou to především některá slova kulturní, také výrazy z oblasti námořní plavby či některé předměty denní potřeby. Studium latinských výpůjček nabízí nový pohled na etnogenezi Albánců a otázku jejich ilyrského původu. Konfrontací s dalšími vědními obory (zejména historií, archeologií, zoologií) docházíme k závěru, že Albánci se s latinou setkali poprvé v severní oblasti Balkánského poloostrova a později v době slovanské expanze na Balkáně byli v intenzivním kontaktu s romanizovanými Vlasy v horách středního Balkánu.

In Albanian, there is more than eight hundred Latin and Romance loanwords. The suggested chronological stratification is following: 1) Latin loanwords, 2) Balkan-Romance loanwords, 3) loanwords from the time of Via Egnatia and 4) Venetian loanwords. By the chronological classification of the words is decisive both the phonetic development of the word and the semantical point of view. Many loanwords went through dramatical phonetic development, which can be characterised by neutralisations and syncope. The oldest Latin loanwords are those from the field of religion, craft, construction or transport; in the Balkan-Romance phase we find many pastoral words, names of the plants and animals or names of the body parts, some cultural words, marine words or some articles of daily use. The study of Latin loanwords offers a new view on the ethnogenesis of Albanian people and the question of their Illyrian origin. Together with the interdisciplinary view (history, archeology, zoology etc.) we come to the conclusion that Albanians met Latin first in the northern part of the Balkan peninsula and later in the time of the Slavic expansions they were in an intense contact with the romanized Vlach people in the mountains of Central Balkan.

Úvod

Cílem této práce je provést na základě podrobného rozboru latinské a románské slovní zásoby v albánštině chronologickou stratifikaci tohoto jazykového materiálu a ze zjištěných dat vyvodit patřičné závěry pro vývoj albánštiny v různých fázích. Je zřejmé, že k relativní dataci výpůjček bude třeba nastavit určitá kritéria, a to především v oblasti jejich fonetického vývoje a také v oblasti sémantické. Pomocí takového rozboru bych v rámci interdisciplinárního pohledu chtěla dokreslit obraz vývoje a dějin albánského jazyka. Vzhledem k nedostatku psaných záznamů o albánštině a v albánštině vyžaduje takový pohled zapojení poznatků z celé řady příbuzných i vzdálenějších oborů, od filologie a lingvistiky přes etnologii a historii až po botaniku či zoologii. Vycházíme zde z předpokladu, že existuje nesporná souvislost mezi tzv. vnitřními a vnějšími dějinami jazyka. Na albánském jazykovém materiálu, zejména pak na jeho latinské části, se pokusíme alespoň část těchto vnějších dějin rekonstruovat.

První kapitola tvoří nezbytný úvod do celé problematiky. Představuji zde albánštinu současnou i minulou, albánštinu ze sociolingvistického hlediska a také strukturu albánského jazyka.

Úvahy o historii albánštiny a roli latinského prvku v albánštině musí nutně doplnit informace etnogenetická, zasazená do kontextu historického, archeologického i lingvistického. Složitost celého procesu formování národa, a v případě balkánských národů zejména nedostatek potřebných dat (především naše nedostatečné znalosti paleobalkánských jazyků a chybějící historiografie z klíčového období po nájezdu Slovanů), poskytují prostor pro různé hypotézy. Tyto hypotézy, a hlavně některé často opakované a opisované argumenty, si nutně žádají revizi (kapitola 2).

Významná data o vývoji albánštiny, zejména v její rané fázi, získáváme z poznatků srovnávací jazykovědy a indoeuropeistiky. Postavením albánštiny v rámci indoevropských jazyků se zabývá kapitola třetí.

Následující kapitoly popisují albánštinu v kontextu balkánských jazyků, respektive Balkánského jazykového svazu. Pokusíme se blíže specifikovat prostor a dobu, ve kterých vzniká tento jazykový svaz, a především okolnosti, za kterých došlo k současnému výsledku – tedy situaci, kdy v geneticky nespřízněných jazycích (zastupujících různé větve indoevropské

jazykové rodiny) nacházíme nápadné typologické paralely. S problematickou jazykového svazu úzce souvisí kapitola pátá, pojednávající o teorii jazykového kontaktu. Součástí této kapitoly je pak také zasazení některých klíčových pojmů této práce do teoretického rámce, především pak pojmu výpůjčka.

Těžištěm práce jsou kapitoly šestá a sedmá, které se věnují konkrétnímu jazykovému materiálu. Po stručném srovnání latinského prvku v albánštině s latinským odkazem v dalších balkánských jazycích následuje podrobný rozbor fonetických změn, který tvoří základ následujících úvah o dataci a chronologické stratifikaci výpůjček. Na závěr přistupují určitá doplňková kritéria, především pak snaha vidět jednotlivá slova v odpovídajících kulturně-historických souvislostech. Závěrem této kapitoly je věnována pozornost některým zajímavým etymologiím, zejména těm, které můžeme označit jako relevantní v etnogenetickém bádání (například některé pojmy z oblasti fauny a flóry), ale také těm, které osvětlují dosud ne zcela jasné historické vztahy k některým dalším balkánským jazykům, především arumunštině a dákorumunštině.

Součástí práce je také kompletní přehled latinských výpůjček v albánštině (7.1.), který plní jednak funkci referenční (je abecedně řazen, a čtenář tak může kdykoliv ověřit či dohledat potřebnou informaci), jednak by mohl být v budoucnu užitečný badatelům z příbuzných oborů.

Do práce nebyly zahrnuty kultismy z pozdější doby, novodobé neologismy (výpůjčky z románských jazyků) a latinské výrazy například v technické a lékařské oblasti. Nemají žádnou výpovědní hodnotu v diachronním studiu. Nicméně jak se v průběhu práce ukázalo, určit nějakou hranici, termín *post quem non* zde předkládaných výpůjček, je velmi obtížné, takřka nemožné. Výpůjčky prokazatelně pocházející z moderních románských jazyků (hlavně z italštiny, méně pak z francouzštiny) pochopitelně nebyly zahrnuty. Nicméně jak se ukázalo, řada domnělých latinských (a zde zahrnutých) výpůjček může mít také původ mnohem pozdější a může být výsledkem čilých (a doložených) italo-albánských kontaktů ve středověku a počátkem novověku.

Všechna slova jsou ponechána v původním pravopisu a neuvádím u každého slova výslovnost, resp. fonetickou transkripci. Znalost latinské výslovnosti předpokládám, znalost albánské výslovnosti je možno si osvojit v kapitole 1.4.1. Tam, kde je to vhodné (zejména při popisu hláskových změn nebo výslovnostních odchylek), jsem použila zápis Mezinárodní

fonetické abecedy (IPA) vzhledem k jeho jednoznačnosti. Přehled použitých znaků IPA s transkripcí do češtiny lze najít v příloze.

Toponyma jsou zapisována všeobecně přijímaným způsobem (někdy nazývaným kompromisní). Místní jména nacházející se uvnitř státních hranic dnešní Albánie jsou zapisována ve své albánské podobě. Názvy těchto míst v okolních jazycích mohou být uvedeny v závorce, je-li to relevantní. Místní jména nacházející se vně státních hranic Albánie jsou psána pravopisnou normou příslušného státu, a to i v případě, že jsou obývána Albánci. Také zde pak stojí albánský název na druhém místě v případě, že je to relevantní. Tam, kde toto pravidlo není dodrženo, je na tuto skutečnost upozorněno.

Hvězdičkou jsou důsledně označeny tvary, slova, která jsou nedoložená, tedy rekonstruovaná. Jsou to taková slova (nebo mezistupně vývoje), jejichž existenci pouze předpokládáme. Otazníkem je pak označena nejistá nebo snadno zpochybnitelná etymologie.

Bibliografie je koncipována tak, aby případnému zájemci poskytla reference jak na klasická díla druhé poloviny 19. století (Hahn, Weigand, Meyer a další), byť jsou dnes již v mnohém překonaná, tak na všechny významné práce posledních desetiletí v oboru historie Balkánu, balkánské jazyky a jejich vývoj, Balkánský jazykový svaz, balkanorománské jazyky. Zastoupeny jsou jak prameny albánské či jiné balkánské, tak prameny západní, především německé a anglosaské. Jsou voleny tak, aby bylo možno postihnout všechny aspekty dané problematiky a především seznámit čtenáře s názorovou pestrostí na daném poli. Důraz je pak kladen na literaturu nejnovější.

V samém závěru uvádím albánsko-český slovníček, jehož smyslem je usnadnit čtenáři orientaci v albánštině, zejména pak v použitých příkladech, a poskytnout možnost snadno vyhledat požadované.

Tato práce by mohla zaujmout především albanisty, balkanisty, romanisty, a zejména rumunisty, klasické filology, lingvisty, indoeuropeisty a doufám, že i zájemce z řad odborné veřejnosti. Jedná se o práci mezioborovou, neboť kombinuje poznatky téměř všech zmíněných oborů.

V neposlední řadě je cílem této práce vzbudit v širší odborné i méně odborné veřejnosti větší zájem o albánštinu, a především motivovat potencionálního zájemce k hlubšímu poznání souvislostí na poli albanistickém a balkanistickém. Přes veškerou odlišnost, kterou na první pohled albánský jazyk vykazuje při srovnání s češtinou, se jedná o jazyk indoevropský a tato skutečnost by nás měla vést k tomu, abychom hledali a nacházeli

to, co mají oba jazyky společné. Zároveň však albánština vzhledem ke své historické zkušenosti přináší Středoevropanovi jistý nádech Orientu a svým způsobem také tajemna, neboť Albánie je stále jednou z nejméně známých evropských zemí a zůstává opředená mnoha mýty.

1. Úvod do studia albánštiny

1.1. Sociolingvistická situace albánštiny

Albánština (*gjuha letrare shqipe*)¹ je indoevropský jazyk, jímž hovoří více než šest milionů lidí. V samotné Albánii žije více než tři miliony albánsky hovořících obyvatel, v bývalé Jugoslávii jsou to necelé tři miliony (Kosovo-Metohija, Makedonie, Černá Hora).² Velmi staré albánské osídlení najdeme v jižní Itálii a na Sicílii. Početná albánská menšina žije také v Řecku. Novodobá migrace zavedla řadu Albánců rovněž do Spojených států amerických, Francie, Sýrie, Austrálie, Turecka a dalších zemí.

Albánština je oficiálním jazykem od vzniku Albánie jako samostatného státu v roce 1912 / 1913.³ Tehdy nebylo k Albánii připojeno Kosovo (zůstalo až do roku 2008 připojeno k Srbsku), a velká část mluvčích albánštiny se tak ocitla za hranicemi albánského státu.

Albánie je jazykově poměrně homogenní. Podíl menšin je zde velmi malý (oficiálně pouze 3-5%), a albánština je tudíž dominantním jazykem školství, státní správy, sdělovacích prostředků, kultury apod. Situace v Kosovu je komplikovanější, nicméně se vznikem samostatného kosovského státu lze předpokládat stále větší uplatňování albánštiny.

Podívejme se nyní podrobněji na situaci albánštiny v albánské diaspoře.

Italští Albánci a jejich jazyk se označují Arbëresh, což je v podstatě původní staré etnonymum pro označení Albánců. Příležitostně najdeme v odborné literatuře také označení Italo-albánci a italo-albánština. Arbëresh žijí v jižní Itálii, v Apulii, v Basilicatě, v Kalábrii a na Sicílii. Jsou potomky uprchlíků před tureckou invazí. Jejich jazyk je do určité míry odlišný od současné albánštiny, zachoval si řadu archaických prvků, obsahuje pochopitelně mnoho italských výpůjček, ale obsahuje také výpůjčky řecké. Albánci přicházeli do této

¹ Výraz albánský/Albánc (latinsky *arbanensis/albanensis*) má svůj původ ve starém etnonymu *Arbën/ Arbër*. Obyvatelé se nazývali *arbënesht/ arbëresh* (střídání r/n je dáno toskickým rotacismem) a jazyk, jímž hovořili, se nazýval *arbënisht/ arbërisht*. Právě toto slovo bylo v 16. století nahrazeno výrazem *shqip* (albánština), od kterého se sekundárně odvodily zbylé výrazy (*shqiptar*- Albánc, *Shqipëri*- Albánie).

² Veškeré údaje o počtu mluvčích jak v Albánii, tak v regionech mimo Albánii a Kosovo jsou převzaty z www.ethnologue.com.

³ V roce 1912 se sešel Albánský národní kongres a Albánci vyhlásují samostatný stát. V napjaté situaci po První balkánské válce jej však další státy uznávají až roku 1913.

oblasti v několika vlnách, a to v době od 15. do 18. století. V současnosti se jedná o několik desítek vesnic. Jejich charakteristickým rysem je zachování řeckého pravoslavného ritu. Co se týče počtu mluvčích, údaje se rozcházejí, pravděpodobný je počet kolem 100 000, někteří autoři považují toto číslo za přehnané (Breu, 2002, s. 74). Jedná se o ve své podstatě relativní údaj, mnozí mladí lidé už jazyk rodičů ovládají pouze pasivně a dávají přednost italštině. Platí to především v jižní Itálii. Naopak na Sicílii je používání arbërësh mnohem živější. Týká se to však pouze rodiny a snad nižší samosprávy v daném regionu. Školní výuka probíhá v italštině, nevycházejí žádné albánské tiskoviny, příležitostně lze albánštinu slyšet v rádiu (Breu, 2002, s. 74).

Výsledkem dlouhodobé migrace do Řecka v období od poloviny 13. století do 15. století (ale pravděpodobně také později) je početná albánská menšina v oblasti Atiky, Thrákie, Salaminských ostrovů, Atén a severního Peloponésu. Mluvčí i jejich jazyk se označují jako Arvanitika. Z ekonomických důvodů jsou velmi asimilováni. Migrují často za prací do větších měst. Chtějí-li zlepšit svoje společenské postavení, řečtina je pro ně nezbytností. Arvanitština převzala takové množství novořeckých prvků, že se stala nesrozumitelnou pro mluvčí spisovné albánštiny. Často uváděný údaj počtu mluvčích, 173 000, je z druhé poloviny 19. století (Hahn, 1854), Ethnologue uvádí číslo 150 000, avšak i to se zdá značně nepravděpodobné. Arvanitština není vyučovacím jazykem na žádném stupni, neexistují žádné arvanitské sdělovací prostředky (Demiraj Bardhyl, 2002, s. 71).

Co se týče albánského obyvatelstva na území bývalé Jugoslávie, není výsledkem diaspory, ale je většinou původní. Není tomu tak pouze v případě některých enkláv, například v případě zadarských Albánců, kteří jsou označováni jako Arbanasi a původně pocházejí z Černé Hory. Do svých současných sídel přišli v 18. století. Jedná se o katolíky, kteří odcházeli před rozšiřujícím se tureckým vlivem. Dnes se jedná pouze o několik set osob. Jejich jazyk je značně ovlivněn chorvatštinou (Kovačec, 2002, s. 67).

V devadesátých letech také překročila albánsko-řeckou hranici řada albánských ekonomických uprchlíků, kteří se usadili na severu země (vzhledem ke geografické blízkosti původní vlasti) nebo ve větších městech (vzhledem k většímu množství pracovních příležitostí). Tito „noví“ uprchlíci nejsou příliš asimilováni, často vykonávají manuální práce, u nichž není neznalost řečtiny překážkou. Bohužel mají v Řecku špatnou pověst a nejsou zcela kladně přijímáni.

Novodobá pracovní a ekonomická migrace přivedla Albánce také do dalších evropských zemí (včetně České republiky), Spojených států a Austrálie. Tato novodobá albánská diaspora si udržuje úzký vztah ke své původní vlasti a mnozí Albánci žijící v zahraničí finančně podporují své rodiny doma. V literatuře se dokonce uvádí, že tyto neoficiální příjmy částečně sloužily v kritických devadesátých letech ke krytí hospodářského deficitu.⁴ Ekonomicky motivovaný odchod z vlasti, v albánštině označovaný slovem *kurbet*, má v Albánii dlouhou tradici.

V České republice žije několik set Albánců. Většinou se jedná o kosovské Albánce, kteří k nám přišli během války v Kosovu. Určitá část u nás žijících Albánců také pochází z republiky Albánie, jedná se nejčastěji o podnikatele a o studenty vysokých škol, kteří u nás ve velké míře zůstávají po ukončení studií.

1.2. Vznik spisovného albánského jazyka

O historii albánského jazyka není mnoho známo. První písemné záznamy pocházejí z konce 15. století. V průběhu středověku patřilo území tu Byzantincům, tu Bulharům nebo Srbům. Nepodařilo se vytvořit vlastní stát. Od 15. století, kdy začala turecká invaze, spadá Albánie do oblasti tureckého vlivu. Jedná se tedy o jeden z nejpozději písemně doložených indoevropských jazyků. Avšak ani v průběhu následujících staletí se písemnictví nerozvíjelo, albánský jazyk nebyl podporován tureckou vládnoucí menšinou. Většina textů tak pochází od Albánců žijících v Řecku nebo Itálii, kam Albánci emigrovali od 13., respektive 15. století. Až do 19. století se však jedná spíše o jednotlivosti než o nějaký kontinuální projev písemnictví.

S národním uvědoměním a poznáváním vlastní identity se setkáváme až od konce 19. století. Je to období, které předchází albánské nezávislosti. Významnou postavou z tohoto období je například básník Pashko Vasa (1825 – 1892), který se zabýval také albánským jazykem. Z jeho pera pochází gramatika albánštiny, „učebnice“ albánštiny (ačkoliv v dnešním

⁴ Hradečný (2008, s. 633) uvádí, že v první polovině devadesátých let pracovalo v cizině kolem 15 % průběžného obyvatelstva.

slova smyslu je to také spíše deskriptivní příručka) a několik jazykových studií. Ve svých básních pak popisuje samozřejmě rodnou zemi, její krásu, ale i bídu a její obyvatele a jazyk. Z českého pohledu také není zcela bez významu, že snad nejproslulejší báseň tohoto autora (*O moj Shqypni, mjera Shqypni* „Ach Albánie, ubohá Albánie“) byla objevena českým romanistou a albanologem Janem Urbanem Jarníkem a publikována v klasickém albanistickém díle Zur albanischen Sprachkunde v roce 1899. V době svého vzniku nebyla báseň publikována. Navíc je Pashko Vasa prvním Albáncem, který napsal o své zemi knihu (Vasa, 1879).

Celý proces zavádění albánštiny znesnadňovala například také tehdejší nejednotnost v zápisu jazyka. Na přelomu 18. a 19. století bylo používáno paralelně několik abeced (několik variant upravené latinky, řecká abeceda a arabské písmo; zpravidla podle toho, k jakému náboženství se hlásili píšící vzdělanci, tedy zda byli katolíci, ortodoxní křesťané nebo muslimové). Navíc bylo pochopitelně albánské národní hnutí vystaveno systematickému pronásledování ze strany sultánského režimu.

Samostatný stát tedy vzniká roku 1912/1913. Úředním jazykem je sice albánština, avšak vzhledem ke složité politické situaci a často se měnícím poměrům mladého státu není velký prostor pro jazykové záležitosti. Od počátku je ovšem kladen důraz na „albanizaci“ školství a zakládání škol. Zogův autoritářský režim (1925-1939) se pokoušel o důslednou „nacionalizaci“ albánského školství, ale nebylo to v té době možné. Církevní školy se vždy do určité míry držely příslušného církevního jazyka také jako vyučovacího. Školství navíc naráželo také na jiné problémy. Povinná školní docházka byla sice zavedena roku 1934, ale v podstatě nebylo v možnostech běžné rodiny (zvláště na vesnici) posílat děti do školy.

Je to až Enver Hoxha, který jako první v historii vůbec zavádí do všech albánských škol povinně albánštinu, čehož docílil především postupným omezováním a nakonec úplným zrušením církevních škol. Enver Hoxha a komunistická strana se dostávají k moci v roce 1944. Jazyk a jeho kultivace společně se školstvím se stávají prioritou. Důvody jsou samozřejmě především politické. Přibývá škol a v roce 1957 zahajuje činnost Tiranská státní univerzita a lze tedy organizovaně pěstovat albanistiku. Během padesátých let se také významně snížila míra negramotnosti (Hradečný, 2008, s. 456-460).

Tímto ne právě jednoduchým procesem tedy vzniká spisovný albánský jazyk (*gjuha letrare shqipe*). Jazyk tvoří významnou součást albánského národního uvědomění. Je základním rysem určení národní příslušnosti. Toto konstatování může znít triviálně, ale přímo

na Balkáně známe případy, kdy tomu tak není (například Chorvati, Srbové a Bosenci se odlišují na základě náboženské příslušnosti, přestože hovoří jedním jazykem). V případě Albánie je tedy unifikačním prvkem právě jazyk, s jehož pomocí bylo lze sloučit v jeden stát tři často neslučitelná náboženství. Muslimové tehdy tvořili dvoutřetinovou většinu a zbytek rovnoměrně zaujímalí římská katolíci a ortodoxní křesťané.

Významná je také idea autochtonosti Albánců. Albánci si jsou vědomi skutečnosti, že jejich jazyk je velmi starý. Svůj původ odvozuje „populární albánská vlastivěda“ od Ilyrů, Thráků nebo Pelasgů. Podrobněji se budeme tímto tématem zabývat v následující kapitole. Myšlenka autochtonnosti je aktuální pro albánský nacionalismus. Souvisí totiž s tvrzením, že předci tohoto dnes malého národa obývali ve starověku celý západní Balkán. Zároveň také souvisí s tvrzením, že se jedná o původní balkánské obyvatelstvo (tudíž by ze všech současných národů byli na Balkáně nejstarší), což vzbuzuje různé spory především v konfrontaci se sousedy. I když na Balkáně najdeme podobné úvahy o autochtonnosti, původnosti nebo starobylosti jednotlivých etnik snad všude, v případě Albánců jsou nejopodstatněnější.

Albánci jsou na svůj jazyk velmi hrdí, často zdůrazňují jeho odlišnost a v superlativěch vyzdvihují jeho bohatost, krásu apod. Je to zřejmé například ve srovnání s naším střízlivějším vztahem k češtině. V balkánském prostoru je však takový postoj k národnímu jazyku běžný.

1.3. Dialekty

Albánština má řadu dialektů a regionálních variant, obecně lze však vydělit dva hlavní dialekty, a to gegský na severu a toskický na jihu.⁵ Hranici mezi oběma dialekty tvoří řeka Shkumbin. Na sever od této řeky se hovoří gegským dialektem a na jih od ní toskickým. Tyto dialekty se dále dělí na subdialekty: gegský severovýchodní, gegský severozápadní, gegský jižní; toskický severní a toskický jižní subdialekt. Asi 10-15 km jižně od řeky Shkumbin se

⁵ V češtině nejsou názvy obou dialektů zcela ustáleny. Pojmenování s příponou –ský pro dialekt *gegë* a příponou –cký pro dialekt *toskë* se v češtině nabízí a bylo doporučeno Ústavem pro jazyk český. Nicméně například významný český balkanista a znalec albánštiny Pavel Hradečný používá označení „gegský“ a „toskský“.

nachází „přechodné pásmo“ a zdejší nářečí můžeme také označit jako přechodná (Nehring, 2002, s.47). O subdialektech je poměrně obtížné získat informace, ať už v albánské nebo cizí literatuře. Pro tuto práci však bohatě postačí nastínit dělení toskický vs. gegský dialekt.

Původně katoličtí Gegové jsou svérázní horalové, kteří nikdy nebyli plně poturečtění. Mají pověst tvrdých lidí, dobrých vojáků. Původně pravoslavní Toskové více podlehlí turecké nadvládě a mnozí konvertovali k islámu. Italské, řecké a bulharské enklávy hovoří variantami toskického dialektu. Kosovo vzhledem ke své zeměpisné poloze spadá do areálu gegského dialektu. Také černohorští Albánci mluví gegským dialektem. Toskicky hovoří na území bývalé Jugoslávie pouze Albánci žijící v oblasti jezer Ohrid a Prespa a také v některých jihomakedonských oblastech (až k Bitole) (Nehring, 2002, s. 49).

Lze předpokládat, že s politickým významem oblasti Kosova poroste i význam kosovské varianty albánštiny. Kosovská varianta má samozřejmě svá specifika, a to především v lexiku a výslovnosti. V době, kdy dokončuji tuto práci (jaro 2013), je úředním jazykem stále ještě spisovná albánština, nicméně tak, jak roste národní uvědomění Kosovanů, roste také potřeba určité jazykové specifikace a jazykové odlišnosti. V budoucnosti můžeme očekávat rostoucí zájem o kosovskou variantu.⁶

Popisovaná norma albánštiny (spisovná albánština) se zakládá zčásti na obou dialektech, převažuje však toskický. Po roce 1908, když se začalo pracovat na standardizaci albánštiny, byl za základ vzat gegský dialekt. Avšak v rozhodujícím období, tedy ve 40. a 50. letech, během Hoxhova režimu, se prosadil dialekt toskický. Bylo to dáno zejména tím, že většinu příslušníků tehdejší komunistické nomenklatury tvořili Toskové. Dialekty a jejich regionální varianty nejsou vždy plně vzájemně srozumitelné. Gegský dialekt má také svou literární variantu (vycházejí některá periodika, knihy apod.).

Rozdíly mezi oběma dialekty najdeme především ve fonetice, v menší míře také v morfologii a lexiku. V lexiku se jedná především o používání určitých slovních spojení a slovních významů, které jsou pro mluvčí toho či onoho dialektu typické. Nejméně významné jsou gramatické odlišnosti. Mluvčí se tedy vzájemně identifikují především podle odlišností ve výslovnosti a také podle používání určitých typických slov a slovních spojení.

⁶ Ostatně u nás lze převládající zájem studentů o kosovskou albánštinu (a ne spisovnou albánštinu) pozorovat už nyní. Je to dáno především čilejšími kontakty mezi ČR a Kosovem než mezi ČR a Albánií.

V gegském dialektu se samohlásky předcházející nosovým souhláskám nazalizují, v toskickém dialektu původní intervokální *-n-* rotuje v *-r-* a samohlásky *a*, *e* se mění v *ë*. Tyto rozdíly můžeme vidět například na slově *zë* (hlas), snad z původního nedoloženého *zan*.

toskický dialekt	gegský dialekt	kategorie
<i>zë</i>	<i>zã</i>	podstatné jméno v neurčitém tvaru (nazalizace je dána původním tvarem <i>zan</i>)
<i>zëri</i>	<i>zani</i>	podstatné jméno v určitém tvaru (rotace)

Tyto a další změny můžeme pozorovat na následujících příkladech s komentářem:

toskický dialekt (a zároveň spisovná varianta)	gegský dialekt	překlad do češtiny
<i>nëntë</i>	<i>nând</i>	devět
<i>vatër</i>	<i>votrë</i>	krb
<i>emër</i>	<i>emën</i>	jméno
<i>mua</i>	<i>mue</i>	mně

Vidíme, že toskické *ë* před nazálou se v gegském dialektu realizuje jako *ã*, toskické počáteční *va-* se v gegském dialektu realizuje jako *vo-* (týká se pouze několika málo slov), toskické *-r-* se realizuje jako *-n-* (rotacismus, velmi častý). Rozdílně se také uplatňují diftongy *ue/ua* (z proto-albánského *uo*).

Ve spisovné albánštině a toskickém dialektu neexistuje opozice mezi dlouhými a krátkými samohláskami. V gegském dialektu se tato opozice vyskytuje. Nejedná se však o návaznost na praindoevropskou opozici mezi dlouhými a krátkými samohláskami. Dlouhé samohlásky vznikly v gegském dialektu různými kontrakcemi a pozičními dluženými (Orel, 1998, s. 16).

Toskické dialekty zachovávají konsonantické skupiny *mb*, *ngj* a *nd*, zatímco v gegských dialektech se tyto skupiny asimilují na *m*, *nj* a *n*. Staroalbánské skupiny *kl*, *gl*

(zachované dodnes v Chameria a Dardha v Itálii) se ve většině albánských dialektů mění na *q* a *gj*. V severogegských dialektech dávají tyto skupiny *k* a *g* (Orel, 1998, s. 15).

Tyto fonetické změny se však týkají pouze původních starých (proto-albánských) slov a lze je vysledovat také v nejstarších latinských a řeckých výpůjčkách. Pravděpodobně se tyto změny přestaly uplatňovat někdy v 8. století n. l. A jak poznamenává Shaban Demiraj (1986, s. 54), je tedy nepravděpodobné, že by tyto jevy měly něco společného s analogickými jevy v rumunštině, které jsou mladší.

V oblasti morfologie najdeme nejvíce rozdílů ve verbálním systému. Nejvýraznějším rozdílem je tvoření opisného infinitivu. Například sloveso „dělat“ vyjádříme v gegském dialektu opisným tvarem *me ba*, v toskickém *për të bërë*. Oba dialekty také používají jiné pomocné sloveso ve složeném budoucím čase, gegský dialekt používá sloveso *kam* (mít), toskický sloveso *do* (chtít).

V kosovské variantě gegského dialektu se uplatňuje pouze jedna koncovka pro určitý člen mužského rodu, a to *-i*. Ve standardní albánštině jsme tedy viděli *zog – zogu* (pták – ten pták), v kosovské variantě *zog – zogi*. Člen neurčitého rodu je v gegském dialektu *nji* (Friedmann, 2004, s. 12).

Jak jsem uvedla, spisovná albánština se zakládá především na toskickém dialektu, a proto také u všech zmíněných příkladů platí, že toskické příklady jsou zároveň spisovnými výrazy. Spisovnou albánštinu oficiálně přijalo i Kosovo.

Některé varianty albánštiny mohou být považovány za minoritní jazyky (například Okuka, 2002). Týká se to především zadarských Arbanasi, italských Arbërësh a řeckých Arvanitů. O těchto variantách jsem se stručně zmínila již v úvodní informaci o albánštině, bližší informace k nim lze dohledat v bibliografii. Dlouhodobá izolace těchto jazykových variant albánštiny způsobila určitou míru archaičnosti a intenzivní kontakt s většinovým jazykem zase způsobil přejímání řady výpůjček apod. Stále však můžeme vysledovat původ těchto variant buď v gegském nebo v toskickém dialektu (a tudíž je lze formálně k jednomu nebo k druhému přiřadit). Arbanasi lze považovat za variantu gegského nářečí, Arbërësh a jazyk Arvanitů jsou odvozeny od jihotoskických nářečí. Nicméně i vnímání těchto variant jako samostatných jazyků je celkem oprávněné. Například v případě řeckých Albánců (Arvanitů) a jejich jazyka lze říci, že arvanitština nemá prakticky již sedm století žádný kontakt (jazykový ani kulturní) s albánštinou.

Následující mapa ukazuje lokalizace obou velkých dialektů a naznačuje některé subdialekty. Všimněte si také dvou minoritních jazyků – arbëresh a arvanitika.

zdroj: www.wikipedia.org

1.4. Struktura albánštiny

1.4.1. Výslovnost albánštiny

Z praktických důvodů považuji za důležité uvést kapitolu o struktuře albánského jazyka přehledem výslovnosti. Albánština má 7 samohlásek a 29 souhlásek. Abecední pořádek je následující:

a b c ç d dh e ë f g gj h i j k l ll m n nj o p q r rr s sh t th u v x xh y z zh

Přízvuk je silový, důrazný, ne kvantitativní, tj. přízvučná slabika se neprotahuje, ale je na ni pouze kladen větší důraz. Přízvuk se u slov obvykle neznačí, ve slovnících a příručkách se označuje čárkou. Pro určení přízvučné slabiky nejsou žádná pevná pravidla.

Samohlásky /a, e, i, o, u/ se vyslovují jako v češtině. Hlávka /y/ se vyslovuje jako temné německé /ü/. Hlávka /ë/, nese-li přízvuk, se vyslovuje jako středový střední vokál /ə/. Nenese-li přízvuk, většinou se ztrácí a pouze prodlužuje předcházející slabiku: *shumë* [šúm].

V albánštině jsou tyto dvojhlásky: *ai, ei, oi, yi, ie, ye; ua/ue*.

Souhlásky /p, b, t, d, k, g, f, s, m, n, j, c, v, z, h, r/ se vyslovují velmi blízce češtině, tj. například bez aspirací. Hlávku /r/ můžeme vyslovit několika způsoby, nejčastější je však výslovnost blízka anglickému /r/. Další souhlásky uvádím v tabulce, v prvním sloupci jsou albánské grafémy, ve druhém sloupci pak jejich fonetický popis a o řádek níže zjednodušeně jejich výslovnost na základě češtiny.

<i>q</i>	neznělá dorso-palatální závěrová hlávka (měkké /k/ blízke českému /t'/)
<i>gj</i>	znělá dorso-palatální závěrová hlávka (měkké /g/ blízke českému /d'/)
<i>x</i>	znělá alveolární afrikáta (české /dz/)
<i>ç</i>	neznělá palatální afrikáta (české /č/)

<i>xh</i>	znělá palatální afrikáta (/dž/ v českém slově džbán)
<i>th</i>	neznělá interdentální frikativa (mezizubné /s/)
<i>dh</i>	znělá interdentální frikativa (mezizubné /d/)
<i>sh</i>	neznělá postalveolární frikativa (české /š/)
<i>nj</i>	neznělá palatální nazála (české /ň/)
<i>rr</i>	vícenásobná vibranta, jazyk kmitá o něco déle
<i>zh</i>	znělá postalveolární frikativa (české /ž/)

Následující tabulka ukazuje albánský konsonantický systém v zápisu IPA.

	bilabiály	labio- dentály	inter- dentály	alveoláry	post- alveoláry	palatály	veláry	glottály
nazály	m			n		ɲ	ŋ	
okluzívy	p b			t d		c ɟ	k g	
afrikáty				ts dz	tʃ dʒ			
frikativy		f v	θ ð	s z	ʃ ʒ			h
vibranta				r				
verberanta				ɾ				
aproximanty				l ɭ		j		

Grafém */th/* reprezentuje hlásku, která se vyslovuje prakticky stejně jako novořecké *θ*, s jazykem mezi zuby vyslovíme */s/*, je to tedy také hláaska blízka anglickému */th/* ve slově *think*. */Dh/* se vyslovuje prakticky stejně jako řecké *ð*, s jazykem mezi zuby se snažíme vyslovit hlásku */d/*. A opět obecnější srovnání s angličtinou, hláaska *dh* se vyslovuje jako anglické */th/* ve slově *that*.

Albánština je zajímavá také tím, že v minulosti byla zapisována několika různými písmi. Postupně prošla albánština všemi písmi regionu - řeckou abecedou, cyrilicí i latinkou. Také existují grafické systémy vytvořené pouze pro albánštinu, pocházejí z dob turecké nadvlády. Nakonec však byla zvolena latinka, a to i přesto, že katolíků je oproti pravoslavným

a muslimům menšina. Současný zápis albánštiny je tedy latinka s drobnými úpravami, používá se od roku 1908. Albánská abeceda tak, jak ji dnes známe, byla schválena na kongresu v Manastiru, právě v roce 1908. Fonémy, které latina nezná, se většinou znázorňují kombinací dvou grafémů, tedy digrafy (*dh, gj, ll, nj, rr, sh, th, xh, zh*) a pouze ve dvou případech byly zavedeny nové znaky (*ç, ë*).

Albánský pravopis odráží výslovnost. Pakliže se tedy jednou naučíme výslovnost každé hlásky, tak jak jsme uvedli výše, můžeme si troufnout na jakékoliv albánské slovo.

Velmi časté jsou kombinace hlásek *mb, nd, ng, ngj, nx*. Ty pro nás nejsou zcela obvyklé, navíc je mnohdy mluvčí realizují jako jeden foném (tedy orálu s nazálním zabarvením).

Albánština neuplatňuje asimilaci znělosti v takové míře jako čeština. Týká se to ve spisovném jazyce pouze záporné částice *s'* a prefixu *ç*, u kterých dochází k regresivní asimilaci. Například „nechci“ *s'dua* se běžně vyslovuje jako [zdua].

1.4.2. Morfologie

Albánština je flektivní indoevropský jazyk, který v morfologii kombinuje analytické i syntetické prvky, ale obecně tíhne spíše k syntetickému typu. Albánská morfologie si udržela řadu konzervativních rysů, které jsem popsala v jedné z předchozích kapitol.

V albánské morfologii jsou časté hláskové změny, a to uprostřed a na konci slova. Některé tyto hláskové změny lze shrnout do následujících pravidel:

Hlásky */e, u/* mohou být alomorfy. Po */k, g, h/* a přízvučných */a, e, i/* se některé morfémy, jejichž tvar je obvykle */i/*, mění na */u/*. Týká se to například určitého členu v mužském rodě, jenž se obvykle tvoří přidáním *-i*, ale po již zmíněných hláskách se objevuje jako koncové *-u*. Tento jev se vyskytuje také ve 3. osobě jednotného čísla aoristu: *qytet* „město“, *qyteti* „to město“; *libër* „kniha“, *libri* „ta kniha“, ALE: *zog* „pták“, *zogu* „ten pták“.

Podstatné jméno má kategorie rodu, čísla, pádu a určitosti. Určitost se vyjadřuje členem. Systém členů vykazuje podobnosti s dalšími balkánskými jazyky. Člen neurčitý (*një*) stojí před podstatným jménem a je shodný se základní číslovkou „jeden“, člen určitý stojí za podstatným jménem a píše se s ním dohromady. Koncovky určitého členu jsou pro mužský rod *-i, -u*, pro ženský *-a* a střední rod *-t*. Příklady jsou: *sheqer* „cukr“, *sheqeri* „ten cukr“,

vajzë „dívka“, *vajza* „ta dívka“. Tvar množného čísla nelze odvodit z tvaru jednotného čísla, tvoří se buď přidáním koncovky, změnou koncové souhlásky (nejčastěji se jedná o palatalizaci) anebo změnou kmenové samohlásky, nebo kombinací dvou zmíněných způsobů (např. palatalizace plus koncovka). Příklady jsou: *fortesë* „pevnost“, *fortesa* „pevnosti“, *mjek* „lékař“, *mjekë* „lékaři“, *plak* „stařec“, *pleq* „starci“. Mnoho podstatných jmen má také stejný tvar v jednotném i množném čísle, například: *qen* „pes, psi“, *mësues* „učitel, učitelé“, *shtëpi* „dům, domy“ apod.

Albánština má pět pádů: nominativ, akusativ, genitiv, dativ a ablativ. V dialektech pak také lokativ. Pro nás poněkud netradiční pořadí takto vyjmenovaných pádů je dáno především překrýváním koncovek mezi nimi. Začínáme nominativem a akusativem, protože jejich koncovky se v neurčitě tvaru shodují a pokračujeme genitivem, dativem a ablativem, jejichž koncovky jsou v rámci rodu stejné prakticky u všech vzorů. Jedná se o jev, který se nazývá pádový synkretismus a o kterém budeme podrobněji mluvit v kapitole 4.

V mužském rodě uvádím tyto vzory: *det* „moře“, *zog* „pták“ a *dimër* „zima“.

	<i>det</i> „moře“	<i>zog</i> „pták“	<i>dimër</i> „zima“
neurč.Nom.Ak	<i>det</i>	<i>zog</i>	<i>dimër</i>
neurč.Gen.Dat.Abl.	<i>deti</i>	<i>zogu</i>	<i>dimri</i>
urč.Nom.	<i>deti</i>	<i>zogu</i>	<i>dimri</i>
urč.Ak.	<i>detin</i>	<i>zogun</i>	<i>dimrin</i>
urč.Gen.Dat.Abl.	<i>detit</i>	<i>zogut</i>	<i>dimrit</i>

V ženském rodě uvádím vzory *këmbë* „noha“, *motër* „sestra“ a *shtëpi* „dům“.

	<i>këmbë</i> „noha“	<i>motër</i> „sestra“	<i>shtëpi</i> „dům“
neurč.Nom.Ak.	<i>këmbë</i>	<i>motër</i>	<i>shtëpi</i>
neurč.Gen.Dat.Abl.	<i>këmbe</i>	<i>motre</i>	<i>shtëpie</i>
urč.Nom.	<i>këmbe</i>	<i>motra</i>	<i>shtëpia</i>
urč.Ak.	<i>këmbën</i>	<i>motrën</i>	<i>shtëpinë</i>
urč.Gen.Dat.Abl.	<i>këmbës</i>	<i>motrës</i>	<i>shtëpisë</i>

Přídavné jméno má kategorii rodu, čísla, pádu a určitosti. Avšak běžně se v nominálním syntagmatu vyjadřují pouze kategorie rodu a čísla. Přídavné jméno stojí zpravidla za podstatným jménem.

Součástí přídavného jména je často tzv. spojovací zájmeno (v nominativu pro ženský rod *i*, pro mužský *e*, pro množná čísla obou rodů *tě*), které stojí mezi podstatným a přídavným jménem. Toto zájmeno se nevyskytuje u všech přídavných jmen. Na první pohled se zdá, že převládá u původní slovní zásoby, a naopak se nevyskytuje u slov nových a převzatých, nicméně není to pravidlem. Jeho pochopení si můžeme usnadnit, budeme-li je překládat jako „ten, ta, to“; případně „ten, který je“, například: *libri i mirë* „(ta) dobrá kniha“ (doslova kniha ta dobrá n. kniha ta, která je dobrá).

Z čistě morfologického pohledu tvoří přídavná jména těchto pět skupin:

- Přídavná jména, která jsou neměnná z hlediska rodu i čísla, tj. v nominativu mají stále jeden a tentýž tvar, například: *blu* „modrý“.
- Přídavná jména, která v množném čísle ženského rodu přibírají –a, například: *i mirë* „dobrý“ – *të mira* „ty dobré“, *i bukur* „krásný“ – *të bukura* „ty krásné“. Tento typ přídavných jmen se vždy vyskytuje s konjunktivním zájmenem.
- Přídavná jména, která v ženském rodě (a to jak v jednotném, tak v množném čísle) přibírají –e, například: *i sotem* „ten dnešní“ – *e sotme* „ta dnešní“ – *të sotëm* „ti dnešní“ – *të sotme* „ty dnešní“. Také tato přídavná jména vystupují vždy s konjunktivním zájmenem.
- Přídavná jména, která přibírají -e v ženském rodě jednotného i množného čísla a -ë v mužském rodě množného čísla, například *gegë* „gegský“, *gege* „gegská“, *gegë* „gegští“, *gege* „gegské“.
- Poslední skupinu tvoří přídavná jména, která jsou zcela nepravidelná, například:

<i>i madh</i>	<i>e madhe</i>	<i>të mëdhenj</i>	<i>të mëdha</i>	„velký“
<i>i vogël</i>	<i>e vogël</i>	<i>vegjël</i>	<i>të vogla</i>	„malý“
<i>i keq</i>	<i>e keqe</i>	<i>të këqij</i>	<i>të këqia</i>	„špatný“
<i>i ri</i>	<i>e re</i>	<i>të rinj</i>	<i>të reja</i>	„nový“
<i>plak</i>	<i>plakë</i>	<i>pleq</i>	<i>plaka</i>	„starý“
<i>i zi</i>	<i>e zezë</i>	<i>të zinj</i>	<i>të zeza</i>	„černý“

(v pořadí jednotné číslo mužského rodu, ženského rodu, množné číslo mužského rodu, ženského rodu)

Stupňování je analytické, což může být poměrně překvapivé. Komparativ se vyjadřuje příslovcem *më* „více“ a následuje adjektivum. Při srovnání použijeme *se* „než“. Příklady jsou: *më i mirë* „lepší“, *më i mirë se unë* „lepší než já“, *më i madh* „větší“. Superlativ se tvoří také s *më*. Přídavné jméno je pak v určitém tvaru. Při srovnání použijeme *ndër* „mezi, z“. Příklady jsou: *më e bukura vajzë* „nejhezčí dívka“, *më i miri ndër librat* „nejlepší z knih“. Absolutní superlativ se tvoří pomocí příslovce *shumë* a *fortë* (obě znamenají „velmi“).

Osobní zájmena *unë* „já“, *ti* „ty“, *ai* „on“, *ajo* „ona“, *ne* „my“, *ju* „vy“, *ata* „oni“, *ato* „ony“ mají kategorii pádu. Genitiv a dativ se obvykle překrývá. Osobní zájmena mají v akusativu a dativu také nepřízvučné tvary. V plném/přízvučném tvaru se používají klademeli na ně důraz nebo po předložkách. Krátké/nepřízvučné tvary doprovázejí ve funkci předmětu sloveso, chovají se jako klitika.

Nom.	<i>unë</i>	<i>ti</i>	<i>ai</i>	<i>ajo</i>	<i>ne</i>	<i>ju</i>	<i>ata</i>	<i>ato</i>
Ak.	<i>mua</i>	<i>ty</i>	<i>atë</i>	<i>atë</i>	<i>ne</i>	<i>ju</i>	<i>ata</i>	<i>ato</i>
Gen.Dat.	<i>mua</i>	<i>ty</i>	<i>atij</i>	<i>asaj</i>	<i>neve</i>	<i>juve</i>	<i>atyre</i>	<i>atyre</i>
Abl.	<i>meje</i>	<i>teje</i>	<i>atij</i>	<i>asaj</i>	<i>nesh</i>	<i>jush</i>	<i>atyre</i>	<i>atyre</i>
Ak.nepř.	<i>më</i>	<i>të</i>	<i>e</i>	<i>e</i>	<i>na</i>	<i>ju</i>	<i>i</i>	<i>i</i>
Dat.nepř.	<i>më</i>	<i>të</i>	<i>i</i>	<i>i</i>	<i>na</i>	<i>ju</i>	<i>u</i>	<i>u</i>

Systém ukazovacích zájmen je pouze dvoustupňový, tedy *ky* (m), *kjo* (f) pro nejbližší předměty a *ai* (m), *ajo* (f) pro vzdálenější předměty. Zpravidla stojí před podstatným jménem a je třeba skloňovat oba dva členy. *Ai* a *ajo* se samozřejmě skloňují podle výše uvedené tabulky osobních zájmen, neboť se zároveň jedná o osobní zájmena pro 3. osobu. Skloňování zájmen *ky* a *kjo* je trochu obtížnější.

Sg.Nom.	<i>ky</i>	<i>kjo</i>
Sg.Ak.	<i>këtë</i>	<i>këtë</i>
Sg.Gen.Dat.Abl.	<i>këtij</i>	<i>kësaj</i>
Pl.Nom.Ak.	<i>këta</i>	<i>këto</i>

Pl.Gen.Dat.Abl.	<i>kětyre</i>	<i>kětyre</i>
-----------------	---------------	---------------

Privlastňovací zájmena *im/ime* „můj, moje“, *yt/jote* „tvůj, tvoje“ a další stojí většinou za podstatným jménem v určitém tvaru.

	Sg.N.	Sg.Ak.	Sg.G.D.A.	Pl.N.Ak.	Pl.G.D.A.
můj	<i>im</i>	<i>tim</i>	<i>tim</i>	<i>e mi</i>	<i>tě mi</i>
moje	<i>ime</i>	<i>time</i>	<i>sime</i>	<i>e mia</i>	<i>tě mia</i>
tvůj	<i>yt</i>	<i>těnd</i>	<i>těnd</i>	<i>e tu</i>	<i>tě tu</i>
tvoje	<i>jote</i>	<i>těnde</i>	<i>sate</i>	<i>e tua</i>	<i>tě tua</i>
jeho (m)	<i>i tij</i>	<i>e tij</i>	<i>tě tij</i>	<i>e tij</i>	<i>tě tij</i>
jeho (f)	<i>e tij</i>	<i>e tij</i>	<i>sě tij</i>	<i>e tij</i>	<i>tě tij</i>
její (m)	<i>i saj</i>	<i>e saj</i>	<i>tě saj</i>	<i>e saj</i>	<i>tě saj</i>
její (f)	<i>e saj</i>	<i>e saj</i>	<i>sě saj</i>	<i>e saj</i>	<i>tě saj</i>
náš	<i>yně</i>	<i>toně</i>	<i>toně</i>	<i>taně</i>	<i>taně</i>
naše	<i>joně</i>	<i>toně</i>	<i>soně</i>	<i>tona</i>	<i>tona</i>
váš	<i>juaj</i>	<i>tuaj</i>	<i>tuaj</i>	<i>tuaj</i>	<i>tuaj</i>
vaše	<i>juaj</i>	<i>tuaj</i>	<i>suaj</i>	<i>tuaja</i>	<i>tuaja</i>
jejich (m)	<i>i tyre</i>	<i>e tyre</i>	<i>tě tyre</i>	<i>e tyre</i>	<i>tě tyre</i>
jejich (f)	<i>e tyre</i>	<i>e tyre</i>	<i>sě tyre</i>	<i>e tyre</i>	<i>tě tyre</i>

U členů rodiny mohou privlastňovací zájmena stát před podstatným jménem, například: *im vëlla* „můj bratr“.

Nejčastější vztažná zájmena jsou: *që* „jaký, který“, *çfarë* „což“, *kush* „kdo“, *i cili*, *i cila* „ten, který; ta, která“, *sa* „kolik“.

Nejčastější neurčitá zájmena jsou: *dikush*, *ndokush* „někdo“, *diçka* „něco“, *ndonjë* „nějaký“, *kushdo* „kdokoliv“, *cilido* „jakýkoliv“, *çfarëdo* „cokoliv“. Nejpoužívanější jsou *dikush* a *diçka*. *Dikush* se skloňuje stejně jako *kush*, od kterého je odvozeno, tedy: *dikuajt* (Gen.Dat.Abl.) a *dikë* (Ak.). *Diçka* je v dalších pádech *diçkaje* (Gen.Dat.Abl.) a *diçka* (Ak.).

Nejčastější záporná zájmena jsou: *asnjëri*, *askush* „nikdo“, *asgjë* „nic“.

Nejčastější tázací zájmena jsou: *kush* „kdo“, *çfarë* „co“.

Albánské gramatiky řadí mezi zájmena také partikuli *e*, jež spojuje podstatná jména a některá přídavná jména, přivlastňovací zájmena nebo také napojuje neshodné přívlastky. U příslušných slovních druhů jsme se tedy tohoto tématu již dotkli a řekli jsme si, že spojovací zájmeno má tyto tvary: *i* pro mužský rod, *e* pro ženský rod a *të* pro střední rod a množné číslo všech rodů (platí samozřejmě pouze pro první pád). Zvolili jsme označení spojovací zájmeno. V některých zahraničních gramatikách lze tento jev najít mezi spojovacími členy, konkordančními partikulemi, spojovacími partikulemi, spojovacími částicemi atd. Shoduje se v rodu, čísle, pádě a určitosti s řídícím podstatným jménem.

Základní číslovky 1-10 jsou *një, dy, tre/tri, katër, pesë, gjashtë, shtatë, tetë, nëntë, dhjetë*. Číslovky 11-19 se tvoří pomocí předložky *mbë* „nad“: *dymbëdhjetë* „dvanáct“. Řadové číslovky se tvoří příponou *-t(ë)*, kromě číslovky „první“ - *i parë*. Číslovka „druhý“ je však již pravidelná: *i dytë*.

Morfologicky nejbohatším slovním druhem je sloveso. Slovesné finitní tvary rozlišují přítomný čas (dokonavý a nedokonavý vid), imperfektum, perfektum, plusquamperfektum a aorist, v konjunktivu přítomný čas (dokonavý i nedokonavý vid), imperfektum a plusquamperfektum, v admirativu také přítomný čas, imperfektum a plusquamperfektum, v optativu a imperativu přítomný čas. Z nefinitních tvarů pak rozlišujeme přičestí, ze kterého se tvoří opisný infinitiv, některé opisné časy a také gerundium. Budoucí čas a podmiňovací způsob se tvoří opisně pomocí částice *do*.

Syntetické tvary (tedy jednoslovné slovesné tvary) se tvoří z několika základních témat/kořenů. Z přítomného času se tvoří přítomný a imperfektní indikativ (oznamovací způsob), konjunktiv (spojovací způsob) a imperativ (rozkazovací způsob). Aorist má často vlastní kořen. Z přičestí se tvoří přítomný optativ a přítomný a imperfektní admirativ. Trpný rod má vlastní koncovky a jeho tvary se odvozují od stejného základu jako přítomný čas, aoristní a přičestné tvary tvoří trpný rod pomocí částice *u*, která stojí před slovesem.

Příslovce lze z morfologického hlediska rozdělit do tří skupin:

- příslovce lexikální (*bashkë* „společně, *këtu* „tady“ apod.)
- sekundárně utvořená příslovce, tj. podstatné nebo přídavné jméno + sufix (*gjermanisht* „německy“, *falas* „zdarma“ apod.)

- přídavná jména použitá ve významu příslovce (*mirë* „dobrý, dobře“, *shpejt* „častý, často“, *fort* „silný, silně“).

Na uvedených příkladech příslovcí vidíme, že není snadné určit nějaké typické sufixy pro tvoření příslovcí (sekundárně utvořená příslovce). Přílovce jsou v albánštině skutečně většinou lexikální. U sekundárně utvořených příslovcí nacházíme koncovky *-(i)sht*, *-as/-azi*, *-thi* nebo *-çe*, například *fatmir* „šťěstí“, *fatmirësht* „naštěstí“.

V albánštině nacházíme kolem pětadvaceti více či méně používaných předložek, rozlišujeme je buď podle významu (předložky místa, času,..), anebo, a to je z hlediska gramatiky praktičtější, podle pádu, se kterým se pojí. Albánské předložky se pojí buď s nominativem, akusativem nebo ablativem.

Spojky dělíme na koordinační (například *e*, *dhe*, *edhe* „a“, *apo* „nebo“, *ose....ose* „bud', anebo“ atd.) a spojky subordinační (*që* „který, jaký, že“, *se* „že“, *në* „jestliže“ atd.).

1.4.3. Syntax

Základní pořádek slov je dán typem S-V-O (tedy podmět-přísudek-předmět).

Nominální syntagma umožňuje dvojí postavení. Je-li naším záměrem objektivně popsat nějakou skutečnost, pořadí je podstatné jméno - přídavné jméno: *një burrë i madh* „velký muž“, *gjuha shqipe* „albánský jazyk“. Použijeme-li přídavné jméno na prvním místě, tedy před podstatným jménem, jedná se o subjektivní, přenesený význam: *Shqipëria e shkretë* „chudá Albánie (ve smyslu nemajetná)“, *i shkreti djalë* „chudák kluk (žijící v neblahých poměrech)“.

Vidíme, že první člen (ať už se jedná o podstatné či přídavné jméno) vyjadřuje všechny kategorie, a naopak druhý člen vyjadřuje pouze kategorii rodu a čísla.

Postavevní zájmen je dáno jednak typem zájmen, jednak tím, zda nese nebo nese přízvuk.

Přímý i nepřímý vyjádřený předmět bývá zpravidla doplněn nepřízvučným zájmenem.

Příklad:

Ia dhashë librin vajzës.

Dal jsem knihu děvčeti. (doslova: Jí tu dal jsem knihu děvčeti)

Si e kalon kohën?

Jak trávíš čas? (doslova: Jak ho trávíš čas?)

Je-li předmět vyjádřen plným osobním zájmenem, je také doplněn nepřízvučným osobním zájmenem.

Mua ma dha librin.

Dal mi tu knihu. (doslova: Mně mi dal knihu.)

Závěry:

1. Albánská morfologie a syntax tvoří co do struktury ucelenou a poměrně konzervativní jednotku, kde nacházíme latinské, ale i jiné vlivy zcela ojediněle. Inovace, které můžeme pojmenovat vzhledem k praindoevropštině jsou buď původní, tj. specificky albánské, nebo obecně balkánské, neboli náleží k Balkánskému jazykovému svazu.

2. Na základě uvedeného morfologického popisu můžeme konstatovat, že latinského původu velmi pravděpodobně jsou následující prvky:

- významné vztažné zájmeno a zároveň podřadící spojka *që* „který, jenž, co, což“, a to pravděpodobně syntézou latinských *quī* „který“ a *quod* „že“ a možná i dalších výrazů
- z číslovek byly převzaty výrazy *qind* „sto“ a *mijë* „tisíc“
- pravděpodobně 3. osoba jednotného čísla slovesa „být“, tedy tvar *ështëë* „(on, ona) je“
- některá základní příslovce (*shumë* „hodně, *pak* „málo“) a některé složené spojky (*për këtë arsye* „z tohoto důvodu“), zde se však již pohybujeme na hranici lexika.

Ve struktuře jazyka se vliv latiny projevil ještě skromněji:

- je možné, že zájmenná reduplikace má svůj původ ve vulgární latině, neboť je to jev, který nacházíme téměř ve všech románských jazycích a zcela jistě ve všech jazycích východorománských,

- dále je možné, že některé opisné časy jsou svým způsobem kalky (perfektum, plusquamperfektum), nicméně řada jazyků k těmto opisným časům došla vlastním vývojem. Na druhé straně je nápadná paralela mezi albánštinou a východormánskými jazyky v různém použití pomocného slovesa, například u zvrtných sloves.

1.5. Slovní zásoba

Každou slovní zásobu můžeme rozdělit na původní a přejatou z jiných jazyků.

Albánská původní slovní zásoba je indoevropská a je spojována s ilyrštinou nebo ilyrským substrátem, často se také spekuluje o dalších substrátech, například thráckém nebo dáckém.

Přejatá slovní zásoba pochází z jazyků, se kterými byla albánština v kontaktu. Samozřejmě tyto jazyky neovlivnily albánštinu rovnoměrně. Míra vlivu je dána nejen intenzitou a délkou trvání kontaktu, ale také prestiží kontaktního jazyka.

Autorem prvního etymologického slovníku je Gustav Meyer. Přestože slovník vyšel v roce 1891, je dodnes významným zdrojem poznání v oblasti albánského lexika, a především latinských výpůjček, a to i přesto, že mnohé jeho závěry vyžadují revizi. Později se albánským lexikem zabýval také Norbert Jokl, který mezi lety 1911 a 1940 přispěl řadou dílčích prací. V šedesátých a sedmdesátých letech publikoval řadu etymologických článků týkajících se často také albánštiny Eric P. Hamp. Tito autoři však publikovali především skromnější, dílčí práce, například k jednotlivým etymologiím. Dlouhou dobu se tématem komplexně nikdo nezabýval. Velmi přínosná je práce Martina E. Hulda *Basic Albanian Etymologies* (Huld, 1984). Dalšími pracemi pak navazují v devadesátých letech Bardhyl Demiraj (1996) a Vladimír Orel (1998). Demirajův slovník je zaměřen na původní, tedy zděděnou indoevropskou slovní zásobu, a tudíž obsahuje pouze 572 hesel. Pochopitelně neobsahuje výpůjčky. Orlova práce je nepoměrně rozsáhlejší, zahrnuje také latinské a slovanské výpůjčky (jako hranici si Orel klade 10.-12. století). V současnosti lze Orlův etymologický slovník považovat za nejkompletnější etymologickou práci k albánštině. Mírně sporné jsou však jeho proto-albánské rekonstrukce. Na druhé straně, u každého hesla uvádí

závěry svých předchůdců (tedy závěry Meyerovy, Joklovy, Demirajovy a mnoha dalších) a z tohoto pohledu se mi jeví jeho slovník jako velmi užitečný.

V sedmdesátých a osmdesátých letech publikoval řadu etymologických prací také albánský albanolog Eqrem Çabej. Výhodou i nevýhodou jeho díla zároveň je skutečnost, že psal především albánsky. Ačkoliv jsou jeho postřehy přijímány různě, respekt budí právě skutečnost, že Çabej byl rodilým mluvčím albánského jazyka, což je samozřejmě v kombinaci s filologickou erudicí nedocenitelné. Na druhé straně, právě proto, že publikoval většinu díla albánsky, odborná veřejnost s jeho závěry často není seznámena, v našich knihovnách najdeme jen minimum jeho prací. Çabejovy etymologické studie byly vydávány jako dílo kompletní, bohužel ale jeho *Studime etimologjike* nebyly dokončeny. Çabejovy etymologie však zakomponoval do svého slovníku také Orel, jehož prostřednictvím je tedy více méně možné (i když ne systematicky) se s nimi seznámit.

Podívejme se nyní podrobněji na korpus původní slovní zásoby. Takový korpus získáme po vyřazení všech výpůjček. Jedná se o několik set slov, která náleží k jazyku předků dnešních Albánců. Tento korpus zřejmě obsahuje mnoho starých substrátových slov (některá možná i pre-indoevropského původu, avšak především z různých paleobalkánských jazyků).

Ačkoliv tedy nevíme přesně, ke kterému etniku náleží tato původní slovní zásoba, je jisté, že se jedná o lexikum indoevropské. Jednotliví autoři se konkrétním termínům často vyhýbají. Demiraj používá termín *der albanische Erbwortschatz*, příp. *altererbtes Wortgut* a hledá souvislosti výhradně s indoevropskými kořeny; Orel obhájí termín *Proto-Albanian* a vkládá jej jako fázi mezi indoevropský kořen slova a albánský termín (včetně konkrétních proto-albánských rekonstrukcí u každého slova). Termín ilyrský je u lingvistů vzhledem ke své neprokazatelnosti obecně nepopulární.

Specifikem albánské původní slovní zásoby je její nepočetnost. I když se mohou autoři v jednotlivostech lišit, vždy se jedná pouze o několik set slov. V Evropě bychom jen obtížně hledali další takové příklady jazyků, které prošly takovou mírou relexifikace. Ne úplně vhodným příkladem je baskičtina (vzhledem k tomu, že se jedná o neindoevropský jazyk), nicméně i zde se setkáváme se situací, kdy v současném jazyce vidíme pouze okolo 20% původní slovní zásoby a zbytek je překryt rozsáhlým latinsko-románským lexikem. Také při pohledu na současný albánský text tvoří významný podíl výpůjčky.

Přes to, co bylo řečeno, se v poslední době pomyslný seznam položek původní slovní zásoby rozšířil. Některá slova, která byla původně považována za latinská, jsou součástí

původní slovní zásoby a můžeme je etymologizovat z indoevropských kořenů. Podobnost s latinou je v mnoha případech dána společným indoevropským základem obou jazyků a ne přímým vypůjčením latinského slova.

Demiraj uvádí 572 hesel původní slovní zásoby. Jedná se pouze o kořeny. Kdybychom započítali všechna odvozená slova, dostali bychom se jistě na počet mnohem vyšší. Ne všechna jsou samozřejmě běžně používána v současném jazyce, mnohá jsou vnímána jako stará, nepoužívaná, nebo dokonce již vymizelá. Často je to dáno specifitami takového slova a mizející potřebou označovat takovou skutečnost (například *balë* „bílá skvrna na čele zvířete“, *gul* „(zvíře) bez rohu“). Mnohá taková slova jsou dnes živá pouze v dialektech.

V původní slovní zásobě jsou zastoupeny všechny slovní druhy, pochopitelně však nerovnoměrně. Jasně převažují podstatná jména. Z dnes aktivně používaných slov bych jako příklady vybrala především některé částice (tázací částice *a*, částice trpného rodu *u*, deiktická částice *kë*), podstatná jména (*djalë* „chlapec“, *vajzë* „dívka“, *dimër* „zima“, *dritë* „světlo“, *kohë* „čas“, *gjuhë* „jazyk“, *kopsht* „zahrada“, *lumë* „řeka“, *mal* „hora“, *zog* „pták“, *ujë* „voda“, *dorë* „ruka“), přídavná jména (*bardhë* „bílý“, *madh* „velký“, *keq* „špatný“), příslovce (*bashkë* „společně“, *afër* „blízko“, *kurrë* „nikdy“, *nesër* „zítra“), předložky (*mbi* „nad“, *pa* „bez“, *për* „pro“) a celou řadu sloves (*bëj* „dělat“, *bie* „přinést, padat“, *kam* „mít“, *jam* „být“, *mbledh* „sbírat“, *marr* „vzít“, *lë* „nechat“, *pi* „pít“, *pjek* „péci“). Příklady jsou vybrány pouze namátkou. Původní je také většina číslovek. Demiraj prakticky neetymologizuje zájmena, ale je pravděpodobné, že i zde se jedná z větší části o původní slovní zásobu. Překvapivě se však pouští do etymologizování některých citoslovců (například citoslovce bolesti *ah!*).

Je však třeba podotknout, že vztah mezi praindoevropským etymonem a dnešním albánským slovem není mnohdy zcela jasný. Někteří autoři pak toto spojení hledají až téměř násilně (zde lze uvést právě některé sporné Orlovy proto-albánské tvary, které jako by chtěly za každou cenu obhájit tuto návaznost). Příkladem takového problematického slova je například *kohë* „čas“, kde někteří autoři hledají spojitost se slovanským výrazem „čas“ (ale působí to spíše dojmem, že není kde jinde hledat).

V rámci původní slovní zásoby můžeme také vyčlenit jednu velmi zajímavou skupinu slov, a to lexikální isoglosy s rumunštinou. Jedná se asi o čtyřicítku či padesátku slov, která mají oba jazyky společná. Není to sice mnoho, a navíc často došlo k výraznému sémantickému posunu, nicméně to jistě není zanedbatelná záležitost. Některé příklady jsem již uvedla v kapitole o lexikálních balkanismech. Pravděpodobné vysvětlení spočívá buď ve

společném substrátu nebo v někdejší geografické blízkosti obou jazyků. Pușcariu například navrhuje výklad, že Ilyrové si tato slova vypůjčili od Thráků (1943, s. 208).

Příklady slov s posunem významu (Pușcariu, 1943, s. 208):

rumunský výraz	překlad do češtiny	albánský výraz	překlad do češtiny
<i>moașă</i>	stařena	<i>moshë</i>	stáří
<i>bucurie</i>	radost	<i>bukuri</i>	krása
<i>mal</i>	pobřeží	<i>mal</i>	hora
<i>bunget</i>	lesní houština	<i>bunk</i>	dub
<i>ghiuj</i>	starý	<i>gjysh</i>	dědeček

Příklady slov se stejným významem (Pușcariu, 1943, s. 208):

rumunský výraz	albánský výraz	překlad do češtiny
<i>pupa</i> ⁷ (lidový, hovorový výraz)	<i>puth</i>	líbat
<i>brad</i>	<i>bredh</i>	jedle
<i>strungă</i>	<i>shtrungë</i>	menší ohrada pro ovce (kde se ovce dojí)

K původní slovní zásobě také náleží široký okruh slov z oblasti pastevecké terminologie. Tato slova (na rozdíl od předešlé skupiny slov) nacházíme téměř ve všech balkánských jazycích. Jedná se o několik desítek slov z oblasti chovu ovcí a dalších zvířat, výroby sýru apod. Často jsou to slova, pro která v češtině nemáme odpovídající ekvivalent (různé typy ohrad, druhy ovcí apod.). Šíření těchto slov souvisí s fenoménem transhumance. Je pravděpodobné, že se jedná o velmi starou, substrátovou slovní zásobu, jejíž původ by snad bylo lze hledat ve stejném zdroji jako albánsko-rumunské isoglosy. Právě pastevci v průběhu staletí rozšířili tuto terminologii po celé oblasti Balkánského poloostrova. V různé míře nacházíme tato slova na Balkáně v rumunštině, albánštině, arumunštině, bulharštině,

⁷ Tento mnohými autory uváděný příklad lze však (zejména v rumunštině) zpochybnit jako onomatopoikum.

makedonštině a srbštině a pastevci je často rozšířili až za hranice Balkánu. Do češtiny se několik takových slov dostalo z blízkého kontaktu se slovenštinou, například vatra, bača, krčma, salaš, fujara, brynza, čutora, koliba, strunga apod. (Machek 1968, SSJŠ 1989). Konec konců jsou to právě Moravskoslezské Beskydy, které se nacházejí na konci karpatského oblouku, oné pomyslné osy, která protíná severní část Balkánského poloostrova.

V albánštině se jedná například o slova: *cjap* „kozel“ (rum. *țap*, řec. τσίapos), *kësulë* „čepice“ (bulh. *kačula*, řec. κατσούλα, rum. *căciulă*), *fljojere/fyell* „dechový hudební nástroj, flétna/fujara/píšťala“ (řec. φλογέρα, rum. *fluier*, srb. *frula*), *vatër* (v určitém tvaru *vatra*) „ohniště, krb“ (rum. *vatră*, bulh. *vatra*, pol. *watra*).

Slova původní slovní zásoby mají charakteristickou slabičnou stavbu. Nápadná je i jistá preference fonémů. Při bližším pohledu na původní albánskou slovní zásobu je evidentní, že převažuje slabičná stavba KVKK (*dimër* „zima“, *bardhë* „bílý“, *vajzë* „dívka“), KKVK (*mbledh* „sbírat“, *dritë* „světlo“, *djalë* „chlapec“) a KVK (*mal* „hora“, *keq* „špatně“, *mirë* „dobře“, *kohë* „čas“, *gjuhë* „jazyk“). Nápadná je převaha jednoslabičných slov nad víceslabičnými.

Albánština byla během svého vývoje v kontaktu s mnoha jazyky. Podíl výpůjček je v tomto jazyce velmi vysoký. Ve starověku se albánština nacházela mezi dvěma kulturními i politickými velmocemi, z nichž jedna dané území později pohltila. Mluvíme o vlivu Řecka a později také Říma, jenž byl nakonec rozhodující. Vpády barbarských kmenů ze severu, které výrazně přispěly k pádu impéria, zanechaly v jazyce několik germánských výpůjček a velké množství výpůjček slovanských. Později, když albánské území připadlo Východořímské říši, byla albánština v kontaktu s byzantskou řečtinou. Stále však měla v regionu určitý význam latina a na albánštinu měla v této době vliv především její mluvená varianta, tedy vulgární latina a později balkanorománština. Na konci středověku a začátku novověku se Albánie dostává do tureckého područí, vliv turečtiny na albánský jazyk potom bude zásadní po čtyři následující staletí. Vzhledem ke geografické blízkosti je Albánie po celou tu dobu také v kontaktu s italštinou, která si v albánském prostředí tradičně drží vysokou prestiž.

Následující výčet kontaktních jazyků, z nichž pocházejí výpůjčky v albánštině, je chronologický. Řazení je poněkud schematické, neboť jak jsem naznačila ve výkladu, mnohdy působily jednotlivé vlivy paralelně a některé (jako právě latina a později románština) ovlivňovaly albánštinu takřka po celou dobu jejího vývoje.

Výpůjčky v albánštině pocházejí:

- ze staré řečtiny
- z latiny
- z germánských jazyků (pravděpodobně z gótštiny)
- ze slovanských jazyků
- z novořečtiny
- z italštiny
- z turečtiny
- z angličtiny, francouzštiny (v době moderní).

Z hlediska poznání vývoje albánštiny jsou pro nás nejdůležitější starořecké, a především latinské výpůjčky, neboť jsou nejstarší a je jich dostatek.

Za vůbec nejstarší považujeme výpůjčky ze staré řečtiny, nicméně dojde-li na jednotlivé příklady, autoři se v etymologiích často rozcházejí a najdeme jen málo příkladů (jestli vůbec nějaké), kde by se autoři shodovali na starořeckém původu slova. Tradičně se uvádí, že nejstarší výpůjčky pocházejí z dórského dialektu. Tsitzilis (1999, s. 600) uvádí počet starořeckých výpůjček dvacet jedna.

Příklady:

slovo starořecké	slovo albánské	překlad do češtiny (poznámka)
παλάμη	<i>pëllëmbë</i>	dlaň (Meyer posuzuje jako novořeckou výpůjčku)
βράθυ	<i>bredh</i>	bříza (Meyer, Orel a další etymologizují přímo z ide. kořene)
ὠλένη	<i>llërë</i>	paže (Meyer etymologizuje z rom. *ulnāna, Orel z proto-

		albánského tvaru *alenā, který s řeckým slovem souvisí)
--	--	---

Tyto výpůjčky dokládají velmi rané kontakty mezi Proto-Albánci a Řeky. Nicméně jejich počet je překvapivě nízký.

Řada řeckých slov pochází z pozdějších období, zejména z období byzantského a fanariotského (a lze je obtížně zařadit chronologicky). Mnohá slova také pocházejí z nové řečtiny. Mnoho řeckých výpůjček předpokládáme z doby fanariotské. Přestože pro albánštinu nebylo téma zpracováno, můžeme si udělat určitou představu z dnes již klasické monografie mapující fanariotské výpůjčky v rumunštině (Gáldi, 1939).

Příklady:

slovo řecké	slovo albánské	překlad do češtiny
είκονα	<i>korë</i>	obraz
νησί	<i>nisi</i>	ostrov
τριαντάφυλλον	<i>trëndafil</i>	růže
μοναστήριον	<i>manastir</i>	klášter
παραθύρι	<i>parathir</i>	okno

Latinské výpůjčky tvoří hlavní část této práce a jsou podrobně zpracovány v příslušné kapitole. Společně se starořeckými výpůjčkami patří k nejstarším výpůjčkám. Latinské výpůjčky tvoří nejpočetnější skupinu výpůjček. Celkově lze albánskou slovní zásobu označit za velmi romanizovanou, a to vlivem latiny, později balkanorománštiny, dalmátštiny, rumunštiny, ale také italštiny, méně pak francouzštiny. Stejně jako ostatní evropské jazyky, přejala také albánština v moderní době řadu latinských neologismů nebo moderních slov francouzských a italských, která jsou však samozřejmě mluvčími vnímána jako cizí slova. Jedná se například o slova jako *organizoj*, *realizoj*, *autorizoj*, *avancoj*, *eksportoj*, *eksperimentoj*, *emigroj*, *elektrifikoj*, *modifikoj*, *modernizoj*, *mobilizoj*, *transformoj* a desítky, možná stovky dalších slov, která nevyžadují překlad. Tyto výpůjčky pocházejí z období pozdějšího, než jaké jsem si stanovila jako hraniční pro tuto práci (10. století), a tudíž nejsou předmětem mého studia.

Význam nejstarších latinských výpůjček spočívá také v tom, že nám umožňují blíže poznat fonetické změny, které probíhaly v prvních fázích vývoje albánštiny (tedy v proto-albánštině a v rané albánštině).

Germánské výpůjčky patří také k těm starším, nicméně jejich počet je velmi malý. Datují se přibližně do 5. století n. l., některé výpůjčky se patrně mohly dostat do albánštiny z přímého kontaktu s gótsčinou, jiné přes románštinu.

Příklady:

slovo gótské	slovo albánské	překlad do češtiny
* <i>piuhbrōks</i>	<i>tirk</i>	kalhoty
* <i>skūm</i>	<i>shkumë</i>	pěna (patrně přes románské * <i>scuma</i>)

Slované pronikají na Balkán v 6. století n. l., brzy se utvoří dva základní dialekty - srbochorvatský a makedonsko-bulharský. Kontakt albánštiny se slovanskými jazyky trval velmi intenzivně přibližně čtyři století a pokračoval i v pozdním středověku. Slovanské výpůjčky v albánštině tvoří poměrně málo probádanou oblast. Jedná se o druhou nejpočetnější skupinu výpůjček v období středověku, jejich počet lze odhadovat na několik set slov. Výpůjčky z bulharštiny a makedonštiny jsou například:

slovo slovanské	slovo albánské	překlad do češtiny
<i>гръмъ</i>	<i>grusht</i>	hrst
<i>opinok</i>	<i>opingë</i>	sandále, otevřené boty
<i>pъstr</i>	<i>bistër</i>	pstruh

Albánské území bylo několik století pod tureckou nadvládou, a tudíž je v albánštině také několik set tureckých slov. Osmanští Turci pronikali na albánské území od druhé poloviny 14. století, na přelomu 15. a 16. století lze říci, že Albánie je již zcela turecká, a tento turecký vliv trval až do získání nezávislosti v roce 1912.

Příklady tureckých výpůjček ve spisovné albánštině jsou:

slovo turecké	slovo albánské	překlad do češtiny
<i>boja</i>	<i>bojë</i>	barva
<i>dolab</i>	<i>dollap</i>	skříň
<i>uștar</i>	<i>ushtar</i>	voják
<i>kira</i>	<i>qira</i>	nájem

Mnohá původně turecká slova nacházíme také v hovorovém jazyce. Níže uvedené výpůjčky jsou ve spisovné albánštině nepřipustné. Je zajímavé, že se jedná nejen o výrazy z kulturně-společenské oblasti, ale také například o některé abstraktní výrazy:

slovo turecké	slovo albánské	překlad do češtiny
<i>can</i> ⁸	<i>xhan</i>	duše
<i>cehennem</i>	<i>xhenem</i>	peklo
<i>cömert</i>	<i>xhymert</i>	štedrý
<i>cevap</i>	<i>xhevap</i>	odpověď
<i>sanat</i>	<i>zanat</i>	řemeslo
<i>zayıf</i>	<i>zaif</i>	nemocný, slabý
<i>zarar</i>	<i>zarar</i>	škoda

Přes turečtinu se do albánštiny také dostala některá slova z arabštiny, často se jedná o slova z oblasti náboženství, například *mysafir* „host“ nebo *myfti* „mufti“.

V moderní době přejala albánština také některá francouzská a anglická slova, například *xhungël* „džungle“ nebo *xheloz* „žárlivý“.

Z angličtiny se v současné době přejímají především výrazy z oblasti technologií a IT. Tato slova často kolísají v pravopisu. Příklady novějších anglických výpůjček jsou *klikoj* „stisknout tlačítko/kliknout“ nebo *veb* „web“.

Z výpůjček ve slovní zásobě je tedy patrné, že zanikající ilyrská a vznikající albánská kultura (období raného středověku) nejvýrazněji vnímala vliv římský, byzantský a slovanský. Později během středověku přetrvával vliv dvou silných kultur: latinské a řecké. Nicméně latina ve středověku nepůsobila na albánštinu jako silný adstrát (jako je tomu u románských

⁸ Turecké *can* čteme /džan/, *cehennem* čteme /džehenem/ apod., takže výslovnost je v albánštině poměrně věrně zachována.

jazyků obecně, i když v případě rumunštiny v menší míře), svědčí o tom například menší podíl tzv. kultismů, a takovým přímým adstrátem nebyla ani řečtina. Jistě však albánština nadále vstřebávala prvky románské, a to jak z kontaktu s dalmátskou oblastí, tak z kontaktu s dalšími romanizovanými etniky na východě. Albánští obchodníci měli dobré kontakty s Dalmácií a Benátkami, mnozí albánští učenci působili v Itálii. A je tudíž pravděpodobné, že i touto cestou se do albánštiny dostala mnohá slova románská. Posledním z jazyků, které měly skutečně výrazný vliv na albánštinu, je turečtina, a to téměř po celou novověkou historii. V době moderní (po získání nezávislosti) byla Albánie sice určitou dobu v izolaci, ale jazyk přesto absorboval řadu výpůjček, a to i z románských jazyků. V Albánii je z moderních románských jazyků nejvíce patrný vliv italský (televize, populární hudba). Mnoho lidí odešlo do Itálie za prací, tudíž se veřejnost o Itálii poměrně zajímá. Některá slova jsou také francouzského a anglického původu, avšak mnohá z nich ještě nepřekročila hranici mezi cizím slovem a etablovanou výpůjčkou.

2. Albánské etnikum v 1. tisíciletí

2.1. Historiografie

První zmínka o Albáncích pochází pravděpodobně teprve z počátku 11. století, najdeme ji v bulharském textu z pera neznámého autora (Elsie, 2003, s. 3), datace tohoto textu však byla provedena na základě obsahu.⁹ Další, tentokrát již nezpochybnitelná zmínka je z pera byzantského historiografa z roku 1079.¹⁰ Ve dvou různých souvislostech zmiňuje etnonymum *Arbanitōi* a *Albanoi*. Otázka, proč volí autor dvě různá označení, zůstává nezodpovězena. Od této chvíle se pak zmínky množí a na scéně se objevují Albánci. Zmíněné prameny však hovoří o etniku a nenacházíme v nich přímý důkaz, že se Albánci v této době nacházeli ve svých současných sídlech. Protože však v pramenech 11. století, ani v pramenech pozdějších (kterých už máme podstatně více než z doby předchozí) nezaznamenali historiografové žádnou významnější migraci v této oblasti, předpokládáme, že od 11. století jsou Albánci usazeni v oblasti dnešní Albánie, částečně také Makedonie.¹¹

Albánci jsou ve svých současných sídlech tedy předpokládáni zhruba od 11. století. S tímto faktem se musí vypořádat každý, kdo se chce jakkoliv vyjádřit k albánské etnogenezi. Na území dnešní Albánie máme ve starověku doloženy ilyrské kmeny, poslední zmínka o nich je v díle *Miracula sancti Demetrii* z počátku 7. století.¹² Mezi těmito kmeny předpokládáme také kmen s názvem *Albanoi*. Ten je však doložen ojediněle, a to v díle helénistického geografa Klaudia Ptolemaia z 2. století n. l. Ptolemaios umístil tento kmen do severní části území dnešní Albánie a také zmiňuje město *Albanopolis*¹³ (Smith, 1854).

⁹ Text byl nalezen v srbském manuskriptu z roku 1628 a podává informaci o jazycích, národech a náboženství na přelomu 10. a 11. století. Albánci jsou uvedeni jako jeden ze 72 národů a autor je uvádí mezi „polověrci“, tedy neortodoxními křesťany, dalšími kategoriemi jsou pak ortodoxní křesťané a nevěřící.

¹⁰ Autorem je Μιχαήλ Ἀτταλειάτης (Michael Attaliates), dostupný komentovaný překlad je ve španělštině (Pérez, 2002).

¹¹ Otázka kosovského osídlení je složitější a politicky citlivá.

¹² Kniha je zásadním zdrojem informací o pronikání Slovanů na Balkán, zejména do oblasti Makedonie. Popisuje situaci v Soluni při obléhání Slovanů. Zdá se, že autor se bojů osobně zúčastnil. Jeho zkušenosti, a zejména některé vojenské znalosti vyznívají velmi autenticky. O Ilyrech se však zmiňuje jen okrajově. (Obolensky, 1994, s. 287)

¹³ V místech, kde Ptolemaios uvádí město Albanopolis není dnes žádné významnější sídlo, ani archeologické naleziště.

Je zřejmé, že podobný nedostatek psaných dokumentů, nedostatečný stupeň poznání ilyrského jazyka a omezená vypovídací schopnost archeologického a etnografického materiálu poskytují velký prostor pro různé hypotézy. Konkrétní průběh pohnutých dějinných událostí, k nimž došlo na většině území Albánie i v některých přilehlých částech Balkánu v období od konce 6. století do 9. století (tedy během masivního osidlování oblasti Slovany), se zřejmě nepodaří nikdy odhalit. Přesto lze z analýzy dat archeologických a historických vyvodit některé závěry.

Je to především skutečnost, že slovanská expanze způsobila radikální demografické změny, dále zhroucení byzantské státní moci. Z pohledu etnogeneze mělo zásadní význam přerušení procesu romanizace a helenizace (Hradečný, 2003, s. 40). Dále se můžeme domnívat, že osud domácího obyvatelstva po příchodu Slovanů nebyl jednotný. Jedna část odcházela do větších pobřežních měst a odtud pravděpodobně migrovala přes moře. Část zejména venkovského obyvatelstva zůstala ve svých dosavadních sídlech. Právě tento paleobalkánský prvek mohl sehrát jistou roli při etnogenezi jihoslovanských národů. Třetí část obyvatelstva pak uprchnula do hor.

Pro utváření budoucích demografických poměrů na území Albánie (a zřejmě také Rumunska) měly nepochybně zásadní význam události, ke kterým došlo mezi 6. a 8. stoletím v nepřístupných horských oblastech Balkánu. Zde se ukrývaly před slovanským pleněním zbytky starobalkánské populace, ať už romanizované, částečně romanizované nebo neromanizované. Na těchto předpokladech a závěrech se shodují všechny věrohodné hypotézy týkající se etnogeneze Albánců, Rumunů a Arumunů.¹⁴ Ve kterých horských oblastech k těmto událostem došlo, je předmětem sporu. Dále se také autoři neshodnou na vztazích mezi jednotlivými skupinami těchto obyvatel, zejména Illyrů a Thráků. Vůbec veškeré nejasné okolnosti tohoto soužití dávají prostor vlastním interpretacím.

¹⁴ Vedle hypotéz věrohodných máme i několik hypotéz zcela nevěrohodných, kterými není třeba se podrobněji zabývat. Pro zajímavost můžeme uvést například v srbském prostředí oblíbenou tezi, že Albánci jsou potomci bojovných válečnických kmenů na Kavkaze a že jejich předkové byli do horských oblastí dnešní Albánie přemístěni z iniciativy byzantských úřadů, nebo tezi bulharského badatele Rusi Stojkova, že Albánci se dostali na Balkánský poloostrov v 11. a 12. století z oblasti Brabantu a Flander (Hradečný, 2008, s. 43).

2.2. Ilyrsko-albánská hypotéza

Zřejmě nejznámější je hypotéza o ilyrsko-albánské kontinuitě. Ta předpokládá, že ilyrské kmeny odcházely před Slovy do hor a tytéž kmeny o několik století později scházejí z hor do svých původních sídel. Jako první vyslovil tezi, že Ilyrové jsou předky Albánců, Johannes Thunmann v roce 1774 (Thunmann, 1774). Tuto myšlenku rozpracovávala a upřesňovala řada dalších badatelů až do ucelené vědecké teorie, kterou dnes zastává většina zahraničních odborníků (pouze namátkou Bartl 1995, Jacques 1995, Gashi, Steiner 1994). Běžně se také zmínka o ilyrském původu se objevuje v encyklopedických heslech týkajících se Albánie či albánštiny. Také přední český albanista Pavel Hradečný k tomu říká: *„Tezi o ilyrsko-albánské kontinuitě je možno označit za zřejmě nejadekvátnější a nejvěrohodnější interpretaci procesu etnogeneze Albánců. Současně je třeba mít na zřeteli, že se jedná o hypotézu (byť nejpravděpodobnější), kterou nebude možno s ohledem na absenci psaných dokumentů, nedostatečný stupeň poznání ilyrského jazyka a omezenou vypovídací schopnost archeologického i etnografického materiálu s definitivní platností a se stoprocentní jistotou nikdy dokázat.“* (Hradečný, 2008, s. 44). Přes tuto opatrnou formulaci však z celého jeho díla jasně vyplývá, že je velkým zastáncem ilyrsko-albánské hypotézy. Dále se domnívá, že tyto etnotvorné procesy se odehrály v nepřístupných horských oblastech severní Albánie a přilehlých částech dnešního Kosova a jihovýchodní Černé Hory. Hradečný toto tvrzení neopírá o důkazy historického, etnografického nebo filologického charakteru.

Hypotézu, která se v základních rysech shoduje s uvedenými tezemi a již se opírá o jistou argumentaci, předložil v šedesátých letech německý historik Georg Stadtmüller, který se domníval, že Albánci jsou potomky některého ilyrského nebo thráckého kmene, který v kritických „temných staletích“ pobýval v severoalbánském horském kraji Mat (Stadtmüller, 1966, s. 156). Jedná se o jednu z nejizolovanějších a nejhůře přístupných oblastí Albánie, která je však poměrně malá co do rozlohy.

V albánském prostředí je z pochopitelných důvodů přijímána prakticky pouze ilyrská hypotéza, která zaujala klíčové místo v albánské národní a státní ideologii. Nutno však dodat, že přesvědčení naprosté většiny Albánců o jejich ilyrském původu není v žádném případě výsledkem nějaké ústně předávané tradice či jiné podobné romantické představy, nýbrž cíleného působení školského systému a propagandy. V albánských knihovnách nacházíme mnoho publikací albánských historiků na toto téma, které však pro nás nemohou být a nejsou

relevantní. V poslední době přibývají podobná „díla“ z pochopitelných důvodů zejména v Kosovu. Určité jejich specifikum tkví v tom, že ve valné většině ani nepředpokládají odchod obyvatelstva do hor a prosazují formování albánského etnika na celém jeho současném teritoriu kontinuálně (například Kěpuska, 2001 nebo Ceka 2001).

Podobně lze definovat problém etnogeneze většiny balkánských národů. Právě velké paleobalkánské národy jako Thrákové, Dákové a Ilyrové, u nichž předpokládáme, že v minulosti obývali rozsáhlá území, hrají při těchto debatách o etnogenezi a autochtonnosti významnou roli. Obecně lze říci, že tyto teorie rozdělujeme právě na teorie autochtonní, které počítají s kontinuitou mezi některým paleobalkánským národem a současným národem obývajícím dané území, a teorie alochtonní, případně migrační, které však také většinou uvádějí jako původní některý z balkánských regionů. Je tedy očividné, že nejde ani tak o kontinuitu etnickou jako takovou (která je s výjimkou slovanských národů nepopíratelná), ale především o kontinuitu přímo a právě na daném území, která by v dnešní složité geopolitické situaci na Balkáně opravňovala nároky toho či onoho státu. Etnogeneze současných balkánských národů je tedy velmi komplikované, nicméně také zajímavé téma.

2.3. Argumenty pro a proti ilyrsko-albánské kontinuitě

Ilyrové jsou doloženým národem obývajícím ve starověku rozsáhlá území západního Balkánu, včetně území současné Albánie (více o Ilyrech, Wilkes, 1992). Celou věc však do značné míry komplikuje současný nedostatečný stav poznání ilyrštiny (podrobněji Katičic, 1976; Neroznak, 1978). Pakliže se Ilyrové projevovali epigraficky (a prozatím se zdá, že spíše ne), do naší doby se nám nedochovalo nic nebo to dosud nebylo nalezeno. Jako u řady dalších

substrátových jazyků, i v případě ilyrštiny známe pouze několik desítek antroponym¹⁵ z řeckých a římských nápisů a tušíme také některá toponyma.¹⁶

Z jistého pohledu se tedy jeví snaha hledat jakékoliv jazykové paralely mezi ilyrštinou a albánštinou jako nereálná. Nicméně je možné hledat další argumenty v nelingvistických disciplínách (například v historiografii obecně a antické zvláště, v etnologii) a také studium onomastiky je pro nás zvláště užitečné.

Zjednodušeně řečeno, bezpečně víme, že na území současné Albánie žili ve starověku Ilyrové (respektive ilyrské kmeny), ale není nám zcela jasný vztah mezi těmito kmeny a ve středověku se formujícím etnikem Albánců.

Hlavní argumenty pro pravdivost ilyrské hypotézy o původu Albánců jsou:

- fonetický vývoj starých toponym jako *Durrachion* → *Durrës* (v albánštině s přízvukem na první slabice), *Aulona* → *Vlonë*, *Vlorë* (jedná se o rotacismus typický pro toskický dialekt) ukazuje standardní fonetický vývoj albánštiny, což naznačuje, že tato toponyma byla u předků Albánců používána kontinuálně od starověku; (Demiraj, 2002, s. 225)
- v albánštině jsou výpůjčky z latiny a ze staré řečtiny (především z dórského dialektu), které se datují do doby před naším letopočtem, například albánské slovo *mokënnë/mokërrë* „stoh“ pochází z dórského *μᾶχανᾱ*; (Demiraj, 2002, s. 225)
- historie nezaznamenala žádnou výraznou migraci na Balkáně z východu směrem na západ, která by mohla doložit migraci předků dnešních Albánců z východu nebo severu Balkánského poloostrova do oblasti dnešní Albánie;
- první Albánci bezpečně zaznamenaní středověkými historickými prameny, se vyskytují přesně v místech, kam helénistický geograf Klaudios Ptolemaios situoval v 2. stol. n. l. ilyrský kmen *Albanoi*; (Hradečný, 2008, s. 42)

¹⁵ Právě z pohledu onomastiky je možné určit rozsah ilyrského území, ale také je dále dělit. Ilyrské území zaujímalo většinu západní části Balkánského poloostrova, a to v širším slova smyslu, tj. na západě až k oblasti Veneta. Je možné, že přesahovalo do jižní Itálie a někteří badatelé usuzují na možnou příbuznost s messapštinou (Salentinský poloostrov), někteří autoři se dokonce domnívají, že messapština je jazyk ilyrských vystěhovalců do Apulie, tedy do jižní Itálie, nicméně se pohybujeme na velmi nejisté půdě. Autoři také dále dělí ilyrské teritorium podle výskytu různých jmen (Katičić, 1976).

¹⁶ Dnešní podoba toponym na území Albánie je zdrojem velmi nejistým. Stipčević (1977, s. 81) přesto uvádí možnost ilyrského původu u slov *mal* „hora“ nebo *bardi*, dnes *bardhë* „bílý“.

- z etnologického hlediska existuje nápadná podobnost mezi způsobem života Ilyrů, jak se odráží v dílech antických autorů i v archeologickém materiálu, a mezi etnografickými zvláštnostmi pozdějšího albánského etnika (Hradečný, 2008, s. 42).

Hlavní argumenty proti hypotéze o ilyrském původu Albánců jsou:

- některé lexikální podobnosti mezi rumunštinou a albánštinou, které nelze vysvětlit například latinskými výpůjčkami a pravděpodobně jsou dány společným substrátem, naznačují, že původní území obou národů (ze kterých později vzešli Albánci a Rumuni, můžeme je tedy označovat jako proto-Albánce a proto-Rumuny) se muselo nacházet v těsné blízkosti, nejspíš pravděpodobně v sousedství;
- tento argument je podpořen historickou skutečností, a to masivním příchodem Slovanů na toto území někdy mezi 5. a 6. stoletím n. l., který způsobil značné demografické změny, a především ústup původního obyvatelstva z úrodných nížin a údolí do hor (tím by tedy bylo lze vysvětlit původní blízkost dnešních Albánců a Rumunů);
- albánština je satemový jazyk, zatímco ilyrštinu většina badatelů řadí spíše mezi kentumové jazyky; (Demiraj, 2002, s. 225)
- absence původní slovní zásoby týkající se námořní plavby a rybářství (Orel, 1998, s.11; Weigand, 1927), tyto výrazy jsou většinou buď výpůjčky a kalky nebo opisy;
- absence proto-albánských toponym v Ilyrii; (Orel, 1998, s. 10)
- první písemné zmínky o Albáncích jako příslušnících svébytného etnika se objevují v byzantských pramenech až v 11. století, zatímco poslední zmínka o Ilyrech pochází ze 7. století, je zde tedy časová mezera zhruba čtyř staletí.

Je evidentní, že vypovídací hodnota těchto argumentů, není jednoznačná. Tradiční silné argumenty jako absence námořního a rybářského lexika či albánsko-rumunské paralely nejsou ve skutečnosti v rozporu s představou o odchodu Ilyrů do hor a jejich soužití s jinými paleobalkánskými prvky. Navíc se předpokládá několik desítek ilyrských kmenů (Wilkes, 1992, s. 75) a po vpádu Slovanů mohlo dojít k jejich rozdělení.

Albanisté tedy interpretují tyto argumenty po svém. Shaban Demiraj píše: *„Donc, selon toute vraisemblance, l'albanais représente un développement récent de ce qui à date ancienne était l'illyrien du sud. La transition graduelle de l'illyrien a dû avoir lieu au plus*

tard entre le cinquième et le sixième siècle de notre ère.“ (Demiraj Shaban, 2002, str. 234). Demirajův pohled na věc zastupuje hypotézu autochtonní.

Naopak Vladimír Orel dochází k závěru, že: „...*numerous proofs seem to corroborate the original settling of Proto-Albanians in Dacia Ripensis and farther North, in the foothills of the Carpathian Mountains and the Beskidy/Bieszczady. The Proto-Albanian migration to Illyria must have taken place before (but not considerably earlier than) their contact with Romance speakers and the end of the Proto-Albanian period in the history of the Albanian language.*“ (Orel, 1998, s. 10)

2.4. Thráko-albánská hypotéza

V protikladu k těmto hypotézám stojí teorie o příchodu Albánců z jiných částí Balkánu. Zde je pak klíčový předpoklad, že Albánci jsou potomky Thráků. První, kdo tímto způsobem odmítl tezi o ilyrsko-albánské kontinuitě, byl na konci 19. století německý filolog Gustav Weigand. Prosazoval názor, že Albánci pocházejí z východních částí Balkánského poloostrova a že geneticky přísluší k Thrákům (Weigand, 1927). Někteří další badatelé šli ještě dále na severovýchod a hledali kořeny Albánců až na území římské Dacie (Russu, 1967; Georgiev, 1968). Hlavními Weigandovými argumenty je jednak skutečnost, že albánština postrádá původní slova v oblasti námořní a rybářské terminologie, dále pak prokazatelné paralely albánského a rumunského jazyka.

Poslední, kdo předstoupil před odbornou veřejnost s přepracovanou thráckou variantou, je německý historik Gottfried Schramm. Na začátku osmdesátých let vyjádřil názor, že Albánci jsou potomky západothráckého kmene Bessů, který před svým sestupem z hor pobýval v centrálních balkánských pohořích, zhruba na území dnešního jihozápadního Bulharska (Schramm, 1981, s. 235). Této teorie se dlouhodobě drží (Schramm 1994 a 1997). Přestože jeho argumentace je dobře podložená, opírá se o syntézu nejrozumnějších poznatků z mnoha oblastí, včetně lingvistiky, a Schramm sám je zejména v německém prostředí velmi respektovaná osobnost, odborná veřejnost se poněkud zdráhá jeho stanoviska přijmout, jak paradoxně dokládá sám autor (Schramm, 2006, s. 199-205) nebo jak se dovídáme například u

Hradečného (2008, s. 44). Na Schrammovu tezi kladně reagoval Schütz (1992, s. 417) a rozšiřuje ji o teorii o albánském „nárazníku“ mezi Rumuny a Slovany.

Příbuznost Albánců a Thráků a jejich spíše východobalkánský původ se zdá být na první pohled rozumným východiskem pro některé základní argumenty proti tezi ilyrské. Především se tak vysvětluje kulturní a genetická blízkost Albánců a Arumunů, dále pak fonetický vývoj některých východobalkánských toponym (například *Ştip*), která vykazují určitou míru „albanizace“ (Schramm 1997, s. 308). Bohužel však je tu jeden zásadní a klíčový problém. Lexikální paralely mezi thráčtinou a současnou albánštinou, případně rekonstruovanými pre-albánskými a proto-albánskými tvary, jsou velmi nepočetné. Přestože stav poznání thráčtiny je velmi omezený a také naše znalosti proto-albánštiny jsou velmi nedostatečné, můžeme konstatovat, že tyto dva jazykové materiály nevykazují dostatek důkazů pro genetickou spřízněnost. Při bližším pohledu na veškerý dochovaný thrácký materiál zjišťujeme, že ze 180 slov, která rekonstruuje Duridanov (1975, s. 67) lze jakoukoliv podobnost s albánštinou vysledovat u osmi slov. Některá z těchto slov jsou sice nadějná, například thr. *mezena* „jezdec“ a alb. *mëz* „hříbě“, případně thr. *germas* „horký, teplý“ a alb. *zjarm* „oheň“.¹⁷ Bohužel jsou však tato slova prokazatelně návazná na praindoevropské etymony, a tudíž na nějakou jasnou souvislost mezi thráčtinou a albánštinou neukazují. Navíc je počet těchto slov opravdu tak nízký, že můžeme maximálně uvažovat o vzájemném kontaktu těchto jazyků. Je pravděpodobné, že tato slova jsou thráckými výpůjčkami v proto-albánštině. Dokládají spíše geografickou blízkost obou jazyků v určité fázi a eventuálně vedou k hledání „výchozího území“ formování albánského etnika více na východ. Přímý genetický vztah mezi Albánci a Thráky však vyvracejí.

Kromě jednotlivých rekonstruovaných slov byly nalezeny také čtyři thrácké nápisy, pouze dva však stojí za pozornost, a to vzhledem ke své délce.¹⁸ Význam slov v těchto nápisích odhadujeme z našich znalostí thráckých antroponym a našich obecných znalostí o nápisích (a tudíž se překlad u jednotlivých autorů poměrně dost liší). Jakákoliv rekonstruovaná starší fáze albánštiny neskýtá žádný prostor pro interpretaci těchto nápisů z hlediska lingvistického.

¹⁷ Další albánsko-thrácké paralely nacházíme ve slovech *burrë* „muž“ (thr. *bur*), *dre* „jelen“ (thr. *drenis*), *pupë* „kopec“ (thr. *pupa*), *lerë* „hromada kamení“ (thr. *rera* „kamenitá země“). Thrácké *thitha* se vysvětluje buď jako „světlo“ a pak se spojuje s alb. *ditë* „den“ nebo jako „prsa“ a pak by mohlo souviset s alb. *sisë*.

¹⁸ Zbýlé dva nápisy jsou v podstatě jen izolovaná slova.

Někteří autoři pak hovoří přímo o genetické příbuznosti ilyrštiny a thráčtiny (Jokl, 1923; Russu, 1969), nicméně přesvědčivější argumenty uvádí Duridanov (1999, s. 757) proti užší genetické příbuznosti obou paleobalkánských jazyků.

Na druhou stranu nelze opomenout fakt, že některé společné fonologické rysy albánštiny, arumunštiny a řečtiny na jistý společný substrát ukazují. Je to zejména vývoj hláskových skupin $mp \rightarrow mb$, $nk \rightarrow ng$, $nt \rightarrow nd$ (Fiedler, 1998, s. 353). Tento vývoj předpokládáme právě pro thráčtinu a ve všech uvedených jazycích se jedná o pravidelnou a častou (v žádném případě okrajovou) realizaci. Na zhruba stejném teritoriu pak nacházíme interdentaly $[\theta]$ a $[\delta]$.¹⁹

2.5. Fenomén transhumance

Zřejmě nejzajímavějším počinem posledních let je v oblasti této problematiky kniha rakouského historika Thede Kahla *Hirten im Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)* (Kahl, 2007). Kniha je výjimečná tím, že autor strávil mezi pastevci (které etnografie obvykle považuje za poslední nositele některých starobalkánských prvků) několik let terénním výzkumem a kombinuje tak výbornou znalost místního prostředí (včetně všech zmíněných jazyků na velmi vysoké úrovni) s německému prostředí vlastní historickou a vědeckou erudicí. Kniha se primárně věnuje životu pastevců a kulturním souvislostem, nicméně i pro lingvistu zde předkládá několik tezí, které stojí za zmínku. Jde především o odklon od dnes běžně přijímané teze multilingvismu pasteveckých společenství jakožto jednom ze základních výchozích faktorů Balkánského jazykového svazu. Kahl argumentuje, že pastevecká společenství jsou jednojazyčná a pouze určitá „odborná“ slovní zásoba, která vychází ze staletí společného soužití a nutnosti vzájemné komunikace, je jim společná. Naopak jako vícejazyčnou označuje populaci městskou (obchodníci). Zároveň

¹⁹ Kromě těchto jevů, které jsou areálově jasně vymezeny, nacházíme další fonologické paralely mezi třemi zmíněnými jazyky, které však zasahují i do dalších jazyků Balkánského jazykového svazu, jedná se například o podsystém vokálníky.

předkládá tezi, že naše současná pozorování jsou přenosná na dřívější procesy²⁰ (Kahl, 2007, s. 22). V konfrontaci s našimi dosavadními poznatky o multilingvní jazykové situaci v pasteveckých společenstvích je však pro balkanistu obtížné tezi o jednojazyčných společenstvích přijmout. Kahl nebere v úvahu některé v balkanistickém prostředí poměrně známé práce – například Récatas (1932, s. 24), který na základě autentických zkušeností popisuje opozici jednojazyčný x vícejazyčný jako sociálně distinktivní uvnitř společenství (ať už venkovského nebo městského), přičemž jednojazyčnost se týká žen a rodinného života, muži jsou bilingvní (a trilingvní). Récatas se tak jeví ze sociolingvistického hlediska jako podstatně přesvědčivější. Kahlovi *Wanderhirten als weitgehend einsprachige Gesellschaften* „pastevci jako zdaleka jednojazyčná společenství“ jsou pro nás tedy skutečně obtížně přijatelní.²¹

Druhým snadno napadnutelným bodem je skutečnost, že Kahl pracuje s materiálem získaným pouze v několika málo oblastech. Přes tyto nejasnosti je však Kahlova kniha jedinečným zdrojem poznání života balkánských pastevců, jejich zvyků, tras, a pro nás zejména jazyka těchto pastevců a pastevecké slovní zásobě. Je velmi pravděpodobné, že autor doslova na poslední chvíli zachytil z etnografického pohledu mizející typus.

Přiblížme se však zpět tématu albánské etnogeneze. Není sporu o tom, že lexikální interference mezi albánštinou, řečtinou, makedonštinou a arumunštinou (potažmo rumunštinou), a to zejména v oblasti pastevecké terminologie, mají zásadní význam. Přes některé uvedené teorie je Kahlova kniha nanejvýš přehledným a velmi působivým výčtem kulturních i jazykových analogií a paralel všech uvedených národů, které byly zachyceny doslova na poslední chvíli a které svedčí pro fakt, že k přetváření paleobalkánských etnik ve středověkou albánskou, arumunskou či rumunskou národnost došlo za spoluúčasti těchto starobalkánských prvků, včetně podílu thráckého a illyrského, a že jistá spřízněnost albánštiny a arumunštiny i rumunštiny vyplývá právě z dlouhodobé výchozí symbiózy nositelů těchto jazyků v odlehlých horských oblastech.

²⁰ V práci předkládá celkem šest výchozích tezí: 1) Povrch a klima přímo vyžadují strategii dálkového pastevectví. 2) Balkánská vícejazyčnost je omezena na urbánní prostor. 3) Interference mohou vznikat ze závislosti. 4) Proces usazování urychluje proces asimilace. 5) Orientace na nová povolání podmiňuje přechod k jazyku z hospodářského hlediska výhodnějšímu. 6) Současná pozorování jsou přenosná na dřívější procesy.

²¹ Paradoxně však v závěru knihy Kahl (2007, s. 351) uvádí doslovný přepis několika rozhovorů, které sám s pastevci vedl (při neformálním rozhovoru, ve skupině, v hospodě) a vyplývá, že většina z nich byla schopna okamžitě „přepnout“ do jiného jazyka, a rozhovor tak spontánně probíhá v novořečtině, arumunštině a částečně také v albánštině.

Schramm věnuje problematice transhumance dvě ze svých osmi tezí k lokalizaci latinské kontinuity v jihovýchodní Evropě (1997, s. 306 - 335), dokonce pracuje s termínem *Hirtenromania*, který můžeme přeložit jako „pastevecká Románie“. Domnívá se, že románskou kontinuitu je možno lokalizovat po vpádu Slovanů zhruba ve třech oblastech: 1) Dalmatorománie (týká se pobřeží Jaderského moře a ostrovů, jde zejména o města), 2) řetězec makedonských měst, kde příchozí romanizované obyvatelstvo vytvořilo většinu a 3) jihozápad bulharských pohoří, kde umísťuje právě pastevecké, nomádské romanizované Thráky (konkrétně tedy Bessy). Výstižným termínem je pak označení *Fluchtromania* „uprchlická“ nebo také „utečenecká“ Románie (1998, s. 309). Předpokládá, že veškeré románské obyvatelstvo (s výjimkou makedonských měst) mělo nomádský charakter. To se odrazilo například v dákorumunské zemědělské terminologii, která je z větší části slovanská, z menší části maďarská. Můžeme předpokládat, že Dákorumuni poznávali zemědělské inovace od svých slovanských sousedů, například při svém každoročním sestupu do nížin v zimě.

2.6. Migrační trasy

Podívejme se však ještě na jednu skutečnost, a to jsou přirozené migrační trasy balkánské oblasti. Právě zde nám pastevci nabízejí další možný pohled na vývoj historických událostí. Podobné klasické migrační trasy všude na světě mají svoji nezanedbatelnou vypovídací hodnotu obecně. Odrážejí některé přirozené, generacemi předávané znalosti terénu a podnebí a počítají s faktory, které od stolu v univerzitní knihovně nevyčteme. Přičemž pro nás je pak zajímavé zejména to, kde se tyto trasy protínají. Ukazuje se, že tyto trasy vedou na Balkáně ve dvou dobře znatelných směrech, jedna hlavní trasa vede od jihu k severu a druhá od západu k východu. Severo-jihní trasa vede přes pohoří Pindos, dále po řecko-makedonské státní hranici, pokračuje přes Pirin, Rilu, dále bulharsko-jugoslávskými pohraničními pohořími. Tato trasa navazuje na karpatský oblouk a zřejmě v minulosti byla také využívána až daleko na sever. Trasa východozápadní vede přes Rodopi, Rilu, kosovo-makedonské pomezí, pohoří Šar Planina a končí v severoalbánských Alpách. Není bez zajímavosti, že tyto

prastaré cesty se protínají na makedonsko-srbsko-bulharském trojmezí, v těsné blízkosti pohoří Rila a Pirin.

2.7. Archeologické nálezy

Dosud byla řeč pouze o aspektech historických, lingvistických a kulturních. Zbývá však, abychom prozkoumali argumenty, které nabízí další cenný zdroj – archeologie. Archeologie pracuje s daty poněkud jiného charakteru, k závěrům dochází na základě projevů materiální kultury. Ty sice také umožňují různé interpretace, potažmo spekulace, ale přece jenom pracuje archeologie s konkrétními nálezy – a ty prostě buď jsou nebo nejsou.

2.7.1. Ilyrové, Řekové, Římané

Ilyrové jsou na území Balkánu doloženi zhruba od 11. století př. n. l. Archeologicky jsou doložena opevněná hradiště budovaná v nepřístupných kopcovitých oblastech, kde nacházíme celou řadu užitkových i uměleckých předmětů. Zhruba v 7.- 6. století př. n. l. přicházejí Řekové a zakládají řecké kolonie. Nejznámější jsou Epidammos / Dyrrhachion a Buthroton. Doložen je čilý kontakt ilyrské a řecké kultury – některé předměty pocházející z Ilýrie nacházíme daleko na jihu v Řecku a naopak prostřednictvím těchto osad byly importovány mnohé umělecké a kulturní předměty. Staví se lázně, chrámy, divadla, velké fontány, které máme vykopávkami bohatě doloženy (o předřeckém a řeckém ilyrském období například Wilkes, 1992, s. 12-63; Hradečný, 2008, s. 13-35; Stipčević, 1979 a 1982; Hradečný, 1998, s. 29). Po příchodu Římanů na ilyrské území v 2. století př. n. l. se dále rozvíjí především městská kultura, z archeologických nálezů poutá největší pozornost architektura, zejména pak veřejné budovy jako amfiteátry, velké chrámy, akvadukty či

městské hradby a zdi (Hradečný, 2008, s. 32-35; Wilkes, 1992, s. 63 – 79; Prendi, Jubani, 1998, s. 27 - 36).

Tímto (archeologicky bohatě doloženým) obdobím se však podrobněji zabývat nebudeme. Nás totiž zajímá něco zcela jiného, a to archeologické nálezy počínaje koncem římského období a přibližně 10./ 11. stoletím konče. Těchto nálezů je již podstatně méně a nyní je projdeme podrobněji.

V průběhu římské doby ustupují ilyrské prvky výrazně do pozadí a archeologické nálezy svědčí pro vysoký stupeň asimilace ilyrského obyvatelstva a silné prosazování vlivu římského a nadále také vlivu řeckého. Prakticky všechny památky této doby, o nichž se archeologické průzkumy zmiňují (Prendi, Jubani, 1998, s. 35; Hradečný, 2008, s. 32, 33), jsou projevem římské (v menší míře řecké) kultury, jen jejich minimální část můžeme prohlásit za svébytně ilyrské nálezy, respektive nesoucí zřejmé ilyrské rysy. Archeologické nálezy svědčí pro vysokou míru romanizace.

2.7.2. Komanská kultura

Významné místo v argumentaci zastánců ilyro-albánské kontinuity zaujímá komanská kultura (6.-8. století), která má dokázat kontinuální osídlení původního ilyrského, pozdějšího albánského území (Prendi, Jubani, 1998, s. 35; Hradečný, 2008, s. 42; Korkuti, 1996, s. 28; Stipčević 1977, s. 23). Všichni tito autoři hovoří v dosti obecných rysech o tom, že charakter komanské kultury vykazuje podobnosti s nejstarší ilyrskou kulturou (například v pohřebním ritu, typologii hrobů, jejich orientaci, inventáři zbraní). Méně pak hovoří o tom, že tato kultura také vykazuje mnohé nové prvky, které nemůžeme spojovat s Ilyry. V komanské kultuře se mísí prvky pohanské (sluneční disk), raně křesťanské a především byzantské (Xharra, 1999; Stipčević 1977, s. 23). Bohužel jsou podrobnější informace nedostupné a bez důkladnější analýzy v ruce a archeologického vzdělání k tomu se celá problematika jen velmi těžko posuzuje.

Je-li tato kultura projevem původních obyvatel prchajících před Slovany do hor, proč máme nejvíce nálezů z období 7., a především 8. století, kdy již předpokládáme stabilizaci

v oblasti? Slované koncem 6. století končí²² své loupeživé nájezdy a masivně se usazují, což dokládají například četná slovanská toponyma z tohoto období (Hradečný, 2008, s. 39).

Neinformovaného čtenáře překvapí, že dataci komanské kultury jen obtížně uvádíme do souvislostí s posledními nálezy doby římské nebo prvními následujícími nálezy. Jak je možné, že poslední nálezy komanské kultury pocházejí z 8. století? S tímto faktem se musí vyrovnat každý, kdo chce argumentovat ve prospěch této kultury jako spojnice Ilyrů s Albánci. Je zřejmé, že charakter této kultury je fragmentární a spíš mluví pro (mnohdy náhlé) přesuny v oblasti. Zhruba v 6. století se ve vysokohorských oblastech severní Albánie (v nadmořské výšce přes 2500 m. n. m.) objevují pravděpodobně uprchlíci hledající útočiště, jejich přesný původ však určit nemůžeme, v 8. století pak tito lidé v historii mizí a je otázkou, zda se objevila nějaká okolnost, která způsobila zánik této kultury (nemoc, zkáza, přírodní katastrofa) nebo opět pod nějakým vnějším tlakem byli nuceni opět migrovat.

Se zcela novou hypotézou přichází Curta (2006, s. 106). Komanská kultura je podle něj pozůstatkem avarského osídlení. Zároveň však připouští určitou rozkolísanost byzantské historiografie v pojmech Avaři – Slované – Hunové. Předpokládá, že jako Avaři byly prostě označovány barbarské kmeny z karpatské oblasti (jako Slovani pak kmeny na sever od Dunaje a jako Hunové kmeny přicházející ze stepí na sever od Černého moře).

2.7.3. Další nálezy z období raného středověku

Po rozpadu Římské říše v roce 395 bylo teritorium dnešní Albánie vtěleno do východořímské prefektury Východní Ilýrie. Území Albánie v jistém smyslu trpělo polohou mezi Východem a Západem a docházelo zde k častým církevně-politickým třenicím. V této době také zaznamenáváme první vpády nejrůznějších kmenů germánského i turko-tatarského původu. Byzantští panovníci nebyli schopni tomu zabránit a obyvatelstvo ochránit, tím méně periferii země.²³ Z 5. a 6. století pocházejí především stavby fortifikačního charakteru, což je

²² Mimochodem k prvnímu písemně doloženému vpádu na albánské území došlo v roce 548 n. l., a to dokonce až v oblasti Durrësu.

²³ Nájezdy: Vizigóti 380, 395 – 401, 403; Vandalové 467, Ostrogóti 459 – 488, Hunové 500 – 517 (Hradečný, 2008, s. 37)

vzhledem k blížící se slovanské hrozbě pochopitelné. Z této doby pocházejí rozšířená opevnění měst Dyrrhachion, Lissus, Skodra). Některé pevnosti vznikaly na místech opuštěných římských měst. Celkem předpokládáme kolem 50 nových nebo obnovených pevností (Hradečný, 2008, s. 48).

Na území dnešní Albánie se také doposud podařilo identifikovat více než 50 staveb sakrálního charakteru pocházejících z konce 5. století, a především z 6. století. Tyto stavby obsahují velmi různorodé architektonické prvky (Koch, 1998, s. 71).

K celkové situaci na Balkáně v tomto období viz například Curta (2006, s. 43): „...archeological evidence for the sixth-century Balkans reveals a striking contrast between the multitude of forts and churches built all over the place and the absence of non-fortified rural sites.“

Z drtivé většiny staveb raně byzantského období se dochovaly pouze základové zdi, podlahy či jejich fragmenty. Předpokládáme, že většina staveb byla zničena Slovy a posléze také byzantskými obrazoborci v 8. století (Hradečný, 2008, s. 50).

Byly také nalezeny některé významné poklady, které vypovídají především o přítomnosti dalších etnik v regionu v klíčovém období 6. – 10. století. Díky náhodě byl v roce 1961 ve vsi Vrap ve střední Albánii nalezen jeden z nejdůležitějších nálezů raného středověku v celé jihovýchodní Evropě. Poklad z Vrapu obsahoval v měděném kotli zlaté nádoby, zlaté a stříbrné opasky, spony a šperky. Celkem předměty obsahují 5, 6 kg zlata a 1, 5 kg stříbra. Jedná se o poklad avarského chána z konce 7. století, který tu byl pohřben během válečných střetů (Prendi, Jubani, 1998, s. 28; podrobněji Werner, 1986).²⁴

Nezasvěceným by se snad mohlo zdát, že nedostatek nálezů, které by „spojily“ uvedená období, je dán nedostatečným či neúplným archeologickým prozkoumáním oblasti. Není to však pravda. Archeologické bádání má v Albánii tradici již od prvních návštěv cizinců v 18. a 19. století a dnes můžeme Albánii prohlásit za zemi archeologicky plošně prozkoumanou. Máme tu desítky a desítky probíhajících nebo ukončených vykopávek. To samozřejmě nevylučuje, že se v budoucnu objeví nález či naleziště, které by do celé mozaiky zasadilo právě onen významný spojující díl.

²⁴ Dnes tento poklad najdeme v Metropolitním muzeu v New Yorku.

2.8. Závěry

Z uvedených faktů není možné vyvodit nějakou jednoduchou přímočarou odpověď. Nicméně je možné předestřít několik tezí, které jsou jistým závěrem samy o sobě:

- 1) Etnogeneze Albánců a Rumunů probíhala po dobu nejméně dvou staletí v těsné blízkosti v jedné z horských oblastí Balkánu, a to do té míry, že jejich osídlení se překrývalo.
- 2) Předci obou těchto národů byli převážně pastevci, obyvatelé měst nejvíce trpěli nájezdy ze severu, pravděpodobně byli z větší části asimilováni.
- 3) Zmíněnou horskou oblastí nejsou hory severní Albánie, Kosova nebo Černé hory. Tyto názory jsou ovlivněny určitými řekněme nacionalistickými tendencemi. Kolébku těchto národů je třeba ze zřejmých důvodů hledat více na východ a zůstává otázkou, zda jsou to spíše horstva centrálního Balkánu (zejména oblast Pirinu, Rily, tedy dnešní západní Bulharsko, s přesahem do severní Makedonie a zčásti do východního Kosova, se jeví jako velmi pravděpodobná) nebo zda se jedná o severní oblasti blíže k Dunaji, případně západní oblasti (Rodopi a historické jádro Thrákie).²⁵ Popsanou lokalizaci dále na sever či na západ nemůžeme nijak vyvrátit, ale jeví se jako velmi nepravděpodobná.
- 4) Za současného stavu poznání ilyrštiny a thráčtiny nejsme schopni podložit ani jednu z uvedených hypotéz jazykovým materiálem.
- 5) Archeologie nemá potřebná data, aby učinila závěry o ilyrsko-albánské kontinuitě. Z fragmentární povahy těchto dat můžeme spíše usuzovat na diskontinuitu, časté přesuny/migrace a demografické změny v oblasti dnešní Albánie.
- 6) Svoji roli sehrál jev, který bychom mohli nazvat vícečetnou asimilací starobalkánských prvků pod tlakem vnějších okolností.
- 7) Mnohé často opakované argumenty nemají takřka žádnou vypovídací hodnotu, například skutečnost, že historiografie v určité době nezaznamenala žádnou migraci (mluvíme tu o době, kdy historiografie nezaznamenala celou řadu migrací, ke kterým však bezpečně došlo), podobně také údaj o příslušnosti ke kentumovým či satemovým jazykům je velmi relativní.

²⁵ Schrammem poměrně často opakované toponym Štip, pocházející z antického Astibos (například Schramm 1997, s. 308), které podle něj vychází z proto-albánského tvaru a které dokládá přítomnost předků dnešních Albánců v „thrácké“ horské oblasti, se nachází na území dnešní zhruba střední Makedonie, téměř 200 km od nejbližší hranice soustavy pohoří Rodopi-Pirin-Rila.

Pro lepší orientaci přikládám na závěr mapu pohoří středního Balkánu:

zdroj: www.staraplanina.eu

3. Postavení albánštiny v rámci indoevropských jazyků

3.1. Obecná charakteristika

Albánština je flektivní indoevropský jazyk spíše syntetického než analytického typu. Je jazykem poměrně pozdě dokumentovaným, první texty pocházejí z konce 15. století.²⁶ První delší text (tudíž takový, který lze použít pro nějaký jazykový rozbor) pochází z roku 1592.²⁷ V těchto textech je již patrné dialektální dělení na toskický a gegský dialekt.

Vzhledem k řadě inovací a také vzhledem ke komplikovanému fonetickému vývoji trvalo poměrně dlouho, než byla albánština popsána jako indoevropský jazyk. Albánština totiž nevypadá na první pohled jako indoevropský jazyk. Později také nebylo zcela jasné, ke které skupině indoevropských jazyků albánština náleží. Vzhledem k bohatě romanizované slovní zásobě byla mnohdy řazena na okraj románských jazyků, na mnohých univerzitách se albánština vyučovala v rámci romanistiky (tak tomu bylo i v Praze). Nyní tvoří albánština v rámci indoevropské jazykové rodiny svoji vlastní větev bez bližších příbuzných.

O vývojových fázích albánštiny toho tedy moc nevíme a můžeme se často jenom dohadovat, kdy která změna proběhla. Rozhodně je jistější pouštět se do chronologie relativní než do chronologie přímé. Obecně nám při určování jednotlivých vrstev velmi pomáhají výpůjčky (a vzhledem k množství jsou to právě výpůjčky latinské), které pocházejí z doby, kdy nemáme žádný písemný záznam albánštiny.

Nehledě na možné hypotézy o původu Albánců a albánštiny (tedy ať už byl základem kterýkoliv ze zmiňovaných starých balkánských jazyků) je jasné, že se jedná o indoevropský jazyk a národ, bohužel příliš málo dokumentovaný. Vše se vynořuje z mlhy až někdy krátce po přelomu letopočtu a jsou to právě latinské výpůjčky, díky nimž si můžeme udělat určitou

²⁶ Nejstarší záznam albánštiny je pravděpodobně křtící formule z arcibiskupské epištoly z Durrës z roku 1462, která zní: „*un të paghësont pr emënit atit e t birit e t spertit senit*“ (Hradečný, Pavel: Dějiny Albánie, str. 183), v současné albánštině: „*unë ty pagëzoj për ëmrit Atit e Birit e Shpirtit të Shenjtë*“, česky: „křtím tě ve jménu Otce, i Syna, i Ducha svatého“.

²⁷ Mbsuame e krështerë, česky *Křesťanská nauka*, autorem je Lekë Matrënga. Text výtečně filologicky rozebral Matzinger (2006)

představu o tzv. proto-albánštině.²⁸ Tímto termínem nazýváme fázi albánského jazyka těsně předcházející kontaktům s latinou (tedy ne déle než do 2./1. století př. n. l.) a svým způsobem je tato fáze spojnicí mezi praindoevropštinou a našimi prvními, byť kusými informacemi o albánštině. Pak následuje fáze rané albánštiny, kterou definujeme jako proto-albánštinu obohacenou o románské a slovanské prvky (jak na úrovni lexikální, tak na úrovni fonetické), jedná se tedy o fázi, která zahrnuje příchod Římanů a později příchod Slovanů. Fáze současné/moderní albánštiny se datuje od prvních písemných pramenů, tedy od 15. století.

Z morfologického pohledu je albánština jazykem spíše inovujícím než konzervativním.

3.2. Konzervativní a inovativní rysy

Přehled konzervativních i inovativních rysů podává Shaban Demiraj (2002, 1986). Stručný úvod do albánštiny z hlediska indoeuropeistického lze také najít v úvodu Orlova etymologického slovníku (1998, s. 8-17).²⁹

Konzervativní rysy albánštiny jsou například:

- apofonie
- systém tří rodů
- syntetická flexe (nominální a verbální).

Významné inovace jsou:

- v oblasti fonetiky: fixace přízvuku, zánik opozice dlouhých a krátkých samohlásek, specifický vývoj tektál a aspirovaných souhlásek
- v oblasti morfologie: specifické množné číslo podstatných jmen, systém členů, analytické slovesné tvary, neosobní tvary slovesa
- v oblasti syntaxe: předsazení a opakování přímého předmětu.

²⁸ Termín proto-albánština zavádí Vladimír Orel. Ačkoliv jeho konkrétní proto-albánské rekonstrukce bývají nahlíženy různě, definice pojmu proto-albánština a další dělení předliterární albánštiny je obecně přijímáno.

²⁹ O praindoevropštině více Vavroušek (2008).

Většina deklinačních koncovek podstatných jmen neurčitých a také paradigm syntetických časů (v albánštině se jedná o přítomný čas, imperfektum a aorist) je původně indoevropských, avšak jednotlivé koncovky procházely fonetickými a analogickými změnami. Shaban Demiraj (1986, s. 222) uvádí tyto příklady: koncovka ablativu plurálu –sh (například *malesh* „od hor, z hor“) je pokračováním indoevropské koncovky plurálu lokativu *-su; koncovky aoristu v množném čísle -më, -të, -në (například *pamë, patë, panë* „viděli jsme, viděli jste, viděli“) jsou pokračováním indoevropských koncovek *-mes/mos, *-the, *-nti. Naopak nové jsou například koncovky imperfekta -ja, -je, -(n)te (například *shihja, shihje, shihite* „díval jsem se, díval ses, díval se“) (Demiraj, 1986, s. 227).

Přízvuk (dynamický) se ustálil na jedné ze slabik kořene, u sloves se nachází na poslední slabice kořene, u podstatných jmen se nejčastěji nachází na předposlední slabice. Existují však výjimky. Přízvuk se neposouvá s flexí. Pro Demiraje je tento jev jevem velmi starým, ustálení přízvuku na určitých slabikách kořene předcházelo emigraci Albánců do Řecka a jižní Itálie jistě o několik staletí. Demiraj soudí, že tento fenomén šel ruku v ruce s postupným přerodem ilyrštiny v albánštinu (Demiraj, 1986, s. 228).

Řadu inovací lze pozorovat především v oblasti fonetiky. V albánském fonetickém systému již nerozlišujeme dlouhé a krátké samohlásky. Především dlouhé samohlásky podlehy různým změnám (zachováno zůstává v podstatě jenom *ī). V následující tabulce vidíme změny, ke kterým u samohlásek došlo, a některé příklady (Orel, 1998, s. 10-16):

praindoevropská samohláska a její vývoj v albánštině	příklad
*ā→o	*mātēr→motër (s posunem významu „matka“→„sestra“)
*ē→o	*ġhērā→dorë „ruka“
*ō→e	*nōs→ne „my“
*ū→y	*ghūd-los→dyllë „vosk“
*o→a	lat. <i>nox, noctis</i> →natë „noc“
*e→ie, ia	*bher→bie „přinést“

Některé z těchto změn se týkají také nejstarších řeckých a latinských výpůjček. Obecně lze říci, že právě výpůjčky jsou významným zdrojem poznání fonetických změn v albánštině (proto-albánštině), vzhledem k nedostatku písemných záznamů tohoto jazyka ze starších období. O výpůjčkách a změnách, které se jich týkají, budou pojednávat následující kapitoly.

Praindoevropské souhlásky se v některých případech zachovaly nezměněny (týká se hlásek *m, n, p, t, k, g*, neslabikotvorného *r* a *l* a částečně také *d*) (Orel, 1998, s. 13). Intervokalické dentály a veláry často mizí jak u původních praindoevropských slov, tak u výpůjček z latiny nebo řečtiny.

Některé souhlásky však prošly výraznými změnami.

Co se týče vývoje indoevropských tektál v albánštině, obecně se přijímá teze, jejímž autorem je Holder Pedersen a která říká, že palatální tektály daly v albánštině *th* a *dh/d* a labiovelární tektály daly *s* a *z* před samohláskami *e* a *i*, v jiných pozicích daly jednoduché veláry (Demiraj, 2002, s. 229).

Ztráta aspirace u aspirovaných okluziv musela pravděpodobně proběhnout před přijetím starých řeckých a latinských výpůjček. Je to patrné například na slově *bie(r)* „přinést“ z ide. **bherō*; řecky *φέρω*, latinsky *ferō* (Demiraj, 2002, s. 230).

Fonetickým specifikem albánštiny je častý výskyt nazalizovaných okluziv *mb, nd, ng*. Jedná se o jev skutečně nápadný již na první pohled. Tyto hlásky musely být vlastní proto-albánštině vzhledem k jejich častému výskytu v latinských výpůjčkách i tam, kde nelze předpokládat žádnou kontrakci *n-p* apod. Tato skutečnost dává tušit jiný fonologický charakter opozice u okluziv.³⁰

Morfonologickými jevy jsou v albánštině apofonie, metafonie a změna *e/ie* na *i* před dvěma souhláskami následovanými samohláskou *-i* (*dash-desh* „beran-berani“, *dal-del-dilni* „vycházím-vycházíš-vycházíte“). Poslední dvě jsou výsledkem regresivní asimilace. Metafonie (například *-k/-q*) byla vyvolána koncovým *-i*, které později zaniklo. Můžeme ji pozorovat například v plurálu některých starých podstatných jmen (*plak-pleq* „stařec-starci“, původní tvar snad **plaki*). Tento fenomén pravděpodobně proběhl někdy před kontaktem se

³⁰ Vladimír Orel se snaží většinu slov obsahujících tyto hlásky etymologizovat pomocí kontrakce s nazálou, například nějakého náslovného **en-* (například *ndryqem* z **en-truka* nebo *mbrëma* z **en-prama*). Hlásky se však vyskytují i v řadě výpůjček, kde nelze vysledovat podobnou kontrakci (například *mblatë* z lat. *oblāta* nebo *ndërtoj* z lat. *directāre*). Domnívám se tedy, že je možné, že proto-albánština mohla mít opozici nazální x orální okluzivy. Opozice znělá x neznělá okluziva je pouze očekávaná fonologická opozice (známe ji z většiny indoevropských jazyků), možnosti opozic u okluziv tím samozřejmě vyčerpány nejsou.

Slovany (a tudíž přijetím slovanských výpůjček), avšak analogicky se projevil i u některých slov relativně nových (například *çek-çeqe* „Čech-Češi“) (Demiraj, 2002, s. 230).

Inovace v oblasti morfologie jsou velmi četné, většina z nich samozřejmě proběhla v předliterárním období a mají různý původ. Některé inovace sdílí albánština s dalším jazyky tzv. Balkánského jazykového svazu (podrobněji v následující kapitole), některé náhodně sdílí s jinými, i vzdálenějšími indoevropskými jazyky a některé jsou typické pouze pro albánštinu.

Velmi významnou inovací je vytvoření nového systému členů, který vyvolal sérii změn v nominálním systému albánštiny. To se netýká jenom známějšího členu určitého postponovaného (tabulka 1), ale také členu spojovacího, který se klade před podstatné nebo přídavné jméno (tabulka 2). Tento spojovací člen³¹ dal vzniknout dvěma různým kategoriím přídavných jmen, tedy takových, která tento člen vyžadují a člen se stal jejich takřka lexikalizovanou součástí, a takových, která tento spojovací člen postrádají. Před podstatným jménem tento člen rozlišuje genitiv od dativu. V obou případech (tedy jak před podstatným, tak před přídavným jménem) se spojovací člen pravidelně skloňuje, o čemž Demiraj hovoří jako o flexi na počátku slova, a tudíž významné inovaci. O původu postponovaného členu, který je společný albánštině, rumunštině, makedonštině a bulharštině (ale například také některým skandinávským jazykům), se vedou spory. Nejčastěji se uvádí působení substrátu a také některé syntaktické důvody. Je též možné, že postponovaný člen tyto jazyky vyvinuly nezávisle na sobě, i když je to vysoce nepravděpodobné.

Tabulka 1

	albánsky	česky
příklady podstatných jmen v neurčitém tvaru	<i>qytet</i> <i>zog</i> <i>motër</i> <i>dru</i> <i>gjë</i>	město pták sestra dřevo věc

³¹ V češtině není pro tuto kategorii ustálená terminologie, v zahraniční odborné literatuře se setkáváme například s termíny spojovací zájmeno, spojovací člen, spojovací partikule, spojovací částice, konkordanční partikule apod. Považuji za nejvhodnější užití termínu spojovací člen a spojovací zájmeno. Navíc by bylo lze dále odlišit jednotlivé podtypy, neboť tento specifický prvek albánské gramatiky nacházíme v různých kontextech. Je například součástí genitivní konstrukce, kde by se možná více hodilo označení spojovací člen. V případech, kdy stojí mezi podstatným jménem a jeho přívlastkem, bychom jej mohli nazývat spojovací zájmeno, neboť i rodilí mluvčí jej tak do značné míry vnímají.

uvedená podstatná jména v určitém tvaru	<i>qyteti</i> <i>zogu</i> <i>motra</i> <i>druri</i>	(to) město (ten) pták (ta) sestra (to) dřevo
--	--	---

Tabulka 2

příklady spojení se spojovacím členem	překlad do češtiny
<i>i mirë, i madh, i keq, i vogël</i>	dobrý, velký, špatný, malý
<i>libër i bukur, mal i lartë</i>	hezká kniha, vysoká hora
<i>libri i mësuësit</i>	učitelova kniha
<i>një libër i mirë i nxënësit</i>	kniha dobrého žáka

Inovací je také vytvoření tematického plurálu, který se tvoří buď přidáním koncovky nebo některými fonetickými změnami (například palatalizací). Tato inovace se paralelně vyvinula i v rumunštině, ale také například v němčině.

podstatné jméno v jednotném čísle	podstatné jméno v množném čísle	překlad do češtiny
<i>mal</i>	<i>male</i>	„hora, hory“
<i>plak</i>	<i>pleq</i>	„stařec, starci“

Co se týče verbálního systému, jedná se především o nahrazení některých původních syntetických tvarů jednoduššími tvary analytickými. Z inovací zmiňme především vytvoření analytického perfekta (například *kam shkruar* „napsal jsem“) a futura (*do të shkruaj* „budu psát“),³² zvláštní tvary admirativu a analytické tvary infinitivu.

V perfektu se používá dvou různých pomocných sloves (*kam* „mít“ a *jam* „být“: například *kam larë* „umyl jsem“, *jam larë* „umyl jsem se“). Jedná se pravděpodobně o vlastní vnitřní vývoj, ke kterému však paralelně došlo i v dalších jazycích.

V infinitivu se používá několika analytických konstrukcí. Spisovné *për të bërë* „dělat“ (neboli *për të* + příčestí) pochází původně z toskického dialektu a postupně se prosadilo i ve

³² V dialekttech se tvoří odlišně, a to pomocí slovesa *kam* a infinitivu.

spisovné albánštině. V gegském dialektu se však často používá původní gegský tvar *me ba* „dělat“ (neboli *me* + přičestí).

Albánština také vyvinula specifickou formu admirativu. Přičestí se připojí přímo k pomocnému slovesu „mít“ (například *qenkam* – 1.os.j.č. adm. slovesa „být“ vznikl z **qenë kam*, analogicky potom imperfektum *qenkësha*).

Na syntaktické úrovni se jedná především o zájmennou reduplikaci předmětu, tedy opakování předmětu v podobě nepřízvučného zájmena (například *mua ma dha librin* „dal mi knihu“, doslova: „mně mi ji dal knihu“ apod.).

Albánština zachovala volný pořádek slov jen částečně. Adjektiva, posesiva a další determinanty se kladou zpravidla za podstatné jméno.

Většina zmíněných inovací pochází z doby předliterární, můžeme tedy jen odhadovat, jak vznikaly, a zda proto-albánština měla nebo neměla původní indoevropské konstrukce. Například u budoucího času nebo infinitivu můžeme pozorovat jasnou souvislost s balkánským jazykovým svazem. Některé inovace patrně budou zcela interního rázu.

V rámci dělení jazyků kentum/ satem (jehož význam však bývá v poslední době relativizován můžeme konstatovat, že albánština je jazyk satemový.

3.3. Balto-slovansko-albánské vztahy

Podle Hampa (1994, s. 65-67 a 1998, s. 322) a Hulda (1996, s. 116) se albánsko-slovanské, respektive albánsko-balto-slovanské vztahy datují do doby, kdy se balto-slovanské dialekty a dialekty pre-albanoidní³³ nacházely v severní Evropě. Autorem této myšlenky je však již Norbert Jokl (1923). Hamp (1994) však nově argumentuje fonologickými inovacemi jako například Winterův zákon (Matasović, 2002, s. 154) a některými významnými sdílenými výpůjčkami, které lokalizují oba indoevropské dialekty do uvedené oblasti. Pak spolu ztrácejí kontakt a můžeme usuzovat, že albánština a praslovanština přišly na svá pozdější území více méně stejnou cestou, odděleny v čase staletími (Friedman, 2012, s. 419).

³³ Hamp používá pojmy pre-albanoidní (vztahující se k předkům Albánců, než přišli na Balkán), albanoidní (vztahující se k období, kdy toto etnikum již bylo na Balkáně, ale ještě nebylo v kontaktu s latinou) a společná albánština/ *Common Albanian* (pro fázi předcházející moderní albánštině, před rozdělením na oba velké dialekty). Tyto pojmy se v odborné literatuře zatím neuchytily.

4. Problematika Balkánského jazykového svazu

Balkánský jazykový svaz je souhrnné označení pro jazyky jihovýchodní Evropy, které sdílejí jisté podobnosti na úrovni fonetiky, morfologie, lexika a syntaxe. Nejvýznamnější je rovina morfosyntaktická.

Nejdříve objasníme několik termínů, a to termíny balkanistika/balkanologie, Balkánský jazykový svaz a balkanismus.

4.1. Pojmy balkanistika/balkanologie a Balkánský jazykový svaz

Prvním uvedeným termínem je balkanistika/balkanologie. Problematikou Balkánu v celé její šíři se zabývá obor, který v češtině dosud nemá zcela ustálený název. Označujeme jej jako balkanistiku nebo balkanologii.³⁴ Tento obor komplexně studuje jazyk, historii a kulturu národů žijících na Balkánském poloostrově. Bohužel v češtině zcela chybí termín, který by označoval obor zabývající se přímo jazyky Balkánu (obdoba německého *Balkanlinguistik* nebo francouzského *linguistique balkanique*). Stěžejním dílem pro vznik tohoto oboru (my bychom jej pracovním mohli nazývat balkánská jazykověda nebo balkánská filologie) byl francouzský překlad dánského díla *Balkanphilologien*, který se objevil v roce 1930. Ve francouzštině nese název *Linguistique balkanique. Problèmes et résultats* a jeho autorem je Kristen Sandfeld. Autor říká, že: „*Bien que d'origine tres diverse, les langues parlées par ces peuples ont développé nombre de traits communs qui en font une unité linguistique remarquable rappelant, sous bien des rapports, les unités linguistiques qui ont pour base une origine commune, comme c'est le cas des langues romanes, des langues germaniques etc. Il y a donc lieu d'en faire l'étude comparative comme pour les groupes de langues apparentées et de constituer une linguistique balkanique spéciale...*“

³⁴ Různé encyklopedické slovníky a slovníky cizích slov uvádějí oba termíny paralelně. V posledních letech lze na Masarykově univerzitě v Brně studovat bakalářský obor balkanistika, tudíž lze předpokládat, že se prosadí spíše tento termín. Ostatně s podobně nejednoznačným názvem se také potýká disciplína, která se zabývá studiem albánštiny; říkáme jí jak albanologie, tak albanistika.

Nicméně se na poli vědy pochopitelně nejedná o první projev zájmu o balkánské jazyky jako celek. Podobností si poprvé všiml Jernej Kopitar (1780-1844). Od něj také pochází velmi známý citát, že albánština, rumunština a bulharština jsou v podstatě jedna jazyková forma se třemi různými jazykovými materiály. Právě Kopitar také uvádí první inventář balkanismů. Ten později rozšířil a systematizoval Franz Miklosich. Zasluhou Kristena Sandfelda je tedy především další systematizace oboru a přínos v oblasti terminologie. Sandfeld například jako první pracuje s pojmem balkanistika, resp. *Balkanphilologien*.

Balkánská filologie se však od počátku soustředila jen na některé jazyky Balkánského poloostrova, a to na ty, které jasně vykazují dále uvedené paralely, a tudíž náleží k Balkánskému jazykovému svazu. To jí bývá také zpravidla vytýkáno a v poslední době se balkanistika a v ní obsažená jazykovědná studia věnují celé škále jazykovědných témat z této oblasti a celý obor se podstatně rozšiřuje, a to zejména o jazyky, které nevykazují rysy jazyků Balkánského jazykového svazu, ale jejich souvislost s Balkánem je neoddiskutovatelná (např. romština).

Řada autorů se na existenci tohoto oboru dívala skepticky. Například klasik rumunistiky Sextil Pușcariu považuje řadu balkánských jevů v rumunštině za výsledek vnitřního jazykového vývoje, snaží se doložit maximální možnou spřízněnost rumunštiny s románskými jazyky a o pojmu balkanologie říká, že by bylo lépe nahradit jej pojmem filologie jihovýchodní Evropy, protože Rumunsko přece nepatří k Balkánskému poloostrovu (Pușcariu, 1943, s. 196). Autoři zpochybňující balkanistiku a její význam často pocházejí z některé balkánské země, zejména rumunská a novořecká filologie je v tomto směru dosti neústupná. Na Balkáně je podobná snaha „hlavně nemít nic společného se svým sousedem“ (tím méně jazykově, kulturně a historicky) zcela běžná. Zvenčí jsou paralely více než jasné a bylo by nevědecké tyto paralely nebo jejich význam zpochybňovat. Je třeba, abychom si byli vědomi skutečnosti, že i přes určité podobnosti se jedná o jazyky geneticky nespřízněné (respektive jedná se kromě turečtiny o jazyky indoevropské, ale náležející k různým větvím), avšak jejich vzájemné paralely sahají nad rámec adstrátu.

Balkánská jazykověda je tedy především srovnávací disciplínou. Nadále jsou opodstatněny obory jako albanistika, grecistika, makedonistika apod. Balkanistika je nezpochybňuje, spíš navazuje na jejich poznatky a dává jim další rozměr.

V českém prostředí můžeme za zakladatele balkanologie považovat Konstantina Jirečka,³⁵ který sice většinu svých prací napsal německy, avšak studoval v Praze. V odborné literatuře se dodnes používá termín Jirečkova linie. Jedná se o pomyslnou linii rozdělující Balkán na sféru vlivu latinského a sféru vlivu řeckého. Jirečkovou linií se budeme podrobněji zabývat v následující kapitole.

V poslední době se také v západní Evropě prosazuje termín „lingvistika jihovýchodní Evropy“ (například německé *Südosteuropa-Linguistik*). Snaží se revidovat některé balkanistické poznatky (původ a vznik balkanismů apod.) a její pole působnosti je širší (věnuje se studiu všech jazyků jihovýchodní Evropy, a ne pouze studiu jazyků Balkánského jazykového svazu). Nicméně se domnívám, že název oboru „lingvistika jihovýchodní Evropy“ má své opodstatnění především v problematickém termínu Balkán.³⁶ V českém prostředí se tento nový přístup odráží například v koncepci oboru jihovýchodoevropská studia, který lze studovat v Praze na Katedře jihoslovanských a balkanistických studií.

Co se týče termínu Balkánský jazykový svaz, uvádí jej poprvé N. S. Trubeckoj (1928). Charakteristika jazykového svazu je podle Trubeckého:

- velká podobnost v syntaxi
- podobnost v základech morfologické stavby
- velký počet společných „kulturních slov“ (Kulturwörter)
- žádné systematické fonetické podobnosti
- žádné formální podobnosti mezi morfémy (podobnosti jsou tedy pouze systémové)
- žádná společná slova v oblasti základní slovní zásoby.

Termín „jazykový svaz“ dále upřesnil H. Birnbaum (1965). Jazykový svaz je podle něj skupina dvou a více jazyků, mezi kterými probíhají vzájemné jazykové interference. Tyto interference nejsou pouze jednostranné (tak, že by bylo možno označit jazyk výchozí a jazyk

³⁵ Konstantin Jireček (1854-1918) ačkoliv prožil větší část života ve Vídni, universitu studoval v Praze. Svůj život spojil především s Bulharskem, byl tamějším ministrem školství a pomáhal budovat administrativu, školství a hospodářství. Po dobu svého pobytu sbíral materiál a později napsal několik monografií. V roce 1893 byl jmenován profesorem na vídeňské univerzitě v oboru slovanská filologie. Některé z jeho tezí jsou dodnes citované, především rozdělení Balkánského poloostrova na sféru latinského a řeckého vlivu (cituje Solta aj.). Zabýval se především dějinami jihoslovanských národů, tedy dějinami bulharskými a srbskými.

³⁶ Balkán je mnohoznačné označení. Z geografického, historického i kulturního pohledu je možné vymezit Balkánu několik různých hranic. Původně se jedná o turecký název bulharského pohoří, který se postupně v Evropě prosadil jako označení celého regionu. Z historického hlediska se jedná o území v jihovýchodní Evropě, které bylo pod tureckou nadvládou.

přijímající). Birnbaum také charakterizuje jazykový svaz zásadně nelexikálně a nefonologicky. Jazykový svaz je pro něj dán morfosyntaktickými jevy.

Někteří autoři se posléze snažili najít vhodnější termíny pro tento jev, například Weinreich přichází s termínem *convergence area* (*Konvergenzzone*), česky je patrně nejvhodnější překlad oblast konvergence nebo konvergenční oblast. Nadále se však budeme držet zavedeného termínu Balkánský jazykový svaz.

Paralely mezi členy jazykového svazu mohou být dány substrátem, adstrátem nebo superstrátem. Není to tedy příbuznost genetická, ale „kontaktní“.³⁷ V odborné literatuře (a nejen německé) se často používá zavedený německý termín *Sprachbund*.

4.2. Jazyky Balkánského jazykového svazu

Jádro Balkánského jazykového svazu tvoří albánština, rumunština a bulharština. Makedonština je jazyk poměrně nedávno konstituovaný, avšak právem ji mezi jazyky Balkánského jazykového svazu také řadíme. Řada autorů přiřazuje také novořečtinu, mnozí řeční lingvisté se však vehementně brání. Potom zde máme také periferní/okrajové jazyky Balkánského jazykového svazu, které splňují jen část podmínek, tedy sdílejí s albánštinou, rumunštinou, bulharštinou a makedonštinou jen některé paralely. Sem bychom mohli zařadit srbochorvatštinu a turečtinu. Schaller (1975, s. 28) rozlišuje obdobně balkánské jazyky prvního stupně (albánština, rumunština, bulharština) a balkánské jazyky druhého stupně (srbochorvatština, turečtina, novořečtina). Hajnal (2003, s. 140) používá termíny vnitřní kruh (albánština, rumunština, bulharština, makedonština) a vnější kruh (novořečtina, srbochorvatština, částečně sem řadí také turečtinu).

V současné době se jako samostatný spisovný jazyk profiluje arumunština, která bezesporu patří do jádra Balkánského jazykového svazu.

Dále je evidentní, že nezanedbatelné paralely s těmito balkánskými jazyky má romština, zejména na poli lexikálním.

³⁷ S termínem kontaktní příbuznost (něm. *Kontaktverwandschaft*) pracuje Solta a po něm mnozí další.

Je otázkou, zda mohla alespoň do určité míry sdílet prvky Balkánského jazykového svazu dalmatština. Částečně ji mezi jazyky Balkánského jazykového svazu řadí Birnbaum (1965, s. 58). Nicméně z toho, co víme o dalmatštině, můžeme konstatovat, že jí mnohé balkanismy chybí. Dalmatština nemá postponovaný člen, naopak zná tvar infinitivu apod.

Potud jsme hovořili o národních spisovných variantách jazyka. Pro balkanistická studia je však zásadního významu studium dialektů. Jednak tvoří některé z nich jakousi přechodnou zónu mezi centrem a periferií, jednak je obecně známo, že dialekty mnohdy zachovávají starší stadia jazyka. Například severořecké dialekty v oblasti Epira a Makedonie, stejně tak jako východosrbský torlacký dialekt, nutně patří spíš do jádra Balkánského jazykového svazu než na periferii (Solta, 1980, 30). V případě albánštiny je například toskický dialekt v mnohém „balkánštější“ než dialekt gegský, který některé balkánské inovace nepřijal a zachoval starší stadium jazyka (Solta, 1980, s. 8). Je tedy velmi důležité nepracovat pouze se spisovnými variantami jazyků, ale naopak dohledávat příklady v co nejrozmanitějším materiálu. Puristé v době vzniku spisovných variant jednotlivých jazyků mnohé jevy potlačili, a tak se rozdíly mezi jazyky prohloubily (Asenova, 1989, s. 36). Slovanské jazyky byly poněkud násilně učiněny ještě slovanštějšími, rumunština ještě románštější. Dnešní spisovné varianty jednotlivých balkánských jazyků vykazují mezi sebou větší rozdíly než dialekty.

Oblastí, kde se zmíněné jazyky Balkánského jazykového svazu potkávají, je jihozápad Balkánského poloostrova (jižní Albánie, Epirus, západní Makedonie). V této oblasti se potkávali Albánci, Řekové, Bulhaři, Makedonci, Arumuni, Srbové a Turci. Podle Solty je tudíž pravděpodobné, že mnohé inovace se šířily odtud (1980, s. 8). V předešlé kapitole jsem se snažila zdůvodnit lokalizaci této oblasti více na východ. Nicméně skutečnost, že se mnohé inovace mohly šířit odtud, ještě neznamená, že zde také vznikly. Toto téma již souvisí s posledním termínem, který bych zde ráda objasnila, a to termínem balkanismus. Ten je však pro nás tak významný, že si zaslouží samostatnou kapitolu.

4.3. Balkanismy

Termín balkanismus označuje jazykový jev společný balkánským jazykům.³⁸ Nejvíce balkanismů nacházíme na úrovni morfosyntaktické, minimum na úrovni fonologické.

Časové zařazení těchto jevů pro nás představuje problém. Je obtížné říci, zda existoval jazykový svaz (a tudíž balkanismy) již ve starověku. Například Georgiev (1968, s. 12) se domnívá, že pod silným řeckým a latinským vlivem se již ve starověku vytvářel jazykový svaz mezi thráčtinou, dáčtinou, frýžštinou a okrajově také starou makedonštinou a ilyrštinou. Kopitar a Miklosich soudí, že právě substráty hrály významnou roli při utváření Balkánského jazykového svazu, a kladou tudíž vznik svazu do pozdější doby než Georgiev. Existuje však také názor, který klade vznik Balkánského jazykového svazu do pozdější doby a který tvrdí, že níže uvedené jevy (označované jako balkanismy) se šířily z novořečtiny společnou pravoslavnou liturgií (nelze tak ale vysvětlit například postponovaný člen a některé jiné jevy; navíc novořečtina nestojí v centru Balkánského jazykového svazu, ale spíše na jeho periferii). Obdobně kladou vznik Balkánského jazykového svazu do pozdější doby ti badatelé, kteří prosazují jako zdroj těchto společných jevů vliv turečtiny (z období nadvlády Osmanské říše v celém balkánském prostoru; před tímto obdobím jsou jistě doloženy kontakty, nemůžeme však předpokládat čilé a rovnoměrné kontakty se všemi členy Balkánského jazykového svazu). Vznik Balkánského jazykového svazu v době pozdního středověku nebo raného novověku je však nepravděpodobný.

Obecně lze vysvětlení vzniku balkanismů u různých autorů rozdělit do následujících skupin:

- působení substrátu nebo substrátů (v minulosti nejčastější vysvětlení; bohužel za současného stavu poznání balkánských substrátových jazyků nelze substrátová vysvětlení ani potvrdit ani vyvrátit)
- vliv jiného nám známého jazyka (turečtina, latina)

³⁸ Balkanismus můžeme definovat buď jako jev společný balkánským jazykům nebo jako jev společný jazykům Balkánského jazykového svazu. V prvním případě můžeme mezi balkanismy počítat celou řadu jevů ve fonetice, morfologii, syntaxi a lexiku, které prostě jen splňují tu podmínku, že se vyskytují v jazycích, kterými se hovoří na Balkánském poloostrově. Ve druhém případě záleží na našem pojetí jazykového svazu. Při nejužším vymezení pojmu jazykový svaz bychom zkoumali pouze morfosyntaktickou rovinu. Také by se přidala některá další kriteria (například výčet jazyků apod.). Já se budu držet spíše prvního pojetí pojmu balkanismus tak, jak naznačuji v definici uvedené v textu. Jedná se podle mě o jakési kompromisní řešení, které bychom také mohli popsat jako co nejširší pojetí jazykového svazu s rozsahem do co největšího počtu balkánských jazyků a zároveň s rozsahem do co největšího výčtu společných jevů zahrnujících všechny jazykové úrovně.

- vlastní vnitřní vývoj (často však máme jazyky pozdě doloženy, a tudíž můžeme jen spekulovat, jak se ten který jev vyvíjel).

Z nejnovějších příspěvků k možnosti působení substrátu je třeba jmenovat Hajnalův článek *Methodische Vorbemerkungen zu einer Palaeolingustik des Balkanraums* (2003, s. 117-145). Hajnal rozpracovává tezi, zda je možné, že jazykový svaz existoval již mezi paleobalkánskými jazyky,³⁹ nebo zda je možné, že tyto jazyky byly geneticky více spřízněny než pouze v rovině indoevropské jazykové rodiny (tedy že by tvořily společnou větev, dejme tomu paleobalkánskou, balkánskou apod.). Ve starých balkánských jazycích nachází několik zajímavých isoglos⁴⁰ a zabývá se myšlenkou, zda je možné je přisoudit nějakému společnému „předstupni“ těchto jazyků (analogicky s indoeuropeistickou terminologií například nějaké „prabalkánštině“). Nicméně vzhledem k dochovanému materiálu, ale také k historicko-archeologickým důkazům, je to nepravděpodobné a zdá se, že tento prostor byl ještě před konstituováním paleobalkánských jazyků rozdělen minimálně na dvě oblasti (západní: albánština, messapština, venetština, ilyrština; a východní: řečtina, stará makedonština, frýžština, arménština). Hledání takové formy jazykového kontinua, jaké známe z mladších balkánských jazyků tzv. Balkánského jazykového svazu, také u balkánských jazyků doby bronzové je problematické a zdá se, že spíš neúspěšné. Některé isoglosy však ukazují na možný kontakt.

Je pravděpodobné, že současný stav (tj. typologická podobnost) je výsledkem více faktorů. Vznik Balkánského jazykového svazu jako celku jistě nelze klást do jedné doby a na jedno místo (tyto úvahy lze pochopit u jednotlivých jevů). Genadij Cychun (1981, s. 215) se pokusil hledat hypotetická centra některých balkanismů a došel k závěru, že nelze určit jedno místo, odkud by se balkanismy šířily, naopak tato hypotetická centra od sebe mnohdy leží relativně daleko.

³⁹ Paleobalkánské jazyky je běžně používané označení pro jazyky starého Balkánu před příchodem Římanů a Řeků (ilyrština, thráčtina, dardanština, paionština, frýžština, stará makedonština, dáčtina, getština, jazyk Moesů). Tyto jazyky jsou minimálně doloženy nápisy (několik nápisů máme například pro thráčtinu a frýžštinu), u jiných známe pouze několik slov, vlastních jmen apod. z řeckých a římských nápisů (ilyrština), avšak často se o nich dozvídáme z pera řeckých a římských historiků a geografů pouze tu informaci, že prostě existovaly (dardanština, paionština).

⁴⁰ Vzhledem k omezenému korpusu, který máme k dispozici k jednotlivým paleobalkánským jazykům, je obtížné hledat nějaké morfosyntaktické nebo lexikální isoglosy. Materiál, který máme, je více méně fragmentární a je obtížné v něm hledat nějaké paralely. Hajnal tudíž většinou uvádí jevy fonologického charakteru, případně korespondenci určitých gramatických morfémů. Z toho, co bylo řečeno o jazykovém svazu, je patrné, že právě tyto jevy nesouvisejí s pojetím jazykového svazu. Hajnalův článek nám tedy říká více o možné genetické spřízněnosti uvedených jazyků, která je však také na závěr více méně zpochybněna.

Alexandru Rosetti (1958, s. 135) uvádí jakousi rámcovou periodizaci vývojových fází u jazykových interferencí použitelnou pro většinu balkánských jazyků:

- substrát
- soužití balkánských národů a vzájemný bilingvismus
- vliv Byzance.

Je pravděpodobné, že každá vývojová fáze přinesla určité balkanismy, nicméně pro jejich šíření je velmi podstatné zmínit právě bilingvismus. Vzájemný bilingvismus a vícejazyčnost se dnes obecně považuje za hlavní příčinu vzniku Balkánského jazykového svazu, a to nejen přímo formou vzájemných jazykových interferencí, ale také skrze jazykovou ekonomii, kterou mluvčí vědomě či nevědomě uplatňují.

Velmi strážlivé vysvětlení původu mnohých balkanismů, které souvisí s tím, co bylo právě řečeno, nabízí německý slavista a balkanolog Uwe Hinrichs: *„Es wird eine entscheidende Erkenntnis in der Südosteuropa-Linguistik sein, dass ihr Kernmaterial, nämlich die den Sprachen Bulgarisch, Rumänisch, Albanisch und Neugriechisch gemeinsamen morphosyntaktischen Sprachstrukturen, auch interpretiert werden können als das sprachliche Korrelat von extremen Bedingungen in der mündlichen Sprachverarbeitung: diese (s.o..) oft als „analytisch“ bezeichneten Strukturen nämlich – z.B. Kasusverfall, periphrastisches Futur, Infinitiv-Ersatz u.a. – sind wahrscheinlich sprachökonomisch motivierte Anpassungs-Phänomene an verlangsamte Dekodierungs-Prozesse unter den Bedingungen von Sprachkontakt und wechselnder Mehrsprachigkeit, die dann einen speziellen Typ von Sprachwandel auslösen.“* (Hinrichs, 1999, s. 15) ⁴¹

Na závěr bych tedy ráda podotkla, že je nutné rozlišovat mezi zkoumáním balkanismů jako jednotlivých fonologických, morfosyntaktických a lexikálních jevů a Balkánského jazykového svazu jako pravděpodobně specifické sociolingvistické situace v oblasti. Balkanismy jsou nezpochybnitelný dobře popsateľný typologický jev. Balkánský jazykový svaz se týká spíše interpretace tohoto materiálu, která samozřejmě může být různá, a to jak dnes, tak pohlédneme-li do minulosti.

Následuje stručný výčet fonologických, morfosyntaktických a lexikálních balkanismů.

⁴¹ V originále je slovo auch (zde čtvrtý řádek citace) kurzívou.

4.3.1. Fonologické balkanismy

Jak je patrné již z Trubeckého definice, právě fonetické podobnosti nejsou typickým rysem jazykového svazu. Birnbaum později jejich význam snižuje ještě více, nepovažuje je při popisu jazykového svazu za relevantní.

Solta v zásadě uznává dva možné balkanismy v oblasti hláskosloví. Prvním je výskyt středního středového vokálu, který se zapisuje v balkánských jazycích různě, avšak jedná se o středové střední /ə/, druhým je rotacismus r – n (ten se však týká jenom albánštiny a rumunštiny).

Samohláskový systém se celkově velmi liší v jednotlivých balkánských jazycích. Nejjednodušší systém samohlásek najdeme v srbochorvatštině a novořečtině, tedy 5 samohlásek bez rozlišení kvantity a s minimálním rozlišením kvality. Nejsložitější je patrně systém rumunský se svými diftongizovanými *o – oa* a *e – ea* a také se samohláskami /â/ a /ă/. Na této pomyslné „stupnici“ stojí někde uprostřed bulharština (5 samohlásek + ъ) a albánština⁴² (a, e, i, y, o, u, ë). Rumunské /ă/ odpovídá albánskému /ë/ a bulharskému /ъ/. Ve všech třech jazycích je patrné, že se jedná o vývoj z nepřízvučného /a/, příležitostně také /o/ nebo /e/ (Solta, 1980, s. 180). Je však nutno dodat, že vývoj nepřízvučných samohlásek v určitých pozicích k /ə/ je v jazycích obecně velmi běžný.⁴³

Rotacismus se týká pouze dvou balkánských jazyků, a to albánštiny a rumunštiny. Nicméně v rámci zmíněných jazyků se jedná o jev poměrně rozšířený. Pro albánštinu má zcela zásadní význam, neboť odlišuje dva hlavní dialekty (gegský a toskický). V toskickém dialektu původní /n/ rotuje na /r/. Rumunština vykazuje dnes již spíše jen stopy rotacismu, ale ve starších textech je patrné, že byl běžnější (Solta, 1980, s. 182, 183). A zcela jasně je tento jev aktivní v istrorumunštině (*bire* „dobře“). V tomto případě autoři kupodivu méně volí substrátová vysvětlení a soustředí se spíše na možný vliv jednoho jazyka na druhý.⁴⁴ Rotacismus je však opět jevem v jazycích velmi častým a vzhledem k tomu, že se tento jev

⁴² Zajímavé paralely ukazuje Schaller (1975). Systém řecký a srbochorvatský se podle něj svoji jednoduchostí zcela odlišuje, systém albánský a rumunský se v některých bodech překrývá s tureckým. Schaller ztotožňuje alb. /y/, rum. /â/ a tur. /ı/.

⁴³ Zejména v jazycích s pohyblivým přízvukem (ruština, portugalština, katalánština) je tento vývoj dosti častý, zřejmě tedy existoval také v iberorománštině a balkanorománštině.

⁴⁴ Nicméně se neshodnou na tom, zda albánština ovlivnila rumunštinu, nebo tomu bylo obráceně. Pușcariu uvádí, že se jedná o albánský vliv na rumunštinu, Bonfante uvádí, že rumunština ovlivnila toskický dialekt atd. Dalším aspektem také je, že se jedná o celkem běžně se vyskytující fonologický jev.

týká na Balkáně pouze rumunštiny a albánštiny (a obou jazyků v trochu jiném kontextu), je možné, že oba jazyky došly k rotacismu nezávisle na sobě svým vnitřním vývojem.

Je tedy očividné, že nějaké společné fonetické rysy by nás o Balkánském jazykovém svazu nepřesvědčily. Navíc jsou oba jevy velmi běžné jak v indoevropských, tak v neindoevropských jazycích, a tudíž lze předpokládat, že byly dány vnitřním vývojem (tedy ne nutně substrátovým působením nebo přejímáním z jednoho jazyka do druhého) a že jednotlivé balkánské jazyky se v tomto směru nemusely nutně ovlivnit vzájemně.

Na závěr bych však ráda uvedla ještě jeden Georgievův postřeh (který uvádí i Solta, ale bohužel se jím dále nijak nezabývá, a není mi známo, že by tuto tezi rozpracoval někdo jiný). Georgiev (1968, s. 8) říká, že: „*La base d'articulation est fort semblable ou presque identique: un bulgare, par exemple, apprend facilement le roumain, l'albanais ou le grec et les parle presque sans accent étranger.*“ Nelze než souhlasit. Obyvatelé Balkánského poloostrova (i když se často o sousední jazyky moc nezajímají a mnohdy projevují dokonce neochotu jimi mluvit) se velmi snadno učí další balkánské jazyky a mluví jimi velmi dobře. Kromě již zmíněné artikulační báze bych přidala také suprasegmentální prvky jako jsou melodie, intonace, přízvuk, rytmus apod. Jedná se však o poměrně neprobádanou oblast. Také ve fonologii bude třeba prozkoumat záležitosti systémové (jak to balkanistika činí v morfologii) a ne pouze porovnávat jednotlivé fonetiky balkánských jazyků. Porovnání v klasických fonologických oblastech (fonotaktika, stavba slabiky, přízvuk, suprasegmentální prvky) by mohlo přinést některá zajímavá zjištění.

4.3.2. Morfosyntaktické balkanismy

Je to právě morfosyntax, která nám dovoluje ukázat podobnosti mezi balkánskými jazyky velmi názorným způsobem. Solta uvádí tyto morfosyntaktické balkanismy: postponovaný určitý člen, splynutí genitivu a dativu, redukce infinitivu a tvoření futura. Okrajově zmiňuje také vokativ a stupňování adjektiv.

Nejkomplikovanější je hned první uvedený jev. Postponovaný určitý člen se vyskytuje v albánštině, rumunštině, bulharštině a makedonštině.⁴⁵ Autoři se neshodnou na původu a vzniku postponovaného členu. Pro rumunštinu se nejčastěji uvádí následující vysvětlení: Je pravděpodobné, že cesta k homo-ille bonus vede přes homo ille-bonus (například Rosetti 1958, s. 135). To by znamenalo, že postponovaný člen substantiva se vyvinul z prepozičního členu adjektiva, a ještě přesněji přívlastku. Tuto hypotézu se snaží někteří autoři (Graur 1968, Pedersen 1895) uplatnit i pro albánštinu, což významnými argumenty zpochybnil Eqrem Çabej, albanolog s albánštinou jako mateřským jazykem (1958). Jako první podle něj vznikl v albánštině člen postponovaný, ze kterého se sekundárně vyvinul proklitický člen u adjektiva. Postponovaný člen je totiž v albánštině silný a stabilní a má vždy stejnou funkci, zatímco proklitický člen má různé funkce a není u jednotlivých slovních druhů stabilní (Гълъбов, 1962). Tudíž musí být postponovaný člen starší. Specifické postavení má také člen bulharský, který se částečně odlišuje: má jednočlenný a trojčlenný systém, stojí hned za prvním členem syntagmatu (což může být třeba přívlastňovací zájmeno) a má jasně příznakový morfém. Гълъбов zvláště zdůrazňuje skutečnost, že bulharský člen je pokračováním určitých jevů ve staroslověněštině, a alespoň u bulharštiny je tedy třeba hledat původ postponovaného členu přímo u podstatného jména. Bulharský systém se také odlišuje tím, že nemá neurčitý člen.

Hledání původu postponovaného členu je tedy velmi obtížné a v jednotlivých jazycích docházíme k různým závěrům. Vzhledem k balkánsko-arménským vztahům uvažuje Solta o možnosti, že dispozice k postponovanému členu je přeživší syntaktický jev z některého starého balkánského jazyka (Solta 1980, s. 205).

Dalším uvedeným jevem je splynutí genitivu a dativu, jinými slovy pádový synkretismus. V rumunštině, bulharštině, albánštině a řečtině se v dativu a genitivu používá pouze jedna pádová forma pro vyjádření obou pádů. V rumunštině, albánštině a řečtině jsou to stejné syntetické tvary, v bulharštině se jedná o analytický tvar s předložkou „na“. Zvláštnost balkánských jazyků spočívá také v tom, že jako přívlastňovací zájmena bývají používána osobní zájmena v dativu (rumunština, arumunština, bulharština, srbochorvatština). V novořečtině jim opět odpovídá enklitický genitiv. V albánštině tento jev můžeme také

⁴⁵ V Evropě jej najdeme také ve skandinávských jazycích. V obou případech se tedy jedná o jazyky, které vykazují areální blízkost s některým aglutinačním jazykem (ugrofinské jazyky, turečtina).

nepřímo doložit. Splynutí dativu a genitivu je patrné i v pozdní latině, respektive ve staré románštině. Mohlo by se tedy jednat o vliv balkanolatiny/ balkanorománštiny.

O infinitivu se běžně dočteme, že jej balkánské jazyky nemají. Přesnější je však Soltův termín redukce, tedy něco jako omezení. Jednotlivé balkánské jazyky vykazují různý stupeň tohoto „omezení“. Rumunština uchovala latinské koncovky infinitivu, přehodnotila je však do funkce vyjadřovatelů substantiva slovesného (*tăcere* „mlčení“). Dále zná zkrácenou variantu (*a tăcea* „mlčet“). Předložka *a* stojí většinou před infinitivem, nepoužívá se však po modálních slovesech apod. Tvar infinitivu se používá například v opisných konstrukcích záporného imperativu a futura. V běžném jazyce je však stále větším konkurentem konjunktivní tvar. V případě bulharštiny se vyskytuje také tzv. zkrácený infinitiv, zvláště po některých slovesech (*ne moga pisa*), ale i u takových případů, kde to gramatika dovoluje, převládá konstrukce s „da“. Staroslověnština infinitiv pochopitelně znala. V albánštině vykazuje toský dialekt zbytky infinitivu, zatímco v gegském dialektu se zdá, že infinitiv (i když opisný) je živou kategorií (například: Chci psát: tosk. *Dua të shkruaj* x geg. *Dua me shkruë*). V novořečtině se infinitiv dochoval pouze u zpodstatnělých slovesných tvarů a infinitiv aoristu pouze jako součást složených časů (perfektum, plusquamperfektum, futurum exactum). Opis infinitivu se také realizuje za pomoci konjunktivní konstrukce s „vα“. Ve všech balkánských jazycích tedy vidíme, že mluvčí výrazně dávají přednost konjunktivním konstrukcím. Je tedy podle mě otázkou, zda tato obliba konjunktivních konstrukcí dala zaniknout infinitivu. Jsou to právě vedlejší věty podřadné (zvláště pak účelové), které se tvoří v těchto jazycích identicky, a z nichž se pravděpodobně konjunktivní tvar šířil dále.

Budoucí čas se v jednotlivých jazycích tvoří opisně, a to pomocí slovesa „chtít“.⁴⁶ Je však třeba rozlišovat dva typy:

- konstrukci „chtít“ + infinitiv (rumunština)
- a výrazně častější konstrukci „chtít“ + konjunktiv (řečtina, srbština, albánština).

Vokativ je jistě zachováním konzervativního rysu spíše než nějakou společnou inovací.

⁴⁶ Tento jev můžeme kromě balkánských jazyků pozorovat také u jiných indoevropských jazyků (*Ich will es morgen erledigen*, *jeg vil skrive hem*, *je veux lui écrire demain*). Někteří autoři jej tudíž nepočítají mezi balkanismy (například Sandfeld 1930, Rosetti 1958) apod. Nicméně o balkanismus se jedná, neboť balkánské jazyky sdílejí některá specifika, například skutečnost, že ze slovesa „chtít“ zbyla v podstatě jen nesklonná částice.

Naopak co se týče stupňování adjektiv, jistě se jedná o inovaci. Rumunské *frumos*, *mai frumos*, *cel mai frumos* okamžitě připomene španělské *hermoso*, *más hermoso*, *el más hermoso*, a tudíž Bartoliho teorii aree laterali. V albánštině stupňujeme pomocí slova *më* „více“. Bulharština vytvořila analytický systém se zachováním slovanských morfémů *po-* a *naj-*. Řečtina má naopak stupňování jak analytické, tak syntetické. Tvar *καλιτερος* tak konkuruje tvaru *πιο καλος*. Vidíme tedy, že v balkánských jazycích převládá analytické stupňování adjektiv.

Banfi (1985, s. 120-148) více méně uvádí jevy, které zmiňuje Solta. Zabývá se však také myšlenkou, zda tvoření číslovek 11-19 je společným morfologickým balkanismem. Uvádí, že tyto číslovky se tvoří podle vzorce „X nad deset“ (alb. *dymbëdhjetë*, rum. *doisprezece*, bulh. *dva-na-deset*, mak. *dva-na-deset*). Tuto inovaci sdílí balkánské jazyky s jazyky slovanskými.

K Soltovu výčtu bych přidala také zájmennou reduplikaci předmětu a impersonální konstrukce.

Zájmenná reduplikace předmětu znamená užití klitického tvaru zájmena v daném pádu + předmětu samotného. Například: alb. *E shikoj Gjergjin*, řec. *Tov βλέπω τον Γιώργο*, rum. *Îl văd pe Gheorghe* apod. („Vidím Jiřího.“, doslova „Ho vidím Jiřího.“) Tuto zajímavou syntaktickou inovaci sdílejí balkánské jazyky s jazyky románskými. Je pravděpodobně dána redukcí nominální flexe, mluvčí cítí potřebu signalizovat na začátku věty, že přijde předmět.

Impersonální konstrukce je vyjádření některých (například modálních) jevů pomocí vzorce: nesklonná částice (avšak zcela zřetelně odvozená od původního slovesa) + konjunktiv. Tyto impersonální konstrukce nacházíme i v jiných jazycích, ale ne s takovou frekvencí. V balkánských jazycích se jedná například o sloveso „muset“ (alb. *duhet* + konjunktiv, rum. *trebuie* + konjunktiv, řec. *πρέπει* + konjunktiv, bulh. *trjabva* + konjunktiv), zmíněný budoucí čas (alb. *do* + konjunktiv, bulh. *šte* + dokonavý vid slovesa; v rumunštině se v budoucím čase sloveso „chtít“ časuje, a proto se nejedná o impersonální konstrukci) a řadu dalších. Tyto impersonální konstrukce opět mohou souviset s nadužíváním konjunktivu.

4.3.3. Lexikální balkanismy

Lexikální balkanismy jsou poměrně komplikovaným tématem. Balkánské jazyky mají celou řadu společných slov, při bližším zkoumání se však ukazuje, že se často jedná o dobře identifikovatelné výpůjčky zvenčí, které nejsou dány společným substrátem nebo vzájemným působením a transferem.

Lexikální balkanismy jsou jistě mladší než balkanismy morfosyntaktické a jsou většinou dány společnými kulturně-historickými okolnostmi v období středověku a raného novověku (ať už pravoslavnou liturgií nebo tureckou nadvládou apod.).

Balkánské národy, a tudíž i jejich jazyky, podléhaly velmi podobným historickým okolnostem. Okruhy výpůjček jsou proto u všech jazyků regionu více méně stejné (a tím je dána většina podobností), v jednotlivostech a množstvích se ale samozřejmě liší. Nejstarší takový okruh dobře identifikovatelných výpůjček jsou výpůjčky latinské a starořecké, Balkánský poloostrov stál ve starověku jakoby mezi dvěma velkými kulturními vlivy, a to latinským a řeckým (předěl tvoří tzv. Jirečkova linie). Následují výpůjčky slovanské (v albánštině, rumunštině, méně potom v novořečtině). Menší okruh tvoří výpůjčky novořecké (albánština, rumunština), které pocházejí zejména z doby fanariotské.⁴⁷ Všechny balkánské jazyky bez výjimky také zasáhla vlna výpůjček tureckých v době turecké přítomnosti na Balkáně. Několik málo výpůjček je také italských. Pro úplnost lze ještě zmínit, že v současné době jazyky přijímají moderní termíny z angličtiny a francouzštiny.

Několik příkladů lexikálních isoglos mezi rumunštinou a albánštinou bude však patrně staršího data, a je dokonce možné, že jsou dány působením jednoho substrátu, a nejedná se tudíž o výpůjčky, ale o původní slovní zásobu. Tato slova hledáme v korpusu původní slovní zásoby, takový korpus získáme po vyřazení všech latinských slov a všech výpůjček. Jedná se například o slova (Pușcariu, 1943, s. 209):

rumunský výraz	překlad do češtiny	albánský výraz	překlad do češtiny
<i>pupa</i> (lidový, hovorový výraz)	líbat	<i>puth</i>	líbat

⁴⁷ Fanarioty se nazývali Řekové, kteří měli v osmanské administrativě vysoké postavení a byli vysíláni ve vedoucích funkcích i do ostatních balkánských zemí. Byli například knížaty závislého Valašska a Moldávie. Turci jim také svěřovali zahraniční politiku. Řekové tedy získali velmi záhy v osmanské správě výsadní postavení, a tak se do balkánských jazyků paradoxně šíří novořecké výpůjčky paralelně s tureckými.

<i>bucurie</i>	radost	<i>bukuri</i>	krása
<i>mal</i>	pobřeží	<i>mal</i>	hora
<i>bunget</i>	lesní houština	<i>bunk</i>	dub
<i>ghiuj</i>	starý	<i>gjysh</i>	dědeček

Tato slova se však skutečně týkají výhradně albánštiny a rumunštiny a v jiných balkánských jazycích se neodrazila.

Jak již bylo zmíněno, některá slova, která bychom také mohli zařadit mezi balkanismy, souvisí s karpatskou slovní zásobou (salaš, krčma, vatra, fujara...). Jedná se o několik desítek slov z oblasti chovu ovcí, pastevectví, přípravy sýru apod. Šíření těchto slov souvisí s fenoménem transhumance. Je pravděpodobné, že se jedná o velmi starou, ne-li dokonce substrátovou slovní zásobu. V různé míře nacházíme tato slova na Balkáně v rumunštině, albánštině, bulharštině, makedonštině a srbštině, avšak pastevci je často rozšířili až za hranice Balkánu. Do češtiny se několik takových slov dostalo z blízkého kontaktu se slovenštinou.

Jak jsem již naznačila v úvodu, nepanuje zcela shoda v tom, zda jsou lexikální paralely určující pro jazykový svaz. To však nic nemění na skutečnosti, že se jedná o balkanismy. Zpochybnění jejich relevance v rámci Balkánského jazykového svazu je dáno především jejich nesystémovostí a také poněkud jiným charakterem interferencí, než je tomu v případě morfosyntaktických balkanismů. U fonologických balkanismů jsem se snažila naznačit, že kritérium systémovosti by bylo lze uplatnit nově i v případě fonologie. Nejsem si však jistá, zda a jak vůbec by se tato podmínka dala naplnit v případě slovní zásoby, možná v určitých principech, které jazyky uplatňují při tvoření nových slov, skládání slov, tvoření deminutiv, nebo naopak augmentativ apod.

4.4. Albánština v rámci Balkánského jazykového svazu

Albánština tedy nemá z genetického hlediska blízké příbuzné, avšak sdílí mnoho formálních prvků s dalšími balkánskými jazyky v rámci Balkánského jazykového svazu.

V předešlé kapitole jsem naznačila inovace, které jsou pro albánštinu typické ve srovnání s jinými indoevropskými jazyky, v této kapitole se zabývám inovacemi, které jsou typické pro balkánské jazyky obecně. Ač byla albánština již vícekrát zmíněna v souvislosti s jednotlivými jevy, na závěr zařazuji stručný přehled albánských balkanismů.

Albánština má mnoho významných isoglos s rumunštinou, o něco méně s bulharštinou a makedonštinou, a ještě méně s novořečtinou a srbochorvatštinou. Jedná se především o jevy morfosyntaktické, v menší míře potom také o jevy lexikální a fonetické (což zcela odpovídá charakteristice jazykového svazu).

Z fonetických prvků se v albánštině vyskytuje střední středový vokál ə, který se v albánštině zapisuje jako ě, v rumunštině ă a v bulharštině ъ. V albánštině také nacházíme rotacismus (pouze v toskickém dialektu).

Z morfosyntaktických jevů se jedná o:

- záměnu genitivu a dativu (tj. pádový synkretismus, v albánštině se týká také ablativu)
- postponovaný určitý člen (k podstatnému jménu připojíme koncovky *-i* nebo *-u* pro mužský rod a *-a* pro ženský rod)
- absenci infinitivu (respektive absenci syntetického infinitivu, albánština podobně jako další balkánské jazyky nahradila infinitiv opisným tvarem)
- opisný budoucí čas s použitím slovesa *do* „chtít“ (v toskickém dialektu; v gegském dialektu se používá pravděpodobně starší způsob pro vyjádření budoucího času s pomocným slovesem *kam* „mít“)
- vokativ
- analytické stupňování adjektiv
- zájmennou reduplikaci
- impersonální konstrukce.

V lexiku nacházíme sice mnoho paralel s dalšími balkánskými jazyky, avšak často se jedná o výpůjčky ze stejného zdroje. Několik zajímavých paralel v původní slovní zásobě nacházíme mezi albánštinou a rumunštinou.

5. Problematika jazykového kontaktu

5.1. Úvod do studia kontaktu jazyků

Jazykový kontakt je primárně situace, kdy dochází k interakci dvou jazyků. Spektrum otázek a témat, které podobná situace vyvolává, je však tak široké, že dnes již teorii kontaktu jazyků považujeme za samostatnou lingvistickou disciplínu.⁴⁸ Téměř všechna témata, jimiž se tato práce zabývá, jsou ve svém teoretickém rámci popsána právě v kontaktní lingvistice.

Tento obor stále ještě považujeme svým způsobem za nový (Földes, 2010). Je to pochopitelné, moderní lingvistika jako obor se odráží od historicko-srovnávací jazykovědy 19. století a konstituuje se v době, kdy v mnoha evropských státech proběhl proces národního uvědomění a probíhají nebo mají v krátké době začít státotvorné procesy po rozpadu velkých říší. Mnohé evropské jazyky procházejí obdobím očišťování od cizích vlivů, odstraňování výpůjček. Vznikají spisovné varianty jazyků. Tyto okolnosti do jisté míry odrážejí témata lingvistiky před 1. světovou válkou. Každopádně tu mluvíme o době, kdy vzniká z dějinného pohledu rekordní počet homogenních jednojazyčných společenství. Jinými slovy bychom také mohli říci, že do určitého období lingvistika výrazně upřednostňovala otázky jazykové divergence před otázkami jazykové konvergence. Mnohem obvyklejší je v historii zcela jiná sociolingvistická situace, především pak některá z forem multilingvismu (bilingvismus, trilingvismus)⁴⁹. Multilingvismus je jedno ze stěžejních témat jazykového kontaktu.

Koncepce oboru je dnes co nejširší a postihuje interakci dvou jazyků téměř v jakékoliv její formě. Na jedné straně se věnuje aspektům psycholingvistickým, kdy týž člověk používá střídavě dva jazyky (což bývá označováno jako code-switching), a s tím spojeným otázkám od bilingvismu po interference při studiu druhého jazyka (Weinreich, 1963). Na druhé straně

⁴⁸ V češtině dosud nemáme ekvivalent anglického či německého názvu této disciplíny (contact linguistics, resp. Kontaktlinguistik). Například v příručce Františka Čermáka najdeme kapitolu Kontakt jazyků (2001). Termín kontaktní lingvistika se dosud neujal.

⁴⁹ Ukázkovým příkladem je právě oblast Balkánu. Současná snaha některých (stále vlastně ještě mladých) balkánských států prezentovat se jako jazykově homogenní úzce souvisí s hledáním vlastní kulturní identity, respektive určitým komplexem minulosti, a především snahou o udržení a obhájení hranic v jejich současné podobě. Paradoxně je národní identita jednotlivých etnik v rámci multietnického Balkánu 19. století podstatně zřetelnější patrná než dnes – svou roli hrály například kroje nebo řemeslná specializace.

popisuje takový fenomén ze sociolingvistického hlediska, to znamená, když jsou tyto dva jazyky používány v jednom společenství (Thomason, Kaufman, 1988; Riehl, 2004). Je tedy zřejmé, že centrálním pojmem je zde bilingvismus jak u jednotlivce, tak u jazykových společenství, a je zřejmé, že nás bude zajímat především druhé hledisko, přestože oba úhly pohledu spolu úzce souvisí. Bilingvní jedinci i bilingvní společenství vytvářejí především prostřednictvím přepínání kódů (code-switching) prostor pro transfery mezi oběma jazyky, které jsou zásadní příčinou jazykových interferencí. Tyto interference mohou být fonetické, gramatické a lexikální (Weinreich, 1963), v novější terminologii fonologické, morfosyntaktické a lexikální (Thomason, Kaufman, 1991). Takový prvek, který je přejat z dárcovského jazyka do jazyka přijímajícího a je plně integrován, nazýváme výpůjčkou, příp. prvkem vypůjčeným.⁵⁰ Většina odborníků, kteří se jazykovým kontaktem na této úrovni zabývali, se také snažila postihnout určitá omezení, příp. kritéria pro to, co může být přeneseno z jednoho jazyka do druhého. Existují určité rysy, které jsou mezi dvěma jazyky nepřenositelné? Meillet například tvrdí, že gramatické (dnes bychom spíš řekli morfosyntaktické) interference se omezují na rysy, které typologicky odpovídají povaze přijímajícího jazyka (1921, s. 84), podobně také Jakobson (1931) nebo Sapir (1921). To je názor, který je ještě dnes poměrně populární, přestože byly doloženy mnohé tomu neodpovídající případy (Thomason, 2001, s. 63). Velmi rozšířený je také mylný názor, že slovní zásoba jazyka obsahuje určitý rezistentní, vůči vnějším vlivům odolný základ (Weinreich, 1963, s. 48) zahrnující slovní zásobu typu osobní zájmena, částice, ze sémantického hlediska pak rodinní příslušníci nebo části těla. V tomto případě nemusíme chodit pro příklad daleko – v albánštině prochází latinské výpůjčky napříč všemi sémantickými okruhy. Nakonec je tedy odpovědí na otázku, co všechno může být importováno či přeneseno z jednoho jazyka do druhého, lapidární konstatování: Cokoliv (Thomason, 2001, s. 63).

Je zřejmé, že jednotlivé podsystémy jsou však různou měrou otevřeny vnějším vlivům. Změnám nejprístupnější je podsystém lexikální, následuje podsystém fonetický, a nejméně přístupný je pak plán morfosyntaktický. Přestože někteří lingvisté zastávají názor, že ovlivnění struktury jazyka (tedy plánu morfosyntaktického) předpokládá rozsáhlý (předcházející) vliv na lexikum (Moravcsik, 1978, s. 110 „...no non-lexical property can be borrowed unless the borrowing language already includes borrowed lexical items from the

⁵⁰ Čeština nerozlišuje dobře mezi tím, co označuje anglické *borrowing* „vypůjčení“ (pro jakýkoliv prvek, ať už strukturální nebo lexikální) a *loanword* „výpůjčka“ (označuje pouze lexikální výpůjčky).

same source language“; s určitými omezeními také Comrie, 1981; Hoijer, 1948 a další), je zřejmé, že toto neplatí pro substráty. Deeters (1939, s. 53) udává: „*substrata influence vocabulary only very slightly but exercise great influence on sound-changes, simplifications in morphology, and on the changes of the innere Form (syntax)*“, (podrobněji Vildomec, 1971 a Thomason, Kaufman 1988, s. 21: „*substratum influence will not necessarily simplify the morphology*“). V nedávné době byl tento model celkově poopraven podle odlišných kritérií. Zdá se, že tam, kde mluvčí přijímajícího jazyka ovládají dárcovský jazyk na vysoké úrovni nebo dokonce plynně, prosazují se výpůjčky lexikální na prvním místě. Naopak, jak klesá úroveň znalosti, vzniká větší prostor pro výpůjčky strukturální (Thomason, 2001, s. 61).

Kontakt obou jazyků pak může mít různou intenzitu a podle toho můžeme odstupňovat míru pronikání jednoho jazyka do druhého. Thomas a Kaufman (1988, s. 74) zavádějí tzv. *borrowing scale* „výpůjční škálu“:

1. slabá intenzita kontaktu - nahodilý kontakt: pouze výpůjčky lexikální
2. slabý kontakt trvalejšího charakteru - některé funkční lexikální výpůjčky (spojky, částice); menší fonologické a morfosyntaktické prvky, například přijetí nových fonémů, ale pouze ve výpůjčkách
3. intenzivnější kontakt - z lexikálních výpůjček například nižší číslovky, předložky, ukazovací zájmena; ze slov mohou být abstrahovány derivační afixy; dále fonemizace původně alofonních alternací (včetně slov původní slovní zásoby); dále některé prosodické a fonotaktické rysy (stavba slabiky); v této fázi například může vstoupit postpozice do jinak preponujícího jazyka
4. silný kulturní tlak – vyrovnaní fonetických systémů, zánik některých opozic, možný vznik nových; pronikání celých paradigmat a kategorií
5. velmi silný kulturní tlak – významné typologické proměny přijímajícího jazyka (například přechod od flektivního jazyka k aglutinačnímu).

Tím se dostáváme k tradiční otázce, a tou je povaha (či vůbec existence) smíšeného jazyka. Definice tohoto pojmu není zcela jednotná. Někteří autoři zcela popírají status smíšeného jazyka (Müller, 1871, s. 86 nebo Oksaar, 1972, s. 492). Přestože se pojem používá celá desetiletí, byl monograficky zpracován až v roce 1994 (Bakker, 1994). S rostoucím zájmem o jazykový kontakt vzniká potřeba očistit teorii smíšeného jazyka od určitého despektu, který jej po dlouhou dobu provázel.

Vrcholem této pyramidy by pak byly jazyky kreolské, případně tzv. pidginy, které mají některé specifické rysy (zjednodušení morfologie, omezená slovní zásoba apod.).

Z teorie kontaktu jazyků do značné míry vycházejí některé velmi nové směry jako jsou areálová lingvistika nebo eurolingvistika, inspirují se zejména v jejím pojmovém aparátu.

V poslední době se témata jazykového kontaktu, možná i díky těmto „novým“ disciplínám, dále rozšiřují. Je možné zabývat se v rámci tohoto oboru skutečně jakýmkoliv případem, kde se objeví vliv jednoho jazyka na druhý (viz například články v časopisech *Journal of Language Contact* nebo *Languages in Contact*) - od otázky, proč a za jakých podmínek volí anglosaská akademická literatura některé německé intelektuální či filozofické termíny (míněno například *Zeitgeist* nebo *Gestalt*), po otázku, proč se na řeckých ostrovech či jiných turisticky exponovaných místech v Řecku uvádějí názvy toponym v přepisu do latinky. Můžeme se tak domnívat, že koncepce oboru bude vyžadovat určitou revizi. Jisté pokusy o pevnější teoretický rámec oboru však již byly uskutečněny (Thomason, Kaufman, 1988; Winford, 2002 a zejména Riehl, 2004).

Oblast Balkánu je pro teorii jazykového kontaktu svým způsobem modelová. I proto je často uváděna jako typický příklad mnohých jevů (působení substrátu, multilingvismus, balkanismy jako vzájemné morfosyntaktické interference apod.).

Některá témata jazykového kontaktu si v případě albánštiny zaslouží větší pozornost, je to jednak problematika jazykového svazu a dále problematika výpůjček.

5.2. Jazykový svaz

V předcházející kapitole jsme viděli, že balkanisté tradičně hledali vznik Balkánského jazykového svazu ve společném substrátu, vlivu jiného jazyka (turečtina, řečtina), v extrémním případě se vykládaly rysy tohoto svazu jako na sobě nezávislé výsledky vlastního vnitřního vývoje. Nakonec se balkanisté dopracovali k dnes obecně přijímané tezi, že Balkánský jazykový svaz je výsledkem staletí trvajících kontaktu balkánských jazyků za specifických migračních, demografických a sociolingvistických podmínek, zejména pak v situaci rozsáhlého multilingvismu (Hinrichs, 1999, s. 15). Bude užitečné tyto závěry

porovnat s moderními lingvistickými teoriemi, zejména s poznatky kontaktní lingvistiky, která obohatila teorii jazykového svazu analýzou mnoha dalších příkladů, ze kterých lze vysledovat některé obecně platné rysy a procesy formování takových svazů.

V době, kdy Trubeckoj definuje jazykový svaz (viz 4.1.), byl Balkánský jazykový svaz více méně jediným dobře probádaným příkladem toho druhu, a proto obecné závěry vyvozené z jednoho příkladu nebyly příliš přesvědčivé. Od té doby se však výčet oblastí, kde se setkávají geneticky nespřízněné jazyky a přesto vykazují mezi sebou velmi nápadné strukturální – typologické paralely, vyšplhal na více než deset dobře popsanych jazykových svazů – je to zejména tichomořský severozápadní svaz, australský arnhemský svaz, etiopský náhorní svaz, mezoamerický a novoguinejský svaz.

To, co však zajímá kontaktní lingvistiku nejvíce, tedy přesnější popis procesu vzniku takového svazu s konkrétními daty, zůstává stále poměrně nejisté. Ve všech případech tu totiž mluvíme o jazycích, jež byly poměrně pozdě dokumentovány a o jejichž kontaktu v historii, případně o cestách, jakými do tohoto kontaktu vstupovaly, nejsme, a zřejmě ani v budoucnu nebudeme schopni říct nic (Riehl, 2004, s. 76). Nezbyvá nám, než nadále dedukovat jisté principy z jiných získaných dat a zejména držet se předpokladu, že principy platné pro jednotlivce mohou být aplikovány také na společenství, a to i v diachronní perspektivě (Thomason, 2000, s. 125).

V případě Balkánského jazykového svazu můžeme tyto principy pojmenovat takto: „*In the Balkans, the long period of wide-spread back-and-forth migrations of small groups, caused by the Turkish invasions, resulted in mutual bilingualism and multilingualism rather than one-way bilingualism that is common, though not universal, in two-language situations.*“ (Thomason, Kaufman, 1988, s. 95). Winford (2002, s. 71) předpokládá, že „*invasions by different groups led to a long period of migration across language boundaries, leading to the emergence of multilingual communities*“. Vzhledem k tomu, že některé studované jevy jsou přítomny také v jazyce italských Arbëreshů a řeckých Arvanitů (kteří odcházeli s příchodem Turků), můžeme se domnívat, že Balkánský jazykový svaz se začíná formovat dříve, a to již v 7. či 8. století za podobné situace, kterou popisují Thomason a Kaufman, ale místo slova *Turkish* si můžeme dosadit slovo *Slavic*. Chceme-li konkrétněji popsat jazykové situace, které v podobných případech nastávají, můžeme hledat odpovědi především v obecných rysech bilingvismu jednotlivců. Zdá se velmi pravděpodobné, že ke konvergenci v multilaterálním svazu dochází za velmi podobných okolností, jako je tomu v případě bilingvních a

multilingvních mluvčích, kteří při tzv. přepínání kódu podvědomě volí a preferují struktury společné některým nebo všem užívaným jazykům. Dále preferují analytické struktury na úkor syntentických (více ke code-switchingu bilingvních jednotlivců například Pfaff, 1979). Tyto úvahy podporuje například Josephova analýza infinitivu v Balkánském jazykovém svazu (Joseph, 1983). V takové situaci by všechny balkánské jazyky přispěly k podobě svazu rovnoměrně.⁵¹

Tento isomorfismus se může projevit v kterémkoliv strukturálním rysu, v libovolném množství rysů a v rámci jednotlivých rysů v různém stupni intenzity. Nicméně absolutní paralely v gramatické struktuře, tedy dva zcela shodné gramatické systémy, nebyly zjištěny u žádného případu jazykového svazu (Thomason, 2000, s. 125). Balkánský jazykový svaz vykazuje ve srovnání s ostatními jazykovými svazy poměrně vysoký stupeň konvergence. Některé svazy jsou totiž charakterizovány pouze několika málo rysy - například jihovýchodoasijský svaz (Winford, 2002, s. 70). Obecně je jakékoliv srovnávání mezi jednotlivými svazy velmi obtížné – nestačí pochopitelně porovnat počet paralelních rysů. Jak bylo řečeno, tyto rysy se projevují s různou intenzitou a ne všechny mají stejnou výpovědní hodnotu (některé se blíží jazykovým univerzáliím). Ale můžeme konstatovat, že míra konvergence je například v Arnhemském jazykovém svazu (který bývá považován za typ velmi konvergentního svazu) a v Balkánském jazykovém svazu srovnatelná.

Kontakt jazyků v rámci svazu mívá zpravidla dobrovolný, takřka sousedský charakter, založený na častých vzájemných stycích, obchodní výměně, nutnosti spolupráce za identických geografických a klimatických podmínek, sdílení dopravních a migračních tras, případně také společných manželských svazcích. Nenacházíme žádný příklad, kdy by jazykový svaz vznikl za silné kulturní dominance jednoho z partnerů nebo za nucené asimilace (Thomason, 2000, s. 125). Thomason k tomu dále říká: „...*speakers may tend to reduce the degree of separation between their two or more repertoires, but they also tend to maintain cultural and linguistic boundaries*“ (Thomason, 2000, s. 126).

Závěry:

1. Jazykový svaz vzniká v situaci multilaterálního multilingvismu, který je příčinou volby určitého typu struktury (preference společných rysů, preference analytických rysů).

⁵¹ Winfordovo nejasné tvrzení (2002, s. 71): „*Hence Greek seems to have been the source of, or the vehicle for, many of the diffused features. However, Greek was also the recipient in some cases, so the picture is not that clear.*“ je pak zřejmým krokem zpět.

2. V případě Balkánského jazykového svazu je příčinou takového multilingvismu zřejmě častá migrace malých skupin obyvatelstva.

3. Je zřejmé, že balkanismy nemají jeden či dva hlavní zdroje, ale že budou s největší pravděpodobností zdrojem všechny balkánské jazyky. Mluvčí podvědomě volili z každého jazyka „to nejekonomičtější, nejanalytičtější apod.“.

4. Z řečeného také nesporně vyplývá, že původní předpoklad pro vznik jazykového svazu při kontaktu dvou a více jazyků můžeme poopravit na tři a více jazyků. Je zřejmé, že kontakt dvou jazyků navozuje odlišnou situaci a výsledky tohoto procesu jsou úplně jiné (viz. 5.1.).

5.3. Problematika lexikálních výpůjček

Zásadním a zřejmě nejrozšířenějším výsledkem jazykového kontaktu je lexikální výpůjčka, respektive transfer slova, slovního spojení nebo celé fráze s různou mírou zachování formy i obsahu. Někdy dokonce dojde k vytvoření výrazu, který nemá oporu v dárcovském jazyce, ale je výsledkem vlastní jazykové invence a kreativity, a řekněme, že je jednou ze složek forma-význam pouze inspirován (Winford, 2002, s. 42). Lexikální plán je změnám velmi otevřen, a lexikální výpůjčky tak nacházíme od nejslabšího stupně kontaktu dvou jazyků (nahodilý, slabý kontakt) až po velmi intenzivní kontakt, kdy může dojít až k tzv. relexifikaci, kdy je veškerá slovní zásoba jazyka nahrazena slovní zásobou jiného jazyka.

Klasickou prací klasifikace výpůjček je Haugen (1953, na základě studií Wenera Betze, 1949; později s mírnými úpravami Duckworth, 1977). Na základě rozdělení *importation* – *substitution* rozlišuje tři základní typy lexikálních výpůjček a několik podtypů.⁵² Pracovně můžeme používat názvy importace a substituce. Tyto pojmy obsahově navazují na první podobnou klasifikaci: vypůjčení externí formy slova (*borrowing of external form*) a vypůjčení interní struktury slova (*borrowing of internal structure*) (Paul, 1920, s. 392). Hock a Joseph (1996, s. 12) později použili analogické *adoption* a *adaptation*. Přesto v odborné literatuře

⁵² Česká terminologie zde naráží na určité nedostatky, především absenci zavedených termínů (*borrowing* vs. *loanword*), ale také některé obtížně přeložitelné pojmy jako je například *importation* – *substitution*. Haugen na základě této distinkce rozlišuje tzv. *loanwords*, *loanblends*, *loanshifts*.

stále převažuje používání pojmů *importation* a *substitution*, kterých se budeme držet také my, ovšem v jejich české podobě.

Importací myslí Haugen (1953, s. 214) plnou integraci výpůjčky, která se projeví například v ustáleném zdomácněném pravopisném zápisu slova v přejímajícím jazyce, v češtině si musíme vystačit s termínem výpůjčka nebo lexikální výpůjčka (ang. *loanword*). Substitute je pak nahrazení cizího výrazu slovem domácím, přejat je určitý pojmenovávací model a do něj jsou vkládány plně domácí morfematické a lexikální základy (ang. *loanshifts*, v češtině se používá výraz *kalk*). Na pomezí obou stojí tzv. *loanblends*. Haugenovo dělení je pak samozřejmě podstatně propracovanější – například rozlišuje *loan meaning* (doslovný překlad frází či kolokací) a *loan translation* (doslovný překlad jednoho slova, například „(počítačová) myš“ z ang. *mouse*). Jeho pojetí bychom mohli zjednodušeně schematicky představit následovně:

1. importace:	A cizí slovo (neintegrováný neologismus, obvykle v původní pravopisné podobě, nepodléhá morfologii domácího jazyka)
B výpůjčka (plně integrovaná, pravopisně, morfologicky, fonologicky)
2. substitute	A kalk (vypůjčený doslovný překlad víceslovného spojení)
B částečně vypůjčený překlad, v češtině někdy označovaný jako hybrid; setkávají se v něm dva různorodé prvky, například televize (řec.+ lat.) nebo odvozování slov od výpůjčky pomocí domácích slovtvorných prostředků laser-ový (ang.+ češ.)
C vypůjčený význam – sem řadí Haugen případy, kdy je domácímu slovu přidán význam, v jakém je používán v dárcovském jazyce

(k české terminologii například Čermák, 2001, s. 145).

Stranou stojí tzv. pseudo-výpůjčky. Do uvedené klasifikace se obvykle nezahrnují, přesto úzce souvisí s jazykovým kontaktem, a především podávají zajímavý obrázek o vztahu dvou jazyků. Dochází k nim zejména tam, kde jsou dva jazyky v intenzivním kontaktu a jednomu se dostává větší prestiže. Mluvníci pak tíhnou k určitému napodobování. Použijí slovo

dárcovského jazyka v původně neznámém významu, případně dokonce vytvoří podle morfologických pravidel dárcovského jazyka derivát či kompozitum, které v dárcovském jazyce neexistuje (Grzega, 2003, s. 30). Svou roli hraje také určitý přehnaný důraz na výslovnost, snaha o zdůraznění pseudo-výpůjčky jakožto slova cizího, prestižního (Hock, Joseph, 1996, s. 270).⁵³

Hock a Joseph (1996, s. 275) se pokusili určit faktory, které vedou mluvčí k tomu, že volí jeden z výše uvedených způsobů vypůjčení, tj. importaci nebo substituci. K upřednostňování importací vedou podle nich nadprůměrné paralely ve sktruktuře dárcovského a přijímajícího jazyka a také politická dominance a prestiž dárcovského jazyka. Naopak jazyky se spíše odlišnou strukturou volí substituce. Svou roli také hraje purismus a národní uvědomění v přijímajícím jazyce, pak jsou mluvčí vedeni, aby výpůjčky překládali.

Mluvčí, který se setkává s nějakým novým denotátem, hledá nové slovo, případně chce dát známé skutečnosti určitý nový rozměr (*word-finding process*), má v podstatě pouze tři možnosti: 1) použije slovo domácího jazyka v jeho formálně nezměněné podobě (sémantický posun), 2) použije kořen domácího slova a pomocí prefixů či sufixů vytvoří slovo nové (derivace) nebo použije více kořenů a vytvoří kompozitum a 3) použije slovo nebo slova jiného jemu známého jazyka (Murphy, 2010, s. 16). V rámci těchto případů pak můžeme také jmenovat některé specifické případy, jako jsou slova typu portmanteau (vytvoření slova složením slabik několika slov) nebo akronyma (vytvoření slova v podstatě typu zkratky, tj. použitím prvních písmen několikaslovného spojení nebo také věty). Použití výrazu zcela nového, dosud neznámého jak v domácím jazyce, tak v jemu kontaktních jazycích, se vyskytuje zcela výjimečně a příležitostně bývá zpochybňováno (Zgusta 1990).⁵⁴

Motivů, které pak vedou mluvčí k volbě použít výraz cizí a postupně k importování původně cizího výrazu do vlastního jazyka, je celá škála:

- potřeba pojmenovat nové, například také importované věci⁵⁵

⁵³ Nejlépe popsány jsou zřejmě anglické pseudo-výpůjčky v němčině. Slova jako *Handy* „mobilní telefon“, *Oldtimer* „veterán“, *Musicbox* „juke-box“ apod. v angličtině neexistují a rodilý mluvčí angličtiny není často schopen jejich význam dedukovat (Grzega, 2003, s. 30). Některá taková slova se ostatně dostala i do češtiny, a i my je vnímáme jako anglicismy, přestože pro nás jsou vlastně germanismy.

⁵⁴ Uživatel je totiž většinou inspirován nějakým prokazatelným zdrojem (který třeba není na první pohled patrný). Ukázkovými příklady jsou: „nové“ české slovo „robot“, které však má jasnou souvislost se slovanským kořenem robota/ práce (a patří tudíž do druhé jmenované skupiny), nebo název amerického státu Idaho, který byl původně prezentován jako slovo jednoho z místních indiánských jazyků, a později se ukázalo, že se jedná o slovo smyšlené, lze označit za pseudo-výpůjčku.

⁵⁵ Tato příčina je podstatně méně častá, než jak bychom se mohli domnívat. Vybavíme-li si několik libovolných příkladů německých výpůjček v češtině, je zřejmé, že se většinou nejedná o nové předměty či jevy. Také nahlédneme-li do výčtu latinských výpůjček v albánštině (viz 7.2.), jedná se většinou o skutečnosti, které museli

- prestiž vyššího jazyka (k oběma případům Weinreich, 1953, s. 56; Hock, 1986, s. 408, 409; Trask, 1996, s. 19 a řada dalších autorů),
- potřeba odlišit určité nuance výrazu a stylistické variace (Öhmann, 1924, s. 284; Fritz, 1998, s. 1622),
- kreativita a potřeba hrát si se slovy (Öhmann, 1924, s. 284),
- snaha vyhnout se homonymům⁵⁶ (Weinreich, 1953, s. 57),
- potřeba větší diferenciaci v rámci určitého pojmového pole (Weinreich, 1953, s. 57),
- potřeba synonym a potřeba mluvčích stylisticky ozvláštnit promluvu, dodat jí na afektovanosti, emocionalitě apod.⁵⁷ (Weinreich, 1953, s. 58; Grzega, 2002, 1030),
- politická či kulturní dominance jednoho společenství nad druhým (Fritz, 1998, s. 1622),
- bilingvní charakter celého společenství (Fritz, 1998, s. 1622),
- potřeba hodnotit negativně či pozitivně určitou skutečnost a z ní vyplývající vznik eufemismů (Campbell, 1998, s. 60).

Přejímání výpůjček motivované nízkou frekvencí některých domácích slov (Weinreich, 1953, s. 57) zpochybňuje Grzega (2003, s. 24).

Nahodilé použití nového výrazu samozřejmě ještě nelze označit jako lexikální výpůjčku. K tomu, aby se z neologismu (cizího slova) stala lexikální výpůjčka, je třeba, aby započal složitý proces integrace. Obecnou příčinou změn fonetických jsou u lexikálních výpůjček odlišné artikulační návyky mluvčích, kteří výpůjčku přijímají. Každý jazyk má svou specifickou artikulační bázi, která se projevuje jednak způsobem artikulace jednotlivých

Albánci znát ještě před setkání s Římany. Při hledání nového výrazu označujícího novou skutečnost má navíc mluvčí kromě přijetí výpůjček ještě další dva hojně využívané prostředky, a to je použití již existujícího slova (dochází k sémantickému posunu) nebo vytvoření nového slova vlastními jazykovými prostředky, tj. odvozením (Zgusta, 1990, s. 390).

⁵⁶ Přes některé klasické příklady - například volba výrazu *aceite* z arabského *az-zait* „olej“ při nežádoucí homonymii odpovídajících lat. výrazů *oleum* a *oculus* ve španělštině (Zavadil, 1998, s. 27) - máme však mnoho protipříkladů, kde homonymie není ničemu na překážku (Weinreich, 1953, s. 58). Zjevně jde o souhrn více faktorů.

⁵⁷ Přestože se to netýká všech jazyků, používání emocionálně zabarvených slov ve většině jazyků těmto slovům na emocionalitě ubírá a z parasystému se pomalu dostávají do systému. Vytvoří se tak poptávka po nových „silnějších“ výrazech. Autorem této myšlenky je Charles Bally (1913). Mluvčí podle něj při řeči zaujímají ke sdělované skutečnosti emocionální postoje a podvědomě usilují o novost výrazu. Do jazyka se tak dostávají expresivní neologismy, které časem tuto svoji expresivní povahu ztrácejí, to znamená neutralizují se.

hlásek, ale také odlišnými suprasegmentálními prvky (zejména přízvuk zde hraje roli), stavbou slabiky, preferencí určitých opozic apod. (Hock, 1986, 390-392; Campbell, 1998, s. 60-62; Deroy, 1956). Přesto je otázka, kdy přesně se cizí slovo stává integrovanou výpůjčkou, velmi problematická. Většina autorů považuje za rozhodující stupeň integrace. Weinreich (1953, s. 54) uvádí fonetickou, morfologickou a stylistickou intergraci. Gusmani (1973, s. 23) navrhuje rozdělení těchto fází na integraci (formy slova) a aklimatizaci (kdy se slovo stylisticky sžívá s domácím jazykem a z parasystému vstoupí do systému). Je zřejmé, že příklady, které se obvykle uvádějí, jsou prototypické, jsou to příklady ideální a takových je poměrně malý počet. Většina slov se nachází někde na cestě mezi cizím slovem a výpůjčkou, integrace je kontinuální proces o mnoha fázích (Deroy, 1956, s. 224). Svou roli hraje také vnímání mluvčích, za konečnou fázi integrace můžeme považovat stav, kdy si mluvčí není vědom užití výrazu původně cizojazyčného a identifikuje takový výraz jako domácí. Joachim Grzega (2003, s. 28) pak dokonce význam dělení cizí slovo/ výpůjčka pro onomasiologický proces zcela relativizuje.

Z nedávné doby také pocházejí některé práce, které se snaží zasadit lexikální výpůjčky do celé škály onomasiologických procesů a změn probíhajících ve slovní zásobě (Koch, 2002; Grzega, 2003). V blízké době se tak zřejmě těžiště historické onomasiologie přesune „*from an approach which is just word-oriented...to one that is word-and-mind oriented*“ (Grzega, 2003, s. 22). Koch (2001, s. 18) přichází s trojdimensionálním modelem, který systematizuje postoj mluvčího k přijetí nového výrazu pro určitý koncept.⁵⁸ Na základě Kochova (a některých dalších) konceptu pak Grzega (2003, s. 36) navrhuje dělení *phonetic loans*, *true loans*, *incomplete loans*, *misloans*, *loan renderings*, *loan meanings* a *loan translations*. Některé zvolené termíny nás sice vedou zpět k Betzovi (1949) či Haugenovi (1953), ale je to podobnost spíše náhodná, Grzega ve své klasifikaci vychází především ze stanovení několika percepčních fází, kterými mluvčí při hledání nového slova pro určitý nový koncept prochází (percepční fáze, onomasiologická fáze, onomatologická fáze a morfonologická fáze). Velmi zkráceně řečeno, mluvčí pozoruje určitou skutečnost a vyhodnocuje ji (zda se jedná o látku, činnost, určitý stav) a „filtruje“ znaky, rysy (je známo, že například tvar a barva mají v tomto psycholingvistickém procesu přednost). Během onomasiologické fáze pak vyhodnocuje

⁵⁸ Koch (2001, s. 19) uvádí tzv. lexikologický diachronní model. Horizontální osa představuje kognitivně-asociativní vztahy (například kontakt jazyků, podobnost), vertikální osa představuje formální vztahy (sufixaci, prefixaci, kompozici), třetí osa pak rozlišuje mezi vlastní jazykovým materiálem domácího jazyka a vypůjčenými prvky, autor ji nazývá stratifikační osou. Každé kategorii je pak přisouzena určitá škála.

všechny tyto znaky, ale bere v úvahu také situační kontext, asociace s něčím známým apod. Hledá odpovídající materiál (onomatologická fáze), aby nakonec v rámci svých možností toto slovo vyslovil (morfonologická fáze). Přestože se jedná o zajímavý a inovativní přístup, týká se podstatně více obecné onomasiologie než výpůjček v rámci jazykového kontaktu. Pro účely této práce se můžeme držet zavedené terminologie klasických prací (zejména Haugen, 1953; Deroy, 1956 a Hock, Joseph, 1996) tak, jak byla popsána na přecházejících stranách.

5.3.1. Některé charakteristické prvky lexikálního působení substrátu

Některé vypůjčené lexikální prvky jsou pro studium kontaktu jazyků v diachronní perspektivě, zejména pak pro studium substrátového působení, významnější než jiné.

Tradičně mají nezastupitelnou roli při zkoumání různých vrstev jazyka

- toponyma (místní názvy, názvy sídel),
- hydronyma (názvy vodních ploch a především řek)
- oronyma (názvy pohoří a hor).

Dalšími lexikálními jednotkami, které jsou dokladem o historii jazyka, o dalších jazycích, se kterými byl v kontaktu, a eventuálně vypovídají o migračních trasách, případně pomáhají při hledání původní vlasti daného jazyka, jsou:

- etnonyma (označení národa), která se dělí na exonyma (jména, která dají národu okolní národy) a autonyma/ endonyma (označení, které pro sebe používá národ),
- antroponyma (označení lidí, především vlastní jména, patronyma – příjmení otcovské linie a matronyma – příjmení mateřské linie),
- fytonyma (názvy rostlin),
- zoonyma (názvy zvířat),
- hodonyma (názvy cest).

(V oblasti etymologií těchto slov existuje bohatá literatura, viz. například Malkiel 1993, Back et al. 1996, Back 1996, také Trask 1996, Campbell 1998, Hock, 1986, Hock/Joseph 1996 a další.)

6. Balkanolatina a balkanorománština

6.1. Historie

6.1.1. Před příchodem Římanů

Území Balkánského poloostrova bylo před příchodem Římanů osídleno etniky, o nichž máme jen velmi málo informací. Tyto informace navíc pocházejí výhradně z řeckých a římských pramenů. Víme přibližně o desítce národů. Mezi ty větší (a tudíž častěji zmiňované) patří Thrákové, Ilyrové a Dákové. Poměrně dost toho víme také o Frýzích. Méně zpráv máme o Moesích, Makedoncích, Paionech, Getech či Dardanech. Jejich vzájemná příbuznost a vztahy mezi nimi nejsou zcela jasné. Víme také příliš málo o jejich jazycích. Tyto národy se samy epigraficky spíše neprojevovaly. Výjimkou je několik thráckých nápisů a máme také doloženo několik stovek nápisů frýžských. Z paleobalkánských jazyků známe tedy většinou pouze antroponyma z řeckých a římských pramenů (kronik nebo nápisů), toponyma a výjimečně také několik málo slov jiných (například z glos). Často také považujeme za původní, například ilyrská nebo thrácká slova, některé názvy z oblasti fauny a flóry. Zde se však pohybujeme v kategorii pravděpodobnosti a neověřitelnosti.⁵⁹ Za původní v tomto slova smyslu lze také považovat mnohá slova z oblasti pastevecké terminologie.

Právě velké paleobalkánské národy jako Thrákové, Ilyrové nebo Dákové, u kterých předpokládáme, že v minulosti obývaly skutečně rozsáhlá území v prostoru Balkánského poloostrova, hrají významnou roli při debatách o etnogenezi a autochtonnosti dnešních balkánských národů. Problematikou etnogenze (zejména albánské, rumunské a arumunské) jsme se podrobněji zabývali v příslušných kapitolách (2.2., 2.3. a 2.8.).

⁵⁹ Ačkoliv je patrné, že tato slova jsou mnohdy skutečně tzv. slova substrátová, o jejich příslušnosti k tomu či onomu konkrétnímu jazyku můžeme pouze vést polemiky, což se také často děje.

Ještě před římským vlivem máme na Balkáně archeologicky i historiograficky doložen vliv řecký. Zvláště na obchodně a strategicky významných územích (tam, kde vedly obchodní cesty apod.) zakládali Řekové osady (například Epidammos, na jehož základech stojí dnes jedno z největších albánských měst *Durrës*, česky „Drač“, dále pak Apollonia a Buthroton, významné přístavy), které postupně získávaly charakter opravdových řeckých *polis* s lázněmi, amfiteátry, chrámy apod. Pro Řeky však obecně tato území, která se nacházela za jejich severní hranicí, nebyla dostatečně zajímavá, aby se je snažili systematictěji kolonizovat (Hradečný, 2008, s. 32).

6.1.2. Římané⁶⁰

Římská přítomnost na Balkánském poloostrově se datuje od druhého století př. n. l. Konflikt mezi Ilyry a Římany začíná již v roce 229 př. n. l. a do historie vstoupil pod jménem První římsko-ilyrská válka (celkem tyto války byly tři). Ilyrské území bylo při římské kolonizaci takřkajíc první na ráně, a odtud se tedy postupovalo dále. Království Ilyrie, pozdější provincie *Illyricum*,⁶¹ bylo obsazováno pochopitelně od severu k jihu. Římská armáda se poprvé vylodila u ilyrského pobřeží v roce 229 př. n. l. a jižní části provincie (tedy dnešní Albánii) se podařilo obsadit až roku 168 př. n. l. V roce 146 př. n. l. následovala provincie Macedonia, v roce 29 př. n. l. provincie Moesia, v roce 46 n. l. Thracia, v roce 106 n. l. Dacia. Nejdříve byla tedy obsazena západní a jižní část poloostrova, později pronikali Římané také k Dunaji a na východ. K vůbec nejstaršímu římskému osídlení patří chorvatské ostrovy Issa a Lessina. Mapa na následující straně ukazuje hranice římských provincií v 2. století n. l.:

⁶⁰ O řecké i římské historii na Balkánském poloostrově máme poměrně bohatou literaturu (Hradečný 2008; Pelikán et al. 2004, Rychlík 2000, Rychlík, Kouba, 2003).

⁶¹ Celé území je mnohem větší než dnešní území Albánie, jednalo se o oblast od rétských Alp až k Makedonii.

zdroj: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Roman_provinces_of_Illyricum,_Macedonia,_Dacia,_Moesia,_Pannonia_and_Thracia.jpg

Jak vidíme na mapě, provincie Illyricum byla později rozdělena na dvě provincie: Dalmatia a Pannonia. V administrativním dělení provincií se projevovала typická římská byrokracie, dělení se měnilo hned několikrát. Po rozdělení Římské říše (395 n. l.) připadlo území dnešní Albánie Východořímské říši, tedy Byzanci, a během několika následujících staletí trpělo vpády Vizigótů, Hunů, Ostrogótů, Avarů, a především Slovanů.

Římané praktikovali na Balkáně, stejně jako jinde, umírněnou politiku v duchu Pax Romana. Tento římský mír trval v podstatě pět století. Během této doby vznikla řada památek, například divadla, akvadukty, přístavy, chrámy, pevnosti atd. Římané také významně zlepšili infrastrukturu celé oblasti, stavěli cesty a mosty. V kontextu balkánských dějin také Pax Romana přinesla regionu alespoň nějakou míru stability. Tuto stabilitu významně jistilo především množství umístěných vojenských jednotek.

Je jistým paradoxem, že románským jazykem se dnes na Balkáně mluví tam, kde se Římané zdrželi dobu nejkratší, tedy v Rumunsku (Římané aktivně pobývali v provincii Dacia v podstatě jen dvě století.). Obyvatelstvo provincie Illyricum (tedy mimo jiné dnešní Albánie, ale také zemí bývalé Jugoslávie) bylo v kontaktu s latinou velmi intenzivně po dobu šesti století a usuzujeme na vysoký stupeň kulturní i jazykové asimilace. Toto území sice z většiny prošlo důkladnou slavizací, avšak srbochorvatština obsahuje ve srovnání s ostatními slovanskými jazyky zdaleka nejvíce latinských prvků, tím je míněno samozřejmě prokazatelně raných latinských prvků (Rehder, 1998, s. 291; Haarmann, 1999, s. 569). Je zřejmé, že substrátem číslo jedna, který srbochorvatština vstřebala, byla latina (a ne ilyrština nebo jiný paleobalkánský jazyk), a právě z toho můžeme usuzovat na vysoký stupeň asimilace původního obyvatelstva přibližně v době 5. století n. l.

6.2. Latina na Balkáně

6.2.1. Sociolingvistická situace

Římané s sebou přinesli také latinu, a to především její mluvenou variantu. Národy, které obývaly obsazené území, totiž většinou neuměly psát a neměly psanou kulturu. To jim především zpočátku znesnadňovalo, či dokonce až znemožňovalo, kontakt s kultivovanější psanou variantou tohoto jazyka. Stále více se tedy (podobně jako v ostatních koloniích) prosazovala latina vulgární. Její lokální balkánskou variantu označujeme jako balkanolatinu.⁶² Zároveň však absence domácí psané kultury nakonec stejně otevřela prostor latině psané, kterou máme doloženou přibližně dvaceti tisíci nápisy.

Latina začala záhy fungovat jako *lingua franca* celé oblasti. Římané svým způsobem správy do jisté míry „nutili“ obyvatelstvo, aby ovládalo latinu alespoň na určité úrovni. Kromě toho, že byla latina jazykem prestižním, neboť byla státním symbolem Imperia

⁶² V češtině není tento termín zcela ustálen, je však nejlépe odpovídajícím termínem německému *Balkanlateinisch*.

romana, byla především jazykem úředním, a to na všech úrovních. Pro kontakt s úřady a vojáky bylo nezbytně nutné ovládat alespoň základy latiny. Jistě také bylo pro řadu lidí ekonomicky výhodné ovládat jazyk kolonizátorů, neboť s nimi udržovali obchodní styky. Římané se snažili v každé provincii využít v maximální možné míře domácího surovinového bohatství pro potřeby říše. Provincie Dacia, hlavně oblast Transylvánie, byla významná především svými zlatými a stříbrnými doly. V případě provincie Illyricum se jednalo převážně o těžbu některých nerostných surovin (železná ruda, zlato, stříbro), ale zejména šlo o zemědělskou produkci - obilí, víno, ovoce, olivy (Hradečný 2008, s. 27). Kromě obchodu přímo s Římany máme také doloženy obchodní styky s dalšími římskými provinciemi. Bylo tedy třeba se domluvit. Pravděpodobně se však nějaká všeobecná základní znalost latiny týkala především měst. Díky specifickým zeměpisným podmínkám zde pravděpodobně více než jinde přetrvával rozdíl mezi městem a venkovem. Celé území (včetně provincií Illyricum a Dacie) také sloužilo k trvalému umístění velkého množství osadníků. Byli mezi nimi Italikové, ale také přistěhovalci z východních provincií. Jednalo se většinou o římské válečné veterány nejrůznějšího etnického původu (Hradečný 2008, s. 27).

Právě toto intenzivní osídlování daného území, spolu s ekonomickou a vojenskou převahou a pochopitelným vnímáním latinského jazyka jako prestižního vedlo nezbytně k procesu romanizace, který v hrubých rysech snese srovnání se zbytkem Románie v téže době. Podobně jako nově nabytá balkánská území také například oblast Pyrenejského poloostrova nabízela spoustu neobdělávané půdy a politická situace v kolonii byla relativně stabilní. Je však těžké jednoznačně rozhodnout otázku, do jaké míry byla oblast Balkánského poloostrova romanizována. Zejména nás pochopitelně zajímá, v jaké fázi se proces romanizace nacházel krátce před příchodem Slovanů. Jak jsem již naznačila, pro vysokou míru asimilace domácího balkánského obyvatelstva jednoznačně hovoří skutečnost, že v srbštině nemáme doklady o substrátovém vlivu jiného jazyka než latiny. Například v oblasti Pannonie, tedy zhruba na území dnešního Maďarska, nás mnohé jevy v toponomastice vedou k úvaze o možnosti, že koncem 10. století, kdy do oblasti přicházejí Maďaři, nebyl místní románský jazyk ještě zcela vymizelý. Přičemž můžeme předpokládat, že se jedná o jazyk přímo navazující na pannonskou balkanolatínu (Melich, 1926, s. 416; Tagliavini, 1972, s. 147).⁶³

⁶³ Je však třeba dodat, že z pohledu historie již v této době přítomnost románské populace nepředpokládáme.

V prvních desetiletích kolonizace máme tedy na Balkáně poměrně velký počet rodilých mluvčích (vojáci, úředníci, noví osadníci) a jistě mnohem větší počet lidí, pro něž je latina druhým jazykem. Velmi záhy pak musela přijít generace, která byla bilingvní, navíc v prostředí, kde je vícejazyčnost jedním ze základních sociolingvistických rysů. Latina se tak mohla rychle stát nejběžnějším komunikačním prostředkem nejen mezi kolonizátory a původním obyvatelstvem, ale také mezi jednotlivými etniky původního obyvatelstva (Ilyry, Thráky, Dáky apod.). Tento stav, kdy latina plnila funkci nejvýznamnějšího lokálního dorozumívacího prostředku, pravděpodobně trval ještě v období vpádu Gótů, Hunů a Slovanů. Bóna (1994, s. 62) uvádí, že latina byla jedním z dvorských jazyků na Attilově dvoře a hlavním úředním jazykem.

Jak rychle a do jaké míry se latina prosadila, je nakonec také patrné z množství nápisů. Skutečnost, že latina byla také jazykem písemnictví, jistě zvyšovala její prestiž, neboť tuto funkci domácí jazyky neplnily.

6.2.2. Stav poznání balkanolatiny

Přejdeme nyní k vlastnímu jazykovému materiálu, který pro nás představuje pojem balkanolatina. Z jakých zdrojů se vlastně dozvídáme o této variantě latiny?

Prvním zdrojem jsou latinské nápisy na území Balkánského poloostrova (v širším slova smyslu), kterých je na dvacet tisíc. Druhým zdrojem jsou latinské prvky (lexikální, morfologické) v současných balkánských jazycích. Je zřejmé, že mezi oběma zdroji existují formální rozdíly a oba zdroje jsou dokladem velmi odlišného charakteru.

Počet nápisů na Balkáně dosahuje 20 000, což je ve srovnání s jinými římskými územími spíše podprůměr epigrafické produkce. Nejvíce latinských nápisů pochází z provincie Dalmatia (přes osm tisíc), a to především z její západní části, nejméně z provincie Thracia, pouze 277 nápisů. Relativně vysoký je také počet nápisů v provincii Dacia - 2628 nápisů (Mihăescu, 1978, s. 73). Přínos epigrafiky pro zkoumání balkanolatiny jako živého jazyka relativizuje pochopitelně obvyklá uniformita nápisů, jejich formální charakter a v neposlední řadě fragmentárnost.

Latinský vliv můžeme pozorovat téměř ve všech moderních balkánských jazycích. Kromě balkanorománských jazyků (rumunština, arumunština, istrorumunština, meglenorumunština a dalmátština), kde tvoří latinská slovní zásoba tzv. původní slovní zásobu, najdeme ve všech ostatních balkánských jazycích (albánština, srbochorvatština, makedonština, bulharština, stará i nová řečtina) také mnoho latinských výpůjček. Tyto výpůjčky můžeme dále dělit na: a) přímé výpůjčky (nejstarší), které byly převzaty přímo z latiny do některého balkánského jazyka, b) výpůjčky převzaté prostřednictvím byzantské řečtiny, c) kultismy/ latinismy převzaté prostřednictvím některého moderního románského jazyka. Největší podíl latinských výpůjček ve slovní zásobě nacházíme právě v albánštině. Latina také zanechala na Balkáně stopy v onomastice, především v toponymech.

Z diachronního pohledu tedy měla latina pro každý z jazyků poněkud odlišnou funkci. S balkanorománskými jazyky má latina přímou genetickou souvislost a tvoří jejich základ, pro řečtinu je latina adstrátem, pro slovanské jazyky (zejména pro srbochorvatštinu) substrátem apod.

O balkanolatině jako o živém jazyce odrážejícím každodenní realitu mnohem více vypovídá právě druhý uvedený zdroj, tedy především dochovaná latinská slovní zásoba, kterou různou měrou čerpáme ze všech balkánských jazyků. Z poměrně velkého množství materiálu zde volíme dva zástupce. Z balkanorománských jazyků je to rumunština, která je nejlépe doložená a českému čtenáři také nejsnáze přístupná. Z nerománských jazyků Balkánského poloostrova volíme logicky albánštinu, a to právě proto, že latinský podíl je v ní zastoupen ve vysoké míře, a tudíž skýtá dostatek materiálu. Co se týče tematických okruhů slovní zásoby, uplatňuje se latina v široké škále:⁶⁴

- rodina (například příbuzenské vztahy): lat. *cognatus* > rum. *cumnat*, alb. *kunat* „švagr“; lat. *familie* > rum. *femeie* „žena“, alb. *fëmijë* „dítě“; lat. *parens* > rum. *părinte*, alb. *prind* „rodič“;
- příroda (fauna, flóra, životní prostředí): lat. *palumbus* > rum. *porumbel*, alb. *pëllumb* „holub“; lat. *fundus* > rum. *fund* „dno“, alb. *fund* „dno, konec“; lat. *cerasus* > rum. *cireaşă* (z vulg. lat. *ciresia*), alb. *qershî* „třešně“; lat. *caballus* > rum. *cal*, alb. *kalë* „kůň“; lat. *pêrsica* > rum. *piersică*, alb. *pjeshkë* „broskev“;

⁶⁴ Za pečlivé pročtení tohoto textu a cenné připomínky k rumunskému lexiku děkuji prof. PhDr. Jiřímu Felixovi, Csc. a doc. Libuši Valentové.

lat. *ēricius* > rum. *arici*, alb. *iriq* „ježek“; lat. *argentum* > rum. *argint*, alb. *argjend* „stříbro“; lat. *aurum* > rum. *aur*, alb. *ar* „zlato“; lat. *radius* > rum. *rază* (z pl. neutra *rază*), alb. *rrezë* „paprsek“;

- člověk (například části lidského těla, různá zranění apod.): lat. *facies* > rum. *față*, alb. *faqe* „tvář, obličej“; lat. *surdus* > rum. *surd*, alb. *shurdhër* „hluchý“; lat. *glandula* > rum. *ghindă* „žalud“ (z vulg. lat. *glanda*), alb. *gjëndër* „žláza“; lat. *vesica* > rum. *bășică* „puchýř“, alb. *fshikë* „opar, puchýř“;
- předměty denní potřeby: lat. *carrus* > rum. *car*, alb. *qerre* „vůz“; lat. *camisia* > rum. *camașă*, alb. *këmishë* „košile“; lat. *filum* > rum. *fîr*, alb. *fill* „nit, příze“; lat. *scūtum* > rum. *scut*, alb. *shqyt* „štít“;
- městské prostředí, dům, stavba: lat. *civitas* > rum. *cetate* „pevnost, hrad“, alb. *qytet* „město“; lat. *tēgula* > rum. *țiglă*, alb. *tjegull* „střešní taška“; lat. *scālae* > rum. *scară* „schodiště“, alb. *shkallë* „žebřík, schod“; lat. *porta* > rum. *poarta*, alb. *portë* „dveře“; lat. *puteus* > rum. *puț*, alb. *pus* „studna“;
- abstraktní výrazy: lat. *numerus* > rum. *număr*, alb. *numër* „číslo“; lat. *infernum* > rum. *infern*, alb. *ferr* „peklo“; lat. *caelum* > rum. *cer*, alb. *qiell* „nebe“;
- náboženství/liturgie: lat. *altarium* > rum. *altar*, alb. *altar* „oltář“; lat. *paganus* > rum. *păgîn*, alb. *pagan* „pohan“; lat. *evangelium* > rum. *evanghelie*⁶⁵, alb. *ungjill* „evangelium“; lat. *baptizāre* > rum. *a boteza*, alb. *pagëztoj* „křtít“; lat. *angelus* > rum. *înger*, alb. *engjëll* „anděl“; lat. *episcopus* > rum. *episcop*, alb. *peshkop* „biskup“;
- společnost, kultura, právo: lat. *iūdicāre* > rum. *a judeca*, alb. *gjykoj* „soudit“; lat. *medicus* > rum. *medic*, alb. *mjek* „lékař“; lat. *lucta* > rum. *luptă* „zápas“, alb. *luftë* „válka“; lat. *lex, legis* > rum. *lege*, alb. *ligj* „zákon“; lat. *magister* > rum. *măiestru* „mistrný, kouzelný“, alb. *mjeshtë* „mistr“;
- časoprostorové vztahy: lat. *in alto* > rum. *înalt*, alb. *naltë* „vysoko“;
- barvy: lat. *galbinus* > rum. *galben* „žlutý“, alb. *gjelbër* „zelený“; lat. *viridis* > rum. *verde* „zelený“, alb. *verdhë* „žlutý“.

⁶⁵ Haarmann (1999, s. 545) zde vidí výpůjčku latinskou, ale zdá se, že může jít také o řeckou výpůjčku přinesenou Slovy. Vzhledem k celkové povaze rumunského církevního lexika je to dokonce velmi pravděpodobné.

Uvedený výčet je pouze ilustrativní a pochopitelně nechce naznačit, že okruhy slovní zásoby, ve kterých se uplatňuje latina, se v obou jazycích zcela překrývají nebo že latinský základ dává v obou jazycích vždy response. Nicméně můžeme pozorovat, že latina zasáhla do všech oblastí. Neprojevila se pouze v typicky římských doménách, jakými bylo zakládání měst nebo budování infrastruktury a později také zprostředkování nového náboženství, nýbrž zasáhla i do takových oblastí, jakými jsou rodina a příbuzenské vztahy. Tato skutečnost snad není překvapivá v rumunštině, která je románským jazykem, je však mimořádně zajímavá právě v albánštině, kde má latina pouze status výpůjček. Přejímání latinských výpůjček v takových oblastech, jakými jsou právě rodina, ale také barvy či části těla, svědčí o relativně dlouhé fázi bilingvismu, kdy do jazyka původního obyvatelstva pronikaly četné prvky z latiny a do vznikající varianty románštiny pronikaly četné prvky z jazyka původního obyvatelstva.

Zcela záměrně jsem na tomto místě volila takové příklady, aby bylo možné je snadno porovnat. Nutno dodat, že takových případů, kdy se latinská slovní zásoba v albánštině a v rumunštině překrývá, není v žádném případě většina. Tyto příklady jsou prototypické, jsou zvoleny k určitému účelu. K odchylkám dochází zejména kvůli volbě jiného etymonu, sémantickým posunům nebo nahrazením výrazů pozdějšími výpůjčkami. Ostatně právě odlišný výběr slov v obou jazycích a sémantické posuny (například výraz pro „chléb“ v obou jazycích: lat. *panis* > rum. *pâine*, ale se zajímavým sémantickým posunem lat. *bucca* > alb. *bukë*) jsou dalším zajímavým tématem.

Podíl latinské slovní zásoby v rumunštině je kolem 40% (20% původní latinské slovní zásoby a 20% pozdějších neologismů). V albánštině je podle znalce bakanolatiny Haralda Haarmanna přes 600 latinských výpůjček (Haarmann, 1999, s. 547 a 563). Orel (1998) pak dochází k číslu zhruba 800 výpůjček.

Tzv. kultismy (neologismy z období purismu, také knižní výrazy) nacházíme v podstatně větším množství v rumunštině. Mnohá slova, která vykazují vzájemnou podobnost (lat. *miseria* > rum. *mizerie* „bída“, alb. *mëshirë* „lítost“; lat. *exemplum* > rum. *exemplu*, alb. *shembull* „příklad“; lat. *ordinem* > rum. *ordin*, alb. *urdhër* „rozkaz“; lat. *rēgula* > rum. *regulă*, alb. *rregull* „pravidlo“) jsou setkáním rumunského pozdějšího neologismu a starší albánské výpůjčky.

Zaměříme-li se krátce na fonetické změny, které v jednotlivých slovech nastaly, je na první pohled patrný rumunský konzervatismus ve srovnání se silnou inovující tendencí v albánštině. Některé jevy jsou však oběma jazykům společné (palatalizace v určitých

pozicích, zjednodušení konsonantických klastrů). Albánština je charakteristická prudkým a často až neprůhledným hláskovým vývojem. Další jevy, které se v ní uplatňují, jsou například: ztráta intervokalických okluziv, výraznější míra palatalizace (dentální a velární okluzívy, /j/ v anlautu, sykavky) nebo složitější vokální vývoj podmíněný mimo jiné okolím. V rumunštině pozorujeme například rotacismus. Fonetické změny budou podrobněji pojednány v příslušné kapitole (7.2.).

V novořečtině nacházíme 207 latinských výpůjček⁶⁶ a jedná se především o okrajovou slovní zásobu. Většina výpůjček jsou slova z oblasti vojenství, administrativy nebo náboženství. Zajímavostí je poměrně bohatý repertoár vypůjčených sufixů, z nichž některé jsou i nadále produktivní (například –atus → βαρβάτος „muž“, γεμάτος „plný“ nebo –icula → σουρίκλα „malá ještěrka“ nebo σταβρίκλα „rybička“).

Mezi jihoslovanskými jazyky jsou latinské výpůjčky nejsilněji zastoupeny v srbštině a bulharštině (Haarmann, 1998, s. 569). Významně převažují výpůjčky v oblasti materiální kultury (například stavba domu, příprava jídla) a doloženy jsou také některé pojmy z oblasti fauny a flóry. Nepochybně se vliv latiny projevil v desítkách, pravděpodobněji však stovkách toponym (Haarmann, 1998, s. 570).

6.2.3. Dělení balkanolatiny

Je zřejmé, že balkanolatina nemohla být a nebyla zcela jednotným jazykovým materiálem. Je to patrné například z výběru slov nebo z odlišných fonetických realizací. Naše znalosti o tom, jak byly určité varianty ovlivněny místními substrátovými jazyky, jsou velmi chabé. Přesto se však můžeme domnívat, že substráty sehrály významnou roli (srovnej 5.1.).

Pokusy o klasifikaci balkanolatiny se většinou opírají o geografické vymezení jednotlivých variant. Například Banfi (1985, s. 185) píše, že balkanolatinu lze dále dělit na tři oblasti, a to: *area dalmatica* (oblast dalmátská), *area danubiana* (oblast dunajská) a *area della Via Egnazia* (oblast Via Egnatia).⁶⁷ Haarmann (1999, s. 599) naopak zpochybňuje třetí

⁶⁶ V byzantské řečtině jich však bylo přes tři tisíce.

⁶⁷ Jedná se o významnou cestu, kterou založili Římané a která vedla ze dvou klíčových měst na jaderském pobřeží - z města Dyrrhachium (dnešní albánský Durrës) a Apollonia. Via Egnatia pokračovala dále do Soluně a

typ a balkanolatínu rozděluje pouze na *Küstenlatinität* (pobřežní/ přímořská latina) a *Kontinentallatinität* či *Donaulatinität* (kontinentální či dunajská latina). Haarmannem postulovaná kritéria pro rozdělení *Donaulatein* a *Küstenlatein* kopírují zhruba to, co víme nebo rekonstruujeme pro rumunštinu, resp. albánštinu (1999, s. 579). Jeho pojetí se tedy zdá příliš prvoplánově nastavené pro tyto dva jazyky a bohužel nijak nezohledňuje (ostatně podobně jako většina dalších autorů) skutečnost, že oba jazyky se pravděpodobně nevyvíjely na území, kde je dnes nacházíme.

Tímto způsobem bychom popisovali jazykovou situaci před složitými demografickými změnami, které nastaly po vpádu Slovanů v 6. století, na základě materiálu současného, a to za poněkud nemístného předpokladu, že se vlastně nic nezměnilo.

6.2.4. Shrnutí

Máme-li tedy shrnout působení latiny na Balkáně, můžeme říci, že latina je zde významným jazykově inovujícím prvkem s vysokou mírou kontinuity, a to od doby svého největšího rozmachu v pozdním starověku přes plnění funkce kulturního a církevního adstrátu v různé míře ve středověku až po zdroj jazykových neologismů a inovací v 18. a 19. století (uvádí se, že například v rumunském lexiku je podíl těchto novodobých neologismů stejný jako podíl původní latinské slovní zásoby, tedy kolem 20 %).

Na závěr bych ráda uvedla několik důvodů, proč má vlastně smysl zabývat se dnes balkanolatínou. Studium balkanolatiny je pro nás významné hned z několika hledisek. Přirozeně jako první se nabízí uvést, že rozšiřuje a doplňuje naše znalosti o vulgární latině, a studium balkanolatiny má tudíž své místo v klasické filologii. Také nám poskytuje důležité informace z oblasti vývoje jednotlivých balkánských jazyků, které máme obecně velmi pozdě písemně dokumentovány. Na výpůjčkách a fonetických změnách můžeme pozorovat řadu jevů z oblasti historické mluvnice. Dále nám tyto znalosti umožňují dozvědět se více o vztazích mezi jednotlivými jazyky (a tudíž etniky) v době, kdy nemáme takřka žádné písemné

odtud vedla až do Konstantinopole (Mihăescu 2008, s. 38; Hradečný 2008, s. 28). Předpokládáme, že latina byla hlavním komunikačním jazykem v sídlech podél této cesty, a to i na řeckém území, a dále pak předpokládáme, že se v tomto „koridoru“ udržela i značnou dobu po odchodu Římanů.

záznamy historiografického charakteru (i toto platí do jisté míry pro albánštinu). Můžeme také jít až za hranice lingvistiky. Poznání latiny a latinské kultury v oblasti Balkánu je významné z etnologického hlediska, uplatňuje se také při zkoumání etnogeneze balkánských národů. V případě románských jazyků nám umožňuje poznat vývoj těchto jazyků v jejich počáteční fázi.

6.3. Jirečkova linie

Je zřejmé, že v oblasti jihovýchodní Evropy na sebe v období starověku narážely dva výrazné vlivy: prvek řecký a prvek římský. První pokusy o geografické vymezení tohoto vlivu vycházely především z geografické distribuce latinských a řeckých nápisů. Postupně se však význam nápisů v této oblasti relativizoval. Je zřejmé, že pouhé statistické posouzení geografické distribuce epigrafických dokladů totiž není sociolingvisticky dostatečně relevantní.

První, kdo se pokusil takovou hranici mezi sférou řeckého a latinského vlivu popsat byl český balkanolog Konstantin Jireček (1901, s. 13). Vymezil ji zhruba od místa, kde se dnes nachází albánské město Lezhë (to znamená, že linie rozděluje albánské území zhruba ve dvou třetinách), dále podél Drinu, pokračuje podél hranice mezi provinciemi Dalmácie a Makedonie, pak kopíruje hranici mezi oběma Moesiemi (Superior a Inferior) a pokračuje podél Dunaje až k jeho ústí. Linie tedy v podstatě kopíruje severní hranice římských provincií Macedonia a Moesia Inferior.⁶⁸ Jireček byl zřejmě těmito římskými hranicemi ovlivněn. Pro albanistu je zajímavé, že Jirečkova linie prochází podél řeky Shkumbin, tedy přibližně tam, kde je dnes hranice mezi gegským a toskickým dialektem.

Podle názoru rumunského lingvisty Alexandra Philippide (1925, s. 70-72) neplatí Jirečkem předpokládaná hranice pro oblast severozápadní Thrákie. Oblast antické Remesiany (dnes Bela-Palanka) byla podle něj latinská a oblast kolem města Serdica (dnes Sofie) byla bilingvní.

⁶⁸ Pro lepší orientaci v římských provinciích lze nahlédnout do mapy v oddíle 5.2.1.

Jirečkovu linii pak revidovali mnozí balkanisté, přičemž všechny další varianty počítají s posunem linie, někdy velmi výrazným, na jih. Nikdo další po Jirečkovi neztotožňuje východní část linie s tokem Dunaje.

Petar Skok (1931, s. 371) klade hranici mezi latinskou a řeckou oblastí městem Apollonia (dnes albánský Fier) počínaje, dále podél řeky Shkumbi až k Ohridskému jezeru, dále jižně od Skopje, poté směrem k severovýchodu, na západ od Sofie a přímou čarou k pohoří Stara Planina a dále k Varně.

Rumuni Mihăescu (1968, s. 129-130) a Rosetti (1973, s. 47) jsou zastánci nejjižnější varianty hranice. V detailech se sice liší, ale můžeme říci, že oba vymezují tuto hranici na jadranském pobřeží zhruba od starověké Aulony (dnes Vlorë), a dále jimi předpokládaná linie kopíruje současnou řeckou hranici ve vzdálenosti zhruba sto až dvě stě kilometrů od ní. Mihăescovo postesknutí o tom, jak přibývá nových nápisů a zároveň jak vlastně korpus nikdy nebude dostatečně kompletní, pouze dokládá, jakou váhu přikládá statistickému zpracování nápisů (Mihăescu, 1966, s. 74). Je hned několik důvodů, proč Mihăescův velmi podrobný a v podstatě dodnes nepřekonaný rozbor latinské epigrafiky na území Balkánu nemůže být relevantní pro stanovení nějaké dělící čáry obou antických světů. Mihăescu například nebere v úvahu povahu nebo typ nápisu (veřejné nápisy podávají jiné svědectví o jazykové situaci než nápisy soukromého charakteru). Také dostatečně nezohledňuje chronologii nápisů. A co je nejzávažnější, ponechává zcela stranou nápisy řecké. Z tohoto důvodu ještě dnes hodnotí někteří autoři význam Mihăescovy práce pro zhodnocení lingvistické situace v oblasti jako nulový (Haarmann 1972, Kaimio 1979). Pouhý epigrafický rozbor a početní převaha jedněch či druhých nápisů k určení hranice vlivu řeckého a římského nestačí.

Také někteří odborníci z řad historiků a klasických filologů se o tuto problematiku živě zajímali. Toynbee (1969, s. 55) ztotožňuje hranici řecko-latinského světa se severní hranicí provincií Makedonie a Thrákie a vyjadřuje tezi o určité jazykové politice v období principátu, která podporovala latinu na sever od této hranice a řečtinu na jih od ní. Tato jazyková politika spočívala v tom, že úřední sdělení byla do oblasti Thrákie a Makedonie zasílána v řečtině, a naopak na sever byla zasílána sdělení latinská, a to zřejmě nehledě na reálný poměr řeckých a římských obyvatel v dané oblasti. Marrou (1950, s. 347) se věnoval především vzdělávacímu systému ve starověku a s tím souvisejícímu stupni znalosti latiny mezi Řeky a řečtiny mezi Římany. Hranici klade částečně podél Jirečkovy linie a dále zhruba sto až dvě stě kilometrů jižně od toku Dunaje.

Vidíme, že spor panuje především v oblasti určitého středové pásma, tedy jižní Dalmácie a provincie Moesia Superior a Moesia Inferior.

Abychom však definovali lépe povahu této hranice, je třeba říci, že řečtina a latina zde nebyly v přímém kontaktu, jedná se skutečně spíše o vymezení kulturních sfér. Pakliže bychom hledali jazyky, mezi kterými tvoří Jirečkova linie svým způsobem skutečnou hranici, jednalo by se o ilyrštinu na západ od linie a thráčtinu na východ od ní. Zajímavé také je, že zatímco řečtina se na sever od této hranice projevovala poměrně málo, latina na jih od hranice měla poměrně silné zastoupení. Mimo to latinský vliv pozorujeme v řečtině v celé řadě odborných, úředních, správních, právních a jiných termínů (Haarmann, 1999, s. 549). Dále hrají roli při pronikání latiny na jih předpokládané enklávy, zejména využívání latiny podél významných tras (zejména via Egnatia).

Nový vhled do celé problematiky přináší finský historik Jorma Kaimio (1979). Určitá nejasná sociolingvistická distribuce řečtiny a latiny se totiž netýká pouze oblasti Balkánu. Autor si klade za cíl vymezit a popsat ne zcela jasný status řečtiny v samotném Římě a jinde v Římské říši. Řečtina a latina měly zřejmě určitý specifický vztah typu diglosie. Řečtina byla na jedné straně jazykem otroků a chudiny a na straně druhé jazykem intelektuálů. Paradoxně tedy byla v Římě jazykem s nejnižší i nejvyšší prestiží zároveň. Podle Kaimia si oba jazyky dělily určité úlohy, latina je jazykem armády, administrativy, práva. Řečtina je jazykem umění, emocí, lásky, ale třeba také medicíny. Potud mluví Kaimio samozřejmě o Římu, kde předpokládáme určitou specifickou situaci. Co se týče správy celého rozsáhlého území Římské říše, bylo praktické nepřihlížet k mateřskému jazyku komunit nebo dokonce jednotlivců, ale obracet se k nim jazykem, který byl danému teritoriu určen (Kaimio pojmenovává tento jev *bilateral unilingualism of the administration*). Z Říma bylo jednodušší obracet se k provinciím v korespondenci či jiných administrativních záležitostech v jazyku, který v dané oblasti převažoval, a tak bylo Impérium administrativně rozděleno na řecky mluvící a latinsky mluvící část. A tak například Sicílie, první řecky mluvící provincie se dostala do „části latinské“ a můžeme předpokládat, že to tato skutečnost sehrála významnou roli při latinizaci této oblasti (Kaimio, 1979, s. 320).

Kaimio v některých bodech souhlasí s Toynbeem (1969, s. 55) – souhlasí s tím, že nápisy vypovídají o určité jazykové politice, vedené z Říma. Co se však týká určení oné hranice, hodnotí provincie Dalmácie a Moesie Superior jako oblasti latinského vlivu a provincii Moesie Inferior jako oblast řeckého vlivu: „...a central government language

policy, which was perhaps in the Julio-Claudian Age directed at a Latinization of the Balkan hinterlands, but was changed at the end of the first century (Moesia Inferior was partitioned by Domitian) and especially in the reign of Trajan, looking with greater favour on the position of Greek, without, however, affecting the language use of the already established Latin areas.“ (Kaimio, 1979, s. 89). Uzavírá však konstatováním, že hranice mezi latinou a řečtinou nebyla pevně daná a také neodpovídala hraničním provinciím.

Kaimiova monografie má v klasické filologii dodnes poměrně kladnou odezvu (Weiss, 2010; López Montero 2010). O kritický pohled se pokusil například MacLeod (1982, s. 216). Kaimiovi vyčítá některé málo přesvědčivé autorské komentáře, a zejména jeho jazykový rozbor literárních děl římských autorů. Kaimio podle něj přeceňuje význam římské jazykové politiky (MacLeod, 1982, s. 217), MacLeod však nenabízí čtenáři nějaké pádné argumenty, pouze nejasné tvrzení, že římscí úředníci se přece mohli rozhodovat podle zdravého rozumu *ad hoc* („*individual Roman officials made common sense ad hoc decisions*“).

Přes všechny uvedené argumenty se termín Jirečkova linie dodnes používá v balkanistické literatuře poměrně hojně, a to bez nějakých dalších upřesnění nebo komentářů (Tagliavini 1949, Solta 1980, Haarmann 1972, Banfi 1985).⁶⁹ Nejde nakonec totiž ani tolik o to, kudy přesně prochází hranice samotná, jako spíš o obsahovou náplň tohoto pojmu jako (pomyslné) hranice mezi řeckým a římským světem ve starověku. Přímou se nabízí schematické zobrazení této hranice pouhou přímkou zhruba protínající dnešní Albánii, Makedonii a Bulharsko, jak jej nacházíme například v encyklopediích.

6.3.1. Odezva Jirečkovy linie v albánštině

Všechny navržené hranice, můžeme říci varianty Jirečkovy linie, protínají území dnešní Albánie v její jižní polovině. Základní otázka tedy zní: Můžeme v současné albánštině najít nějaké doklady pro skutečnost, že se vyvíjela v „nárazníkové“ zóně mezi latinským a řeckým světem? Odpověď na tuto otázku je velmi důležitá: buď totiž takové doklady nacházíme, a pak zde máme zásadní důkaz albánské autochtonnosti (Albánci by na

⁶⁹ Všichni tito klasikové romanistiky či balkanistiky potvrzují platnost Jirečkovy linie.

svých územích museli být přítomni v období zhruba mezi 2. a 4. stoletím n. l.), nebo takové doklady nenacházíme, a pak máme naopak důkaz o tom, že zde v dané době přítomni nebyli, a autochtonní tudíž nejsou.

Eventuelně se můžeme ptát, zda přítomnost Jirečkovy linie na území dnešní Albánie nějak rozdílně ovlivnila dva hlavní dialekty – severní gegský a jižní toskický. Hranici těchto dvou dialektů tvoří řeka Shkumbin, která se nachází v blízkosti Jirečkovy linie. Projevila se tato skutečnost v rozdílech mezi oběma dialekty?

Proti zhruba osmi stům výpůjček latinských stojí v albánštině několik desítek výpůjček řeckých. Přesný počet výpůjček, které bývají tradičně považovány za starořecké, se pohybuje mezi 30 (Sanz Ledesma, 1996, s. 50) a 65 (Tsitzilis, 1999, s. 600⁷⁰; základní práce pak Thumb, 1909).⁷¹ Na rozdíl od jistých (a alespoň z větší části nezpochybnitelných) etymologií latinských se však v případě výpůjček řeckých potýkáme s chronologicky velmi obtížně zařaditelnými etymologiemi. Naprostá většina těchto výpůjček může být nějakým způsobem zpochybněna nebo znejistěna.

Klasickými příklady jsou slova *lakër/ (G) lakën* „zelí“ (z řec. λάχανον) a *mokër/ (G) mokën* „mlýnský kámen“ (z řec. μαχανά). Rotacismus a ztráta aspirace ukazují na nějakou relativně starší fázi albánštiny, nicméně tyto jevy předpokládáme až do 10. století (Tsitzilis, 1999, s. 602). Slovo *mokër/ (G) mokën* pak mnozí etymologizují z lat. *machina* (Miklosich, Meyer, Tagliavini, Haarmann). Podobných příkladů, kdy se nabízí jak řecká, tak latinská etymologie, je poměrně dost, namátkou *pëllëmbë* „dlaň“ (řec. παλάμη proti lat. *palma*), *qershí* „třešně“ (řec. κέρασος proti lat. *cerasus*), *pjepër* „meloun“ (řec. πέπων proti lat. *pepōnem*, respektive rom. **pepinem*) nebo *shpellë* „jeskyně“ (řec. σπήλαιον proti lat. *spēlaeum*). Vladimír Orel (1998) se střídavě přiklání k etymologii řecké (*mokër*, *qershí*) či latinské (*pëllëmbë*, *shpellë*), aniž by svoji volbu nějak objasnil. Poměrně přesvědčivé se zdá například slovo *drapër/ (G) drapën* „srp“ z dórského δρέπανον.⁷² Nicméně množné číslo *drapinj*, *dërpënj*, *drepër* ukazuje spíš na slovo původní, domácí.

Kdybychom hledali slova, u kterých panuje plná shoda ohledně jejich starořeckého původu, nezbude ani desítka slov (*lakër/ (G) lakën* „zelí“, *drapër/ (G) drapën* „srp“, *presh* „pór“, *trumzë* „tymián“, *tepe* „obilí“).

⁷⁰ Tsitzilis (1999, s. 600) však poněkud zmateně uvádí, že obecně lze starořecký původ předpokládat u 65 slov, a v následujícím odstavci říká, že pouze u 21 slov je jejich starořecký původ obecně přijímán.

⁷¹ Celkový počet řeckých výpůjček včetně výpůjček byzantských, fanariotských a novořeckých je zhruba 2000, většina z nich je doložena pouze dialektálně.

⁷² Slovo je nedoloženo, doložen pouze tvar δρέπανον (Orel, 1998, s. 72).

Kritéria k určení starořecké výpůjčky se pokusil stanovit Thumb (1909). Jedná se o změnu [s] → [ʃ] (πράσιν > presh „pórek“), rotacismus toskického [n] (λάχανον > lakër „zelí“) a ztrátu aspirace [x] → [k] (λάχανον > lakër „zelí“).

Jistou „potíž“ však představují související arumunská slova *prašu* „pórek“ a dial. *lacana*, čti [lakana] (oproti očekávanému *lahana*). Neexistuje jediný důvod, proč by se tedy tato a podobná slova nemohla dostat do albánštiny přes arumunštinu v balkanorománském období (5.-10. století).

Větší pozornost bychom měli věnovat toponymu Durrës/ Dyrhachium. V oblasti této původně řecké kolonie je doložena řecká přítomnost před i po příchodu Římanů. Podle fonetického vývoje nejstarších výpůjček bychom zde očekávali spíše koncové –q. Vývoj –s odpovídá spíše slovanské fázi toponyma (Orel, 1998, s. 13), a tudíž naznačuje možnost, že toto toponymum není výsledkem kontinuálního předávání od starověku do současnosti a do albánštiny se mohlo dostat spíše z jazyka slovanského obyvatelstva.

Navíc je počet předpokládaných řeckých výpůjček příliš malý. Porovnáme-li, kolik máme řeckých výpůjček z doby pozdější (kdy máme albánsko-řeckou blízkost na daném území historií doloženou), je velmi nepravděpodobné, že při stejné situaci ve starověku bychom nyní měli před sebou pouze podobné jednotlivosti. Ti, kteří předpokládají kontinuitu řecko-albánských vztahů od starověku, neberou v úvahu, že počet prokazatelných starořeckých výpůjček by musel být výrazně vyšší. Sanz Ledesma (1996, s. 50) zmiňuje skutečnost, že v albánštině máme několik málo nejstarších řeckých výpůjček a pak až výpůjčky z řečtiny byzantské, středověké nebo nové. Absence řeckých výpůjček z doby římské podle něj dokládá, že předkové dnešních Albánců se nenacházeli v této době na současném albánském území.

V neposlední řadě se nabízí otázka po distribuci řeckých výpůjček v gegském a toskickém dialektu. V toskickém dialektu sice množství řeckých výpůjček výrazně převažuje, nicméně jde ve valné většině o výpůjčky pozdější. Přítomnost určitých výpůjček výhradně v toskickém dialektu a jejich absence v dialektu gegském nemá očekávanou výpovědní hodnotu, a to zejména v konfrontaci se skutečností, že nacházíme několik podobných příkladů řeckých výpůjček v gegštině, které naopak v toskičtině chybí (Tsitzilis, 1999, s. 603).

Ani posouzení celé škály jevů morfologických či fonologických, jež jsou pro oba dialekty distinktivní, nepřináší žádné indície. Toskický dialekt vykazuje některé rysy Balkánského jazykového svazu, které v gegštině nenajdeme, a tyto jevy ho také přibližují

řečtině, nicméně řečtině nové. Jediným relevantním jevem přibližujícím toskičtinu (v předpokládané starší době) řečtině, který nesouvisí s Balkánským jazykovým svazem, je vývoj hláskových skupin $mp \rightarrow mb$, $nk \rightarrow ng$, $nt \rightarrow nd$ (Fiedler, 1998, s. 353). Tyto hláskové skupiny v gegštině asimilují na jednoduchou nazálu. Nicméně gegština také zná náslovnou nasalizaci konsonantu.

Starořecké výpůjčky v albánštině nevypovídají o geografické blízkosti proto-albánského a řeckého světa, a už vůbec nevypovídají o nějakém rovnoměrném působení vlivu řeckého a latinského. Těch několik skutečně starořeckých výpůjček mohou být výpůjčky sekundární, respektive výpůjčky získané přes třetí jazyk. Zdrojem řeckých výpůjček také mohou být řecké dialekty v Albánii, jejichž lexikální povaha je velmi archaická (Tsitzilis, 1999, s. 602).

Závěrem tedy můžeme konstatovat, že:

1. působení latinského a řeckého vlivu v albánštině je značně asymetrické,
2. vlastní jazykový materiál gegského a toskického dialektu neposkytuje důkazy pro tvrzení, že by se první vyvíjel ve sféře vlivu latinského a druhý ve sféře vlivu řeckého,
3. proto-albánština se pravděpodobně nevyvíjela v těsné blízkosti starověkého Řecka, respektive na samotné hranici starověkého Řecka,
4. existuje určitá možnost, že (některé/ všechny?) starořecké výpůjčky se dostaly do albánštiny přes arumunštinu až v pozdějším období.

6.4. Termíny balkanolatina a balkanorománština

6.4.1. Vymezení hranice

V novějších odborných pracích najdeme téměř výhradně termín balkanolatina. Tímto termínem rozumíme jazyk římských vojáků / osadníků / úředníků, jedním slovem kolónů, a jejich potomků na Balkánském poloostrově. S tímto pojmem první pracuje Skok (1934) a dále většina pozdějších autorů (například Solta 1980, Banfi 1985, Haarmann 1999). Některé práce,

jako například Mihăescova rozsáhlá monografie (1966), se drží poněkud dlouhého *la langue latine dans le sud-est de l'Europe*, což souvisí zřejmě s celkovým problematizováním pojmu Balkán.

Z dnešního romanistického pohledu by však bylo vhodnější rozlišovat mezi termíny balkanolatina a balkanorománština.

Latina, kterou přinesli Římané s sebou do kolonií, byla samozřejmě v různých obdobích odlišná. Ve 3. a 2. století př. n. l., kdy začíná římská expanze na Balkán, mluvili Římané ještě tzv. archaickou latinou (Pultrová et al., 2006, s. 35-98), tedy rozhodně ne latinou, kterou známe z děl klasických spisovatelů, a už vůbec ne latinou poznamenanou středověkou výslovností.⁷³ Rozdíl mezi mluveným a psaným jazykem nebyl tak velký, jak je tomu později v latině klasické, která se datuje od roku 81 př. n. l. prvním veřejným vystoupením Marka Tullia Cicerona. V té době se obrací pozornost k rétorice a dochází k určité umělé kultivaci jazyka. Paralelně s latinou klasickou rozlišujeme latinu vulgární,⁷⁴ která označuje mluvenou variantu latiny tohoto období. Je patrné, že románské jazyky navazují na latinu vulgární. Ta však neměla kodifikovanou formu, máme z ní mnohem méně písemných dokladů a v podstatnějších či méně podstatných detailech se lišila podle krajů. Lze tedy říci, že podle toho, kdy Římané do jednotlivých oblastí přišli, přinesli s sebou latinu archaickou nebo latinu vulgární. Pojem vulgární latiny je pak v romanistice klíčový pro vznik románských jazyků. Specifika této mluvené latiny jsou do jisté míry blízká specifikům hovorových variant spisovných jazyků obecně. Je to například vyšší míra analogie v gramatice, záliba v diminutivech či jiných stylisticky zajímavých prostředcích, využívání odlišných slovotvorných prostředků v systému a parasystému (v latině se týká například preference sufixů a prefixů v mluveném jazyce na úkor neologismu nebo pojmu abstraktního v jazyce literárním) nebo obliba analytických tvarů na úkor syntetických. Se současnou hovorovou češtinou pak máme zajímavé srovnání v nadužívání ukazovacích zájmen, která se později v románských jazycích stala určitým členem. Pravděpodobně nejvíc rozdílů mezi

⁷³ Způsob, jak se dnes vyslovuje latina na středních a jiných školách, je poznamenán tradiční (ne skutečnou původní) výslovností, která se ustálila až v době Karla Velikého.

⁷⁴ Někdy však narážíme na pochybnosti o smysluplnosti dělení latiny v tomto období. Meillet (1938) navrhuje, abychom mluvili spíše o vulgárních rysech (traits „vulgaire“) než o vulgární latině, jako by to byl v konfrontaci s latinou téměř druhý jazyk.

oběma variantami latiny bychom našli v oblasti lexikální a frazeologické, vzhledem k nezpochybnitelné tendenci mluvené řeči k expresivitě.⁷⁵

Mluvená vulgární latina pak v daných oblastech narazila na domácí jazyky, které pohltila jako substrát a které způsobily řadu regionálních odlišností v jednotlivých románštinách.⁷⁶

Tím se tedy dostáváme k pojmu románština. Vulgární latina sice měla řadu regionálních variant, ale předpokládáme, že její uživatelé si rozuměli v podstatě až do 5. století n. l. Po převratných událostech 4. a 5. století (rozdělení Římské říše v roce 395, zánik Západořímské říše v roce 476) se jednotlivé provincie dostávají do izolace, ztrácejí kontakt s centrem i mezi sebou a každá varianta se vyvíjí samostatně. To položilo základ tzv. románštin (iberorománštiny, galorománštiny, italarománštiny, rétorománštiny atd.), které se staly základem pro středověké dialekty, z nichž některé se v průběhu doby konstituovaly jako spisovné jazyky (Zavadil, 1998, s. 47). O tom, jak těžké je určit přesně období, kdy došlo k přechodu či přeměně latiny v románské jazyky, svědčí velmi rozdílné názory na tuto věc mezi romanisty. Tento údaj se pak pohybuje mezi rokem 400 (Brücher, 1913) a rokem 700 (Schuchardt, 1868). Je pochopitelné, že většina autorů se přiklání k umírněnějším odhadům někde mezi těmito „extrémními“ údaji.

Je evidentní, že zavedení pojmu románština (a jeho variant) jako určitého mezistupně, bylo nezbytné. Právě sem bychom mohli směle připojit i pojem „ilyrorománština“, který se sice obvykle nepoužívá, ale dobře by vystihoval jazykovou situaci v ilyrské provincii někdy po 5. století n. l. Nadále bychom se tedy snažili rozlišovat mezi termíny balkanolatina a balkanorománština, přičemž pomyslnou hranicí by mělo být právě 5. století n. l. Balkanolatinou tak rozumějme variantu vulgární latiny, kterou běžně hovořili římscí kolóni v oblasti Balkánského poloostrova. Balkanolatina již má některá specifika, avšak stále se ještě jedná o variantu latiny, správněji vulgární latiny, s níž je dobře srozumitelná. Někdy v 5. století (ačkoliv v případě východních provincií Dacia a Moesia to mohlo být o století až o

⁷⁵ Typickým příkladem takového jazykového chování je preference výrazu *caballus* „herka, starý kůň“ oproti standartnímu *equus* „kůň“ nebo nadužívání diminutiv či augmentativ.

⁷⁶ Někteří autoři dokonce kladou rovnítko mezi pojmy vulgární latina a románština, viz například Vossler (1953, s. 48): „*Das Vulgärlatein ist das gesprochene Latein. Es könnte auch Romanisch heissen. Die einzelnen romanischen Sprachen sind nicht die Töchter des Vulgärlateinischen, sondern selbst Vulgärlateinisch, d. h. seine Spielart. Sie sind das Latein von heute.*“

dvě dříve) se balkanolatina začíná výrazněji odlišovat od vulgární latiny, dostává se do izolace⁷⁷ a vzniká balkanorománština.

6.4.2. Dělení balkanorománštiny

Balkanorománština se obvykle dělí na východní balkanorománštinu (z té se konstituovala dákorumunština, arumunština, meglenorumunština a istrorumunština) a západní balkanorománštinu (z té se konstituovala dalmatština).⁷⁸ Termíny východní balkanorománština a západní balkanorománština se v odborné literatuře běžně používají (například Orel, 1998), nicméně zavedené romanistické terminologii by spíše odpovídaly termíny dalmatorománština a dákorománština, případně také arománština (záleží na tom, kterou z tezí o společném vývoji a pozdějším oddělení těchto jazyků přijmeme). Jistě bychom také na základě toho, co jsme si řekli o dělení balkanolatiny, mohli postulovat ještě jiné dělení balkanorománštiny, nicméně to už jsou pouze terminologické hrátky.

Postavení albánštiny mezi dalšími variantami balkanorománštiny bude podrobněji zhodnoceno v následující kapitole (7.5.). Prozatím pouze uvedme, že dosud převládal názor, že latinský podíl v albánštině tvoří jakýsi most nebo spojnicí mezi východní a západní balkanorománštinou (Pușcariu, 1920, s. 13; Çabej, 1966, s. 163; Banfi, 1985, s. 187; Haarmann, 1998, s. 559). Chtěla bych zopakovat, že takový názor vychází z poměrně dost nepravděpodobného předpokladu, že by se v demografii a vůbec v etnické situaci Balkánu za posledních dva tisíce let téměř nic nezměnilo (například nedošlo k téměř žádným migracím románského obyvatelstva). Jako „pomocný“ argument bývají uváděny některé nepřesvědčivé fonologické či lexikální paralely (srovnej 7.5.). Je však zřejmé, že hlavním kritériem je hledisko geografické. Proto-albánština samozřejmě byla s balkanolatinou i její pozdější fází balkanorománštinou ve velmi intenzivním kontaktu. Lze předpokládat, že nějakou dobu oba

⁷⁷ Právě pojem izolace má v případě Balkánského poloostrova trochu posunutý význam ve srovnání s dalšími, v 5. století n. l. již bývalými, římskými provinciemi. Od 6. století n. l. pronikají do oblasti ve velkém počtu Slované a způsobují stažení původního obyvatelstva do hůře přístupných oblastí, tedy především do hor.

⁷⁸ Lze předpokládat, že západní balkanorománština byla kontinuálně používána zejména ve městech na pobřeží Jaderského moře, která Slované nebyla ani zničena, ale ani osídlena.

jazyky soužívaly ve formě diglosie nebo bilingvismu, tedy situace, kdy mluvčí ovládají oba jazyky více méně stejně.

O balkanorománštině toho obecně víme velmi málo, dokonce ještě méně než o západních románštinách (galorománštině, iberorománštině apod.). Tuto dobu nazýváme v balkánských dějinách „temnými staletími“. Vpád Gótů, Hunů, Avarů, a hlavně Slovanů na dlouhou dobu změnil demografickou mapu Balkánu, a nám tak chybí i základní údaje historiografického charakteru, natož abychom věděli, jak se vyvíjely jednotlivé jazyky.

Naše poznání balkanorománštiny je tak téměř v absolutní míře závislé na dochovaném jazykovém materiálu. V následující tabulce uvádím pro zajímavost odlišné fonetické realizace všech živých balkanorománských jazyků.

Přehled fonetických změn v balkanorománských jazycích:⁷⁹

fonetický jev	dáko- rumunština	arumunština	megleno- rumunština	istro- rumunština
e/ea/oa	<i>văd</i> „vidím“ <i>vânt</i> „vítr“ <i>făt</i> „hoch“ <i>fată</i> „dívka“ – <i>fete</i> „dívky“	zachování <i>e</i> , <i>ea</i> , <i>in</i> v přízvučných slabikách <i>ved</i> <i>vintu</i> <i>feată</i> – <i>feate</i>	zachování <i>e</i> , <i>ea</i> (jako <i>ẹ</i>) <i>fet</i> „hoch“ <i>fetă</i> „dívka“	zachování <i>e</i> , <i>ea</i> (jako <i>ẹ</i>) po labiálách <i>fet</i> , <i>fetẹ</i> <i>ea</i> → <i>a</i> <i>sẹrẹ</i> (dákorum. <i>seară</i>) <i>oa</i> → <i>o</i> <i>omir</i> (<i>oameni</i>) <i>e</i> + <i>a</i> → <i>a</i> <i>nopta</i> (<i>noapte</i>)
koncové –u	zaniká <i>somn</i> „spánek“ <i>opt</i> „osm“	zachování –u po konsonant. skupinách <i>somnu</i>	zachování –u po některých konsonant. skupinách	nepřízvučné koncové –u a –i buď mizí nebo je vyslovováno plně

⁷⁹ Vypracováno z: Pușcariu (1943), Capidan (1932 a 1935), Rosetti (1973).

		<i>optu</i>	<i>codru</i> „les“ <i>fost</i> přičestí slovesa „být“	<i>vedu</i> „vidím“
l', n	<i>iepure</i> „zajíc“ <i>ghindă</i> „žalud“ <i>cuiu</i> „nehet“	zachováno l' a n <i>lepure</i> <i>glînda</i> <i>cuñu</i>	zachováno l' a n <i>lepure</i>	l' a n zachováno v některých pozicích <i>lepur</i>
chování afrikát dz, ĝ	dz a ĝ ztrácí závěr <i>zic</i> „řkám“ <i>joi</i> „čtvrtek“	zachování afrikát dz a ĝ <i>dzîc</i> <i>ĝoi</i>	dz a ĝ ztrácí závěr <i>zac</i> „ležím“ <i>joc</i> „hra“	dz a ĝ ztrácí závěr <i>zi</i> „den“ <i>joc</i> „hra“
intervokální -n-	zaniká <i>o</i> „jedna“ <i>grâu</i> „obilí“	zachování -n- <i>ună</i> <i>grăn</i>	nejsou data	většinou -n- mizí <i>grăv</i>
protetické náslovné a-	 <i>român</i> „rumunský“ <i>cumpăr</i> „koupím“ <i>duc</i> „nesu“ x <i>aduc</i> „přináším“ <i>afară</i> „venku“	před /l/ a /r/ vždy a příležitostně také v jiných pozicích <i>armân</i> <i>acumpăr</i>	omezení a- <i>duc</i> (splnutí významů) <i>fară</i> „venku“	omezení a- <i>ve</i> (dák. <i>a avea</i>) <i>flă</i> (dák. <i>a afla</i>)
au/eu	zachování au, eu <i>laud</i>	au, eu → av, ev <i>alavdu</i>	zachování au, eu <i>gaură</i> „díra“ <i>preot</i> „kněz“	/u/ v diftongu vždy /v/ <i>ăvdu</i> (dák. <i>orum</i> . <i>aud</i>) <i>mev</i> (dák. <i>orum</i> . <i>meu</i>)

palatalizace labiál	<i>piepte</i> „hrudník“ <i>piatră</i> „kámen“ <i>piedică</i> „pouta“ <i>vierme</i> „červ“ <i>vis</i> „sen“	palatalizace labiál <i>k'eptu</i> <i>g'ine</i> <i>hîc</i>	částečná palatalizace labiál <i>k'atra</i> ale <i>pedică</i> <i>g'armi</i> ale <i>vis</i>	stejně jako dákorum. zachovává labiály nepalatalizované
-ni	<i>buni</i> <i>lână</i>	/n/ před /i/ palatalizuje <i>buîi</i>	/n/ před /i/ palatalizuje <i>buîi</i>	nepalatalizuje ale v intervokální pozici → r <i>buri</i> , <i>lăre</i>
různé		časté synkopy <i>ngăm</i> (dákorum. <i>mâncăm</i>) přijetí některých řeckých fonémů (δ γ θ)	němé /h/ <i>rănesc</i> (dákorum. <i>hrănesc</i>) <i>vla</i> (vlah) přízvučné â a â → ɔ <i>lona</i> „vlna“	přízvučné a → â <i>făc</i> „dělám“ ă → a <i>cumpăr</i> → <i>cumpar</i> koncové -l se ztrácí <i>că</i> „kůň“ (dákorum. <i>cal</i>)

7. Latinské dědictví v albánštině

7.1. Přehled bibliografie

Prvním, kdo upozornil na latinský vliv v albánštině, byl slovinský lingvista Jernej Kopitar (Kopitar, 1829; Lukan, 1994). Je autorem známého citátu, že latinská slova v albánštině mají výslovnost z doby císaře Augusta. Kopitar dále uvádí několik desítek příkladů (lat. *cicer* → alb. *qiqer*; lat. *civitas* → alb. *qytet*; lat. *piscis* → alb. *peshk* apod.). Následovaly první tématicky ucelené práce Johanna Georga von Hahn (1854) a Franze Miklosiche (1870).

První monografický pokus o interpretaci a analýzu těchto výpůjček pochází z pera klasika albanistiky, Gustava Meyera (Meyer, 1882, 1891, 1892, 1896). Meyer je autorem prvního etymologického slovníku. Je však zřejmé, že význam a podíl latinské slovní zásoby v albánštině přecenil. Latinský prvek ho upoutal natolik, že považoval albánštinu za jakýsi polorománský jazyk – *halbromanische Mischsprache*. Přestože toto přehnané tvrzení mírnil už jeho spolupracovník Meyer-Lübke (1904) a krátce nato se proti němu postavil Holger Pedersen (1895), dlouho se v literatuře udrželo téměř jako albanistický mýtus. Pedersen řadu domnělých latinských výpůjček objasnil jako slova původní indoevropská.

O pár let mladší práce Roberta Helbiga téměř zapadla (1903). Přestože v názvu čteme *Die italienischen Elemente in Albanesischen*, najdeme tu poměrně dost odkazů na nejstarší latinskou slovní zásobu, a dokonce pokusy o chronologickou stratifikaci, resp. relativní chronologii některých jevů. Je to tedy zřejmě první práce, pokud jde o klasifikaci těchto výpůjček.

Další, kteří významně přispěli k poznání latinského lexika v albánštině, jsou Norbert Jokl (1923, 1936), Theodor Capidan (1921) a Henrik Barić (1919, 1954).

Sextil Pușcariu (1943) a Haralambie Mihăescu (1966, 1968, 1978) při svých úvahách o latinském prvku v albánštině bohužel nevykročili z tradičního rumunistického pohledu, tj. byli příliš ovlivněni názorem, že Rumuni musí být ve svých současných sídlech autochtonní. Rumunsko-albánské paralely, ale právě také paralely v latinské slovní zásobě obou jazyků,

tak podle nich dokládají, že předkové Albánců přišli do svých současných sídel z oblasti na sever od Dunaje (Pușcariu 1943, s. 161). Mihăescu pak do jisté míry podobnosti mezi oběma jazyky bagatelizuje (Mihăescu, 1966).⁸⁰ Přestože určitá témata oba Rumuni zpracovali velmi podrobně⁸¹, z pohledu albanistiky jejich práce trochu trpí nedostatkem objektivnosti.

Prvním albánským odborníkem je Eqrem Çabej. Ve svých pracích se staví proti mnoha zažitým a stále opakovaným názorům⁸² a kriticky reviduje závěry všech svých předchůdců. Celkem na místě je jeho požadavek na přísnější kritéria. Z jeho práce vyplývá především to, že při větší systematičnosti skutečně řadu slov nemůžeme považovat za latinské výpůjčky (Çabej, 1962, s. 170), a dále také skutečnost, že u mnohých slov nikdy nebudeme schopni bezpečně určit, zda se jedná o výpůjčku latinskou, románskou nebo italskou. Prostě proto, že některá slova jsou foneticky a sémanticky tak stabilní, že nebude nikdy v silách žádného filologa rozhodnout o původu takového slova (Çabej, 1962, s. 177).⁸³ Çabej také zpochybňuje některé udávané paralely s dalmátštinou.

Je pochopitelné, že v samotné romanistice latinsko-albánský materiál není a nikdy nebyl ve středu pozornosti. Nicméně značnou pozornost mu věnovali Meyer-Lübke (1920, 1935) a Tagliavini (1941, 1943). Meyer-Lübke se také zasloužil o druhé vydání Meyerova slovníku, které vyšlo jeho péčí. Tagliavini se jako první důkladně zabývá etnogenezí Albánců v kontextu dochovaného latinského lexika, argumentuje pro hledání původní vlasti dále na sever, bez bližší specifikace (1943, s. 23). Co se týče etnogeneze Rumunů, přiklání se k jejich příchodu do současných sídlišť z oblasti jižně od Dunaje, pravděpodobně z oblasti Moesie (1972, s. 134). Z tohoto pohledu se jeho práce jeví jako nadčasová, protože se zdá, že nezbyde než mu po padesáti letech dát opět za pravdu.

⁸⁰ Mihăescu 1966, s. 19: „...les emprunts latins de l'albanais n'ont que peu de points de ressemblance avec les éléments latins de roumain...“; Mihăescu 1966, s. 58: „...les éléments lexicaux anciens conservé dans l'albanais et le roumain étaient en usage dans une vaste aire, ce qui n'implique d'ailleurs pas nécessairement une symbiose étroite entre les ancêtres des Albanais et des Roumains, mais est le résultat de la parenté indo-européenne des langues de cette région, de la proximité géographique et de la similitude des conditions d'existence.“

⁸¹ Sextil Pușcariu se zabýval rumunistickými otázkami v celé šíři, v této práci ho zmiňujeme zejména v souvislosti s balkanorománštinou a balkanorománskými jazyky – z pohledu rumunské rumunistiky se tedy zabýval dialektologií. Haralambie Mihăescu se zabýval zejména vývojem rumunštiny, a to včetně substrátových prvků nebo právě latiny na Balkáně v širším kontextu. V souvislosti s albánštinou poukazuje na zvláštnosti církevního lexika, které podle něj bylo převzato velmi brzy. S tímto názorem se dnes obecně ztotožňujeme. Jak Pușcariu, tak Mihăescu platí za klasiky rumunistiky.

⁸² Například u některých romanisty často zmiňovaných výrazů (například lat. fossatum – alb. *fshat*, rum. *sat*) považuje latinský původ albánského slova za vyloučený.

⁸³ Podobných slov je na tradičním „seznamu“ latinských výpůjček poměrně dost, například: *limë* „pilník“, *maj* „kladivo“, *fajkua* „jestřáb“, *popull* „lid“, *rregull* „pravidlo“, *tjegull* „střešní taška“, *i fortë* „silný“ apod.

Dnes více než kdy jindy stojí albánský prvek mezi romanisty na okraji jejich zájmu. Některé monografické práce ho dokonce ignorují úplně (například Bossong, 2008).

7.2. Latinské výpůjčky v albánštině – kompletní přehled

Za účelem systematického posouzení latinské slovní zásoby v albánštině jsem excerpovala Orlův etymologický slovník (1998). Orel uvádí celkem 828 latinských a románských výpůjček. Jedná se pochopitelně o heslovité slovní základy. K celkovému obrazu latinizace současné albánštiny by bylo lze připočíst ještě několik set slov odvozených. Některá slova jsou v tomto směru velmi produktivní, jiná naopak vůbec. Odhadem se jedná o dva až tři tisíce slov. Také je třeba uvést, že některá dále zpracovávaná slova jsou považována za archaická nebo již zcela vymizelá. Počet výpůjček (828) nemá velkou výpovědní hodnotu, mnohé výrazy jsou velmi sporné (*bjeshkë, javë, kafshë, kafshoj, qumësht* a větší počet dalších slov). Slova se spornou či problematickou etymologií jsou označena otazníkem ve sloupci pro poznámku. Kritériem při výběru slov byl pouze jejich latinský nebo románský původ. Původně jsem chtěla určit jako časovou hranici zhruba 10. století, abych se bezpečně vyhnula pozdějším výpůjčkám z románských jazyků, zejména z italštiny, ale jak později uvidíme, právě toto nebylo a není možné. Každopádně označením románský se nemíní výpůjčka z románského jazyka. Míní se tím (většinou nedoložený) tvar z období, které následovalo po fázi latinské a předcházelo ustanovení dnešních balkánských jazyků.

Slova jsou řazena abecedně. V prvním sloupci je uveden latinský výraz podle současného pravopisu. Údaj (T)/ (G) se vztahuje k výrazům, které najdeme pouze v jednom ze dvou velkých dialektů; v gegském nebo toskickém. Některá slova mají dvě možné pravopisné varianty. V dalším sloupci následuje překlad do češtiny a v následujícím potom původní latinské nebo rekonstruované románské slovo označené hvězdičkou. V několika případech se objevuje jako etymon slovo benátské (kterému předchází zkratka ven.). Fáze románštiny je obecně velmi málo doložena. Většina románských výrazů jsou slova nedoložená, pouze se domníváme, že takto mohla vypadat a rekonstruujeme na základě nám známých fonetických změn latina → vulgární latina → románština nebo na základě pozdější

slovní zásoby z různých románských jazyků. V poznámce je potom uveden význam původního latinského slova pouze v případě, že je jiný než význam albánské response, a došlo tudíž k nějakému sémantickému posunu. Dále může být v poznámce uvedeno velké písmeno nebo slabika, které označují okruh nebo okruhy slovní zásoby, ke kterým daný výraz náleží.

Předesílám, že slova, která jsou označena jako románská nebo balkanorománská, nemusí nutně představovat výpůjčky z balkanorománského období, o kterém jsem mluvila v předešlé kapitole, a stejně tak, je-li uveden výraz latinský, neznamená to, že slovo řadíme do staršího latinského období. Jedná se pouze o bližší určení předpokládaného etymonu.

Ř – Řemesla, názvy nástrojů, některé materiály; ZEM – ZEMědělství, nástroje, činnosti, obilí a jeho zpracování; Z – Zvířata a výrazy se zvířaty související, například označení zvuků, částí těla apod.; R – Rostliny a výrazy s rostlinami související, například s jejich zpracováním apod.; Č – Člověk, lidské tělo a zdraví; ROD – RODina, výrazy z oblasti rodinného života, popisující a specifikující rodinné vztahy a další vazby; PŘED – PŘEDměty denní potřeby, běžné domácí předměty; N – Nádoby; O – Ovce, pastevci, zpracování vlny a sýru; NÁB – NÁBoženství a výrazy z oblasti církve; P – Příroda, krajina, typy krajiny, krajinné útvary a přírodní jevy; D – Doprava; SP – výrazy z oblasti Společensko-Právní, výrazy upravující hierarchii společenských vztahů, soudní terminologie, administrativa, do této skupiny jsem zahrnula i některá abstrakta, která se k tomuto tématu vztahují; V – včelařství; VIN – vinařství; LEN – výrazy z oblasti zpracování lnu a jiných tkanin, tkalcovství; ČAS – výrazy označující měsíce, dny v roce, roční období; LOĎ – mořeplavba, části lodí apod.; BAR – BARvy; PROS – PROstorová orientace, směry; SÍD – SÍDla, město, vesnice; OBL – oblečení, látky, části oděvu; DŮM – dům, stavba, vybavení domu, nábytek; JÍD – JÍDlo, výrazy spojené s přijímáním potravy, přípravou jídla apod.; M – míra, určení množství, čísllovky

LATINSKÉ A ROMÁNSKÉ PRVKY V ALBÁNŠTINĚ

albánský výraz	český překlad	latinský/románský etymon	poznámka
<i>adhuroj</i>	zbožňovat	<i>adorāre</i>	NÁB
<i>aftë</i>	schopný	<i>aptus</i>	
<i>agjëroj/agjënoj</i>	držet půst	rom. * <i>adjūnāre</i>	NÁB
<i>aj</i>	sousto	<i>alium</i>	JÍD
<i>ar</i>	zlato	<i>aurum</i>	Ř
<i>argjend/argjand</i>	stříbro	<i>argentum</i>	Ř
<i>ark</i>	luk	<i>arcus</i>	PŘED
<i>arkë</i>	bedna	<i>arca</i>	N
<i>armë</i>	zbraň	<i>arma</i>	
<i>armik/anëmik</i>	nepřítel	<i>inimīcus</i>	SP
<i>arnoj</i>	opravit	<i>renovāre</i>	Ř
<i>arsye</i>	důvod	<i>ratiōnem</i>	SP
<i>arrij</i>	přijít	rom. * <i>arrivāre</i>	D
<i>ashpër</i>	drsny, hrubý	<i>asper</i>	
<i>balçëm/balshëm</i>	balzám	<i>balsamum</i>	
<i>barkë</i>	loď	<i>barca</i>	LOŽ
<i>bekoj/bënkoi</i>	žehnat	<i>benedīcere</i>	NÁB
<i>belbë</i>	koktavý, hloupý	<i>balbus</i>	Č
<i>bërsi</i>	slupka z hroznů	rom. * <i>brūtea</i>	románský výraz z původně thráckého βρούτεα; R, VIN
<i>bigë</i>	hora se dvěma vrcholy; větev vidlicovitého tvaru	<i>bīga</i>	metaforické použití, pův. „pár zvířat určený k tažení pluhu“; P
<i>bishë</i>	divoké zvíře	<i>bēstia</i>	Z
<i>bishtajë</i>	lusk	rom. * <i>pistālia</i>	R

<i>bjeshkë</i>	pastvina	rom. <i>*pastica</i>	P ?
<i>blatë</i>	oplatka	<i>oblāta</i>	NÁB
<i>blej</i>	koupit	<i>ablevāre</i>	D
<i>bletë</i>	včela	rom. <i>*melettum</i>	Z; V
<i>bluaj/bluej</i>	mlít	<i>molere</i>	ZEM
<i>bollë</i>	užovka	rom. <i>*bola</i> z lat. <i>bolea</i>	pův. „mlok“; Z
<i>brekë</i>	kalhotky	<i>brācae</i>	pův. „kalhoty“; OBL
<i>breshkë</i>	želva	balkanorom. <i>*brotascus</i> nebo <i>*brosacus</i>	Z
<i>bretk</i>	žába	rom. <i>*brotacus</i>	Z
<i>brymë</i>	jinovatka	<i>brūma</i>	pův. „chlad“; P
<i>bujk</i>	sedlák	<i>bubulcus</i>	pův. „oráč“; ZEM
<i>bukë</i>	chléb	<i>bucca</i>	pův. „pusa“; JÍD
<i>bulbër</i>	prach	<i>pulverem</i>	
<i>bulë</i>	bříško prstu	<i>bulla</i>	pův. „pečeť“; Č
<i>bush</i>	zimostráz	<i>buxus</i>	R
<i>but</i>	sud, kád’	<i>buttis</i>	N
<i>çimkë</i>	štěnice	<i>cīmicem</i>	Z
<i>çmoj</i>	ohodnotit	<i>aestimāre</i>	
<i>çnderoj</i>	zneuctít	<i>exhonorāre</i>	SP
<i>çoj</i>	poslat, zanést	<i>excīre, exciēre</i>	pův. „vyzvat, probudit“; D ?
<i>denjë</i>	cenný, významný	<i>dignus</i>	
<i>depërtoj</i>	pronikat	rom. <i>*dēpenetrāre</i>	
<i>detyrë</i>	povinnost	rom. <i>*debitūra</i>	SP
<i>dëftoj</i>	ukazovat	rom <i>*indictāre</i>	
<i>dëgjoj</i>	slyšet	<i>intelligere</i>	pův. „chápat“
<i>dëkoj</i>	uhodit	<i>indicere</i>	
<i>dëlir</i>	vyčistit	rom. <i>*deliberāre</i>	Ř

<i>dēm</i>	škoda	<i>damnum</i>	SP
<i>dërgjoj</i>	poslat	<i>dēlēgāre</i>	D
<i>dërmoj</i>	rozdrtit	rom. * <i>dērāmāre</i>	Ř
<i>dëshiroj</i>	přát si	<i>dēsīderāre</i>	
<i>dëshmoj</i>	dosvědčit	rom. * <i>testimōniāre</i>	SP
<i>dëshperoj</i>	učinit zoufalým	<i>dēspērāre</i>	
<i>dështoj</i>	neuspět, potratit	rom. * <i>dēpositāre</i>	
<i>diktoj</i>	zpozorovat	rom. * <i>dēcaptāre</i>	
<i>dishtë</i>	trychtýřek	<i>discus</i>	Ř
<i>dishull</i>	pistacia lentiscus	rom. * <i>disculus</i>	metaforické označení podle tvaru listu, R
<i>djall</i>	čert	<i>diabolus</i>	NÁB
<i>dragua/dra(n)gue</i>	drak	<i>dracōnem</i>	
<i>drejtë</i>	rovný, rovně	<i>directum</i>	PROS
<i>dreq</i>	čert	<i>dracō</i>	NÁB
<i>duroj</i>	být trpělivý	<i>dūrāre</i>	
<i>dhuroj</i>	obdarovat	<i>dōnāre</i>	
<i>egjër</i>	lolium temulentum	<i>ebria</i>	R
<i>emtë</i>	teta	<i>amita</i>	ROD
<i>engëll</i>	anděl	<i>angelus</i>	NÁB
<i>erë</i>	vítr	rom. * <i>era</i>	rom. * <i>era</i> pochází z lat. <i>āēr</i> ; P
<i>eshkë</i>	houba	<i>ēsca</i>	pův. „jídlo“; R
<i>faj</i>	hřích, vina	rom. * <i>fallia</i>	z lat. <i>fallere</i> ; NÁB
<i>fajkë</i>	boční stěna lodi	<i>faciēs</i>	výpůjčka blízká dalmátštině; LOĎ
<i>fajkua/fajkue</i>	jestřáb	<i>falcōnem</i>	Z
<i>famë</i>	dobrá pověst	<i>fāma</i>	SP
<i>famull</i>	kmotřenec	<i>famulus</i>	pův. „sluha“, ROD
<i>faqe</i>	obličej	<i>faciēs</i>	Č
<i>farkë</i>	kovárna	<i>fabrica</i>	pův. „dílňa“, Ř

<i>fashqe</i>	plínka	<i>fascia</i>	pův. „svazek, vázání“
<i>fat</i>	manžel, ženich	<i>fātum</i>	ROD
<i>fe</i>	víra	<i>fīdem</i>	NÁB
<i>felë</i>	plástev	rom. <i>*favalìa</i>	V
<i>femër</i>	žena	<i>fēmīna</i>	ROD
<i>ferr</i>	peklo	<i>īnfernūm</i>	NÁB
<i>fëmijë</i>	dítě	<i>fāmīlīa</i>	pův. „rodina“, ROD
<i>fërgoj</i>	smažit	<i>frīgere</i>	JÍD
<i>fërkoj</i>	škrábat	<i>frīcare</i>	Ř
<i>fërroj</i>	rozemlít nahrubo	rom. <i>*farīnāre</i>	ZEM
<i>fill</i>	nit	<i>fīlum</i>	Ř
<i>fishkëlloj</i>	šeptat	rom. <i>*fistulāre</i>	
<i>fishnjar</i>	harpuna	rom. <i>*fusicīnīa</i>	z lat. <i>fuscina</i> „trojzubec“
<i>flakë</i>	vločka	rom. <i>*flacula</i>	P ?
<i>flamë</i>	nachlazení, zánět	<i>flāmen</i>	Č
<i>fli</i>	obětovat	rom. <i>*firigilīnum</i>	NÁB
<i>flok</i>	vlas	<i>floccus</i>	pův. „vločka“, Č
<i>flori</i>	zlaták	<i>florīnus</i>	pravděpod. z benátštiny
<i>flutur</i>	motýl	rom. <i>*fluctulāre</i>	pův. „pohybovat se sem a tam“, Z
<i>forbël</i>	skořápka	<i>formella</i>	pův. „formička“, R
<i>fortë</i>	silný	<i>fortis</i>	
<i>fqinjë</i>	soused	rom. <i>*vīcīnīus</i>	z lat. <i>vīcīnus</i> , SÍD
<i>frashër</i>	jasan	<i>fraxinus</i>	R
<i>frashuall</i>	fazole	<i>phaseolus</i>	R
(G) <i>fruer</i>	únor	<i>februārius</i>	ČAS
<i>frushkull</i>	bič	rom. <i>*fustulum</i>	PŘED
<i>frushkull</i>	šepot	<i>fistula</i>	pův. „tuba, píšťala“
<i>fryt</i>	plody, ovoce	<i>frūctus</i>	R

<i>fshat</i>	vesnice	<i>fossātum</i>	pův. „příkop“, SÍD
<i>fshikë</i>	měchýř	<i>vēsīca</i>	
<i>filloj</i>	objasnit, uvést do pořádku	<i>ventilāre</i>	sémantický posun- metafora
<i>ftoj</i>	pozvat	<i>invitāre</i>	
<i>ftua</i>	kdoule	rom. <i>*cotōneum</i>	R
<i>ftujë</i>	roční kůzle (f)	rom. <i>*vitulea</i>	z lat. <i>vitulus</i> , Z
<i>fund</i>	konec, dno	<i>fundus</i>	PROS
<i>fuqi</i>	síla	rom. <i>*fulcius</i>	z lat. <i>fulcīre</i> „posílit, podpořit“
<i>furkë</i>	vidlička	<i>furca</i>	PŘED
<i>furr</i>	pec	<i>furnus</i>	DŮM, Ř
<i>furrik</i>	kurník	<i>fornicem</i>	Z
<i>fushë</i>	louka, pláň	<i>fossa</i>	P
<i>fytyrë</i>	obličej	<i>factūra</i>	pův. „bytost“, Č
<i>gargull</i>	špaček	rom. <i>*galbulus</i>	pův. „kos“, Z
<i>gaz</i>	radost, smích	<i>gaudium</i>	
<i>gërshërë</i>	nůžky	rom. <i>*carsānia</i>	PŘED
<i>gështenjë</i>	kaštan	<i>castanea</i>	R
<i>glasë</i>	ptačí trus	rom. <i>*galliātia</i>	z lat. <i>gallus</i> „kohout“, Z
<i>gomë</i>	pryskyřice	rom. <i>*gumma</i>	R
<i>grekë</i>	řecký	<i>graecus</i>	
<i>grëmëratë</i>	chuchvalce sedlého mléka	<i>glomerātum</i>	participium od <i>glomerāre</i> „stočit do kuličky“, O
<i>grifshë</i>	divoký jahodník	rom. <i>*gripsa</i>	R
<i>grigj</i>	stádo	<i>gregem</i>	Z
<i>grill</i>	pustina	<i>gracilis</i>	pův. „chudý na půdu“, P
<i>gulçoj</i>	dělat si starosti	rom. <i>*colluctiāre</i>	

<i>gultoj</i>	zbavit se čeho	<i>colluctārī</i>	pův. „zápasit“
<i>gusht</i>	srpen	<i>augustus</i>	ČAS
<i>gutë</i>	krůpěj krve	rom. * <i>gutta</i>	pův. „kapka“
<i>gjel</i>	korouhvička	<i>gallus</i>	pův. „kohout“
<i>gjelbër</i>	zelený	<i>galbinus</i>	pův. „zelenožlutý“, BAR
<i>gjer</i>	plch	<i>glīrem</i>	Z
<i>gjeshtër</i>	koště	rom. * <i>genistra</i>	z lat. <i>genista</i> , PŘED
<i>gjëmoj</i>	křičet, hromovat	<i>clāmāre</i>	
<i>gjëmtoj</i>	posbírat	<i>collīmitāre</i>	pův. „udat hranice, spojovat“
<i>gjëndër</i>	žláza	<i>glandula</i>	Č
<i>gjinde</i>	lidé	<i>gentem</i>	
<i>gjuvengë</i>	běhna	<i>juvenca</i>	pův. „mladice, mladá kráva“
<i>gjykoj</i>	soudit	<i>jūdicāre</i>	SP
<i>gjymtë</i>	defektní, neúplný	rom. * <i>junctus</i>	pův. „spojený“
<i>gjymtyrë</i>	kloub, spoj	<i>junctūra</i>	Č
<i>harmëshor</i>	hřebec	rom. * <i>armessārius</i>	z lat. <i>admissārius</i> , Z
<i>harroj</i>	zapomenout	<i>aberrāre</i>	
<i>herë</i>	hodina, krát	<i>hōra</i>	ČAS
<i>hermoj</i>	kopat	rom. * <i>exrīmarī</i>	ZEM
<i>hetoj</i>	prozkoumat, objevit	<i>ēdictāre</i>	
<i>hingël</i>	popruh	rom. * <i>hinnicula</i>	z lat. <i>hinnus</i> „mula“, PŘED
<i>hingëlloj</i>	ržát	rom. * <i>hinniculāre</i>	z lat. <i>hinnire</i> , Z
<i>hulumtoj</i>	pronásledovat, prověřovat	rom. * <i>inventāre</i>	z lat. <i>invenire</i>
<i>ijë</i>	bok	<i>īlia</i>	pův. „slabiny, třísla“, Č
<i>ilqe</i>	druh dubu	<i>īlicem</i>	R

<i>irë</i>	hněv	<i>īra</i>	
<i>iriq</i>	ježek	<i>ēricius</i>	Z
<i>ishull</i>	ostrov	<i>insula</i>	P
<i>javë</i>	týden	<i>hebdomas</i>	ČAS ?
<i>jeh</i>	ozvěna	<i>ēcho</i>	
<i>kaçile</i>	košík	<i>quasillum</i>	N
<i>kaçule</i>	čepice	<i>casula</i>	OBL
<i>kafshë</i>	zvíře, věc	<i>causa</i>	Z, PŘED
<i>kafshoj</i>	kousat	<i>capessere</i>	?
<i>kalë</i>	kůň	<i>caballus</i>	Z
<i>kaloj</i>	trávit (čas)	rom. * <i>coallāre</i>	z lat. * <i>coambulāre</i> „jít spolu s někým“
<i>(T) kaltër</i>	nebeská modř	rom. * <i>calthinus</i>	pův. „žlutý“, BAR
<i>kallm</i>	rákos, sláma	<i>calamus</i>	R
<i>kandër</i>	nádrž	<i>cantharus</i>	N
<i>kandërr</i>	hmyz	<i>cantharis</i>	pův. „brouk, červ“, Z
<i>kanë</i>	rákos	<i>canna</i>	R
<i>kangjel</i>	píseň	<i>canticellum</i>	
<i>kanushë</i>	čáp	rom. * <i>cānōsus</i>	z lat. <i>cānus</i> „bílý“, Z
<i>kapruall</i>	srnec	<i>capreolus</i>	Z
<i>kapua</i>	kohout	<i>cāpōnem</i>	Z
<i>kartë</i>	obilná míra	<i>quarta</i>	pův. „čtvrtina“, ZEM
<i>karrë</i>	kára	<i>carrum</i>	pův. „dvojkolák“, D
<i>karrigë</i>	židle	ven. <i>carega</i>	DŮM
<i>kashnjet</i>	kaštanový háj	<i>castanētum</i>	R
<i>këlqere</i>	vápenec	<i>calcāria</i>	P
<i>(G)këlshejt</i>	kalich	<i>calicem</i>	N
<i>këmbë</i>	noha	rom * <i>camba/gamba</i>	T
<i>këmborë</i>	zvon	rom. * <i>campona</i>	z lat. <i>campana</i>
<i>këmishë</i>	košile	<i>camisia</i>	OBL
<i>këndellë</i>	lampa	<i>candēla</i>	pův. svíčka, PŘED

<i>këndoj</i>	zpívat	<i>cantāre</i>	
<i>kënetë</i>	údolí	<i>cannētum</i>	pův. „křovina“, P
<i>këngë</i>	píseň	<i>canticum</i>	
<i>kërkoj</i>	hledat	rom. <i>*circāre</i>	
<i>kërþ</i>	konopí	rom. <i>*cannapis</i>	z lat. <i>cannabis</i> , R
<i>kërshëndella</i>	vánoce	<i>Christī nātāle</i>	NÁB
<i>kërrutë</i>	ovce s rohy	<i>cornūta</i>	pův. „rohatá“, Z, O
<i>këshill</i>	rada	<i>consilium</i>	SP
<i>kështër</i>	křesťan	<i>christiānus</i>	NÁB
<i>kështjellë</i>	hrad, pevnost	<i>castellum</i>	SÍD
<i>këshyre</i>	horská stezka	<i>clausūra</i>	D
<i>kishë</i>	kostel	<i>ecclēsia</i>	NÁB
<i>kllanë</i>	poslední den v roce	rom. <i>*calandae</i>	z lat. <i>calendae</i>
<i>kodër</i>	kopec, roh	rom. <i>*codrum</i>	z lat. <i>quadrum</i> , P
<i>kofshë</i>	stehno, bok	<i>coxa</i>	Č
<i>kokë</i>	bobule	<i>coccum</i>	R
<i>kom</i>	hříva	<i>coma</i>	pův. „vlasy“, Č
<i>korþ</i>	havran	<i>corvus</i>	Z
<i>korbull</i>	soudek	<i>corbula</i>	pův. „košíček“, N
<i>kordhë</i>	střevové struny	<i>chorda</i>	O
<i>kore</i>	čekanka	<i>cichorēum</i>	R
<i>korþ</i>	tělo	<i>corpus</i>	Č
<i>kortë</i>	čtvrtina poraženého zvířete	<i>quarta</i>	pův. „čtvrťka“, O
<i>krat</i>	zád'	<i>crātis</i>	pův. „hřbet“, LOĎ
<i>kreķë</i>	javor	<i>acer</i>	R
<i>krel</i>	lokna	rom. <i>*cerebellus</i>	pův. „na hlavě“
<i>krepull</i>	opilý	rom. <i>*crāpulus</i>	z lat. <i>crāpula</i> „přehnané pití vína“, VIN
<i>kreshmë</i>	půst	<i>quadrāgēsima</i>	pův.

			„předvelikonoční půst“, NÁB
<i>kreshpë</i>	ovce s dlouhou a hrubou srstí	<i>crispa</i>	pův. „kudrnatá“, O, Z
<i>kreshtë</i>	hřebínek (u kohouta)	<i>crista</i>	Z
<i>kriklløj</i>	skřípat (o kole)	rom. <i>*carriculāre</i>	z lat. <i>carrus</i> „vůz“, D
<i>Krisht</i>	Kristus	<i>Christus</i>	NÁB
<i>krodhë</i>	kůrka chleba	<i>crūda</i>	pův. „syrový, hrubý“, JÍD
<i>krongjill</i>	rampouch	rom. <i>*corniculus</i>	z lat. <i>cornū</i> „roh“, P
<i>krushk</i>	ženich, nezadaný příbuzný	<i>consocer</i>	pův. „tchán“, ROD
<i>kryq</i>	kříž	<i>crucem</i>	NÁB
<i>krrok</i>	krákat	<i>crōciō</i>	Z
<i>krokull</i>	šafrán	rom. <i>*croculum</i>	z lat. <i>crocum</i> , R
<i>kuar</i>	řád, volno	<i>chorus</i>	pův. „tanec v kruhu, harmonický pohyb“, SP
<i>kuçedër</i>	vícehlavý drak	<i>chersydrus</i>	pův. „druh hada“
<i>kujtoj</i>	pamatovat si, myslet	<i>cōgitāre</i>	
<i>kukur</i>	třes	<i>cucurum</i>	
<i>kukutë</i>	fenykl	<i>cicūta</i>	R
<i>kular</i>	topůrko	<i>collāre</i>	pův. „límeček“, PŘED, Ř
<i>kulm</i>	vršek, vlna	<i>culmen</i>	
<i>kulmak</i>	rákos	<i>culmus</i>	pův. „sláma“, R
<i>kulte</i>	meloun	rom. <i>*cuculbīta</i>	z lat. <i>cucurbita</i> „tykev“, R
<i>kultër</i>	polštář	<i>culcitra</i>	PŘED
<i>kulloj</i>	prosít	<i>cōlāre</i>	pův. „cedit“
<i>kulloshtër</i>	mlezivo	<i>colostra</i>	O

<i>kullumbri</i>	trnka	<i>columba</i>	pův. „holubice“, R
<i>kullusmë</i>	houština	rom. * <i>columnātia</i>	z lat. <i>columnātiō</i> „podpořený sloupy“, P
<i>kumerq</i>	clo, obchod	<i>commercium</i>	D
<i>kumt</i>	novinka, oznámení	<i>commonitus</i>	pův. „připomenutý, uvedený ve známost“
<i>kumtër</i>	kmotr	<i>compater</i>	ROD
<i>kunat</i>	švagr	<i>cognātus</i>	pův. „spřízněný“, ROD
<i>kundër</i>	proti	<i>contra</i>	
<i>kundoj</i>	váhat	<i>cunctārī</i>	
<i>kungoj</i>	přijímat	<i>commūnicāre</i>	NÁB
<i>kunj</i>	klín	<i>cuneus</i>	Č
<i>kupë</i>	sklenice, mísa	<i>cuppa</i>	pův. „kád“, PŘED, N
<i>kuptoj</i>	rozumět, chápat	<i>computāre</i>	pův. „sčítat“
<i>kuq</i>	červený	rom. * <i>cocceus</i>	z lat. <i>coccineus</i> , BAR
<i>kurorë</i>	koruna	<i>corōna</i>	
<i>kursej</i>	šetřit	<i>curtus</i>	pův. „krátký“
<i>kurt</i>	dvůr	<i>cortem</i>	SÍD
<i>kushëri</i>	bratranec	<i>consōbrīnus</i>	ROD
<i>kushtrim</i>	válečný pokřik, alarm	rom. * <i>conscriptāre</i>	z lat. <i>conscribere</i> „rozbít tábor“
<i>kushull</i>	konzul	<i>consulem</i>	SP
<i>kut</i>	míra délky	<i>cubitus</i>	pův. „loket“
<i>kutëndoj</i>	děkovat	<i>contentāre</i>	
<i>kuvend</i>	projev, beseda	<i>conventus</i>	pův. „setkání“
<i>lafshë</i>	hřebínek (ptačí), hřeben	<i>laxa</i>	pův. „volná, rozpustilá“, Z
<i>landër</i>	oleandr	<i>lorandrum</i>	z lat. <i>rhododendron</i> ,

			R
<i>lar</i>	vavřín	<i>laurus</i>	R
<i>lardh</i>	tlustá slanina	<i>lārdum</i>	JÍD
<i>larg</i>	daleko	<i>largus</i>	pův. „dlouhý“, PROS
<i>lartě</i>	vysoko	<i>in altum</i>	PROS
<i>latyrě</i>	splašky	rom. * <i>lavātūra</i>	z lat. <i>lavāre</i> „mýt“
<i>lepër</i>	lepra	<i>lepra</i>	Č
<i>leptyrě</i>	blátivé místo	rom. * <i>lippitūra</i>	z lat. <i>lippitūdo</i> „rýma, hleny“, P
<i>lepur</i>	zajíc	<i>leporem</i>	Z
(G) <i>lëkue</i>	leknín	<i>līlium</i>	R
<i>lëmoj</i>	leštit	<i>līmāre</i>	Ř
<i>lëndoj</i>	zranit, urazit	<i>lentāre</i>	pův. „vázat“, Č
<i>lëngojs</i>	slábnout	<i>languēre</i>	pův. „omdlít“
<i>lëroj</i>	pěstovat	<i>labōrāre</i>	pův. „namáhat se, opracovávat“, ZEM
<i>lërushkë</i>	divoké víno	<i>lābrusca</i>	VIN
<i>lëshoj</i>	nechat, opustit	<i>lassāre</i>	
<i>lëti</i>	italský, katolický	<i>latīnus</i>	NÁB
<i>li</i>	vlákno	<i>līnum</i>	Ř
<i>lifqer</i>	vodopád	rom. * <i>lavcārum</i>	z lat. <i>lavācrum</i> „koupel“, P
<i>ligj</i>	zákon	<i>lēge(m)</i>	SP
<i>liktyrě</i>	provaz	<i>ligātūra</i>	pův. „vázání“, PŘED
<i>lil</i>	lilie	<i>līlium</i>	R
<i>limë</i>	pilník	<i>līma</i>	Ř
<i>linjë</i>	lněná košile	<i>līneum</i>	OBL
<i>liroj</i>	osvobodit	<i>līberāre</i>	
<i>logori</i>	truchlení, žalozpěv	<i>allēgoria</i>	pův. „alegorie“, NÁB
<i>lter</i>	oltář	<i>altārium</i>	NÁB

<i>luan</i>	lev	<i>leōnem</i>	Z
<i>lucë</i>	bláto	<i>lutea</i>	pův. „blátivý“, P
<i>luftë</i>	boj, válka	<i>lucta</i>	pův. „zápas“, SP
<i>lukër</i>	ovce	<i>lucrum</i>	pův. „majetek, bohatství“, Z, O
<i>lundër</i>	lod'ka	rom. <i>*lunter</i>	LOĎ
<i>luqerë</i>	lucerna	<i>lucerna</i>	PŘED
<i>luqerbull</i>	vlkodlak	rom. <i>*lupus cervulus/</i> <i>lupus cervuarius</i>	
<i>lyshtër</i>	lůza, pobudové	<i>lūstrum</i>	
<i>maj</i>	květen	<i>mājus</i>	ČAS
<i>maj</i>	kladivo	<i>malleus</i>	Ř
<i>majtë</i>	levý	<i>manctus</i>	PROS
<i>malcoj</i>	zasáhnout, nakazit	rom. <i>*malitiāre</i>	z lat. <i>malitia</i> „nemoc“, Č
<i>mall</i>	stesek	<i>malum</i>	pův. „zlo“
<i>mallëngjej</i>	dotknout se, pohnout (pouze přeneseně)	<i>malum angere</i>	pův. „působit bolest“
<i>mallkoj</i>	zaklít, exkomunikovat	<i>maledicere</i>	NÁB
<i>mandile</i>	kapesník	<i>mantile</i>	pův. „ručník“, PŘED
<i>mang</i>	malinkatý (o zvířeti)	<i>mancus</i>	Z
<i>maraj</i>	fenykl	rom. <i>*marathrium</i>	z lat. <i>marathrum</i> , R
<i>mare</i>	jahodník	<i>marum</i>	pův. „druh tymiánu“, R
<i>marmur</i>	mramor	<i>marmurem</i>	Ř
<i>mars</i>	březen	<i>martius</i>	ČAS
<i>martë</i>	úterý	<i>Martis dies</i>	ČAS
<i>martesë</i>	sňatek	rom. <i>*maritātiō</i>	ROD
<i>martoj</i>	oženit, vdát	<i>maritāre</i>	ROD
<i>mashë</i>	hmota, lepidlo	<i>massa</i>	pův. „hmota“, Ř

(G)mashën	stodola, seník	<i>mansiō</i>	pův. „příbytek“, ZEM
<i>mashkull</i>	muž	<i>masculus</i>	pův. „samec“, ROD
<i>mashterk</i>	mělká dřevěná mísa	rom. * <i>magistericus</i>	N
<i>mbarë</i>	dobrý, správný	<i>impar</i>	pův. „nerovný, nesprávný“
<i>mbesë</i>	vnučka	<i>nepōtia</i>	ROD
<i>mbëltoj</i>	zasadit	rom. * <i>implantāre</i>	z lat. <i>plantāre</i>
<i>mblatë</i>	oplatka	<i>oblāta</i>	NÁB
<i>mbloj</i>	naplnit	<i>implēre</i>	
<i>mbret</i>	král	rom. * <i>imperātus</i>	SP
<i>mbroj</i>	chránit, bránit	rom. * <i>imparāre</i>	
<i>mbuloj</i>	skrýt, zakopat	rom. * <i>manipulāre</i>	
<i>mel</i>	proso, jáhly	<i>milium</i>	ZEM, R
<i>mend</i>	mysl	<i>mentem</i>	
<i>mendull</i>	mandle	rom. * <i>amendula</i>	R
<i>merë</i>	sladká vůně	<i>myrrha</i>	pův. „myrha“
<i>meshë</i>	mše	<i>missa</i>	NÁB
<i>mëkat</i>	hřích	<i>peccātum</i>	NÁB
<i>mëkoj</i>	krmit	<i>medicāre</i>	pův. „léčit“, ZEM
<i>mëltoj</i>	roubovat	<i>marītāre</i>	pův. „oženit“, ZEM, R, VIN
<i>mënd</i>	chvíle	<i>mōmentum</i>	ČAS
<i>mëndafsh</i>	hedvábí	<i>metaxa</i>	pův. „hrubé hedvábí“, OBL
<i>mëngë</i>	rukáv	<i>manicae</i>	OBL
<i>mëngoj</i>	brzy vstávat	<i>mānicāre</i>	pův. „přijít ráno“
(T)mëngjër	levý	rom. * <i>mancinus</i>	z lat. <i>mancus</i> , PROS
<i>mëngji</i>	čarodějnictví	<i>magīa</i>	
<i>mënjë</i>	mámení	rom. * <i>mannia</i>	
<i>mënjill</i>	půst	rom. * <i>vingilia</i>	z lat. <i>vigilia</i> , NÁB

<i>mënjollë</i>	výhonky, křoví	ven. <i>magliolo</i>	R
<i>mërehem</i>	být okouzlen	<i>mīrārī</i>	pův. „divit se“
<i>mërgoj</i>	odjet	<i>mergere</i>	pův. „táhnout“, D
<i>mëri</i>	nenávist	<i>mania</i>	pův. „šílenství“
<i>mërkosh</i>	milene	rom. <i>*māricōsus</i>	pův. „podobný manželovi, jako manžel“, ROD
<i>mërkurë</i>	středa	<i>mercurii diēs</i>	ČAS
<i>mërqinjë</i>	druh šípku	rom. <i>*myrīcīnia</i>	z lat. <i>myrīca</i> „tamaryšek“, R
<i>mëru</i>	klika	rom. <i>*manurus</i>	DŮM
<i>mërzej</i>	odpočívát (o zvířatech)	<i>meridiāre</i>	pův. „odpočívát po poledni“, Z
<i>mësoj</i>	učit se	rom. <i>*invitiāre</i>	?
<i>mëshere</i>	kousek sýru	rom. <i>*mensōra</i>	z lat. <i>mensūra</i> „míra“, JÍD
<i>mëshikë</i>	měchýř	<i>vēsīca</i>	
<i>mëshirë</i>	ubohost	<i>miseria</i>	
<i>mëshoj/pëshoj</i>	vážít	<i>pensāre</i>	
<i>mështekër</i>	bříza	<i>masticinus</i>	R
<i>mështekohem</i>	zdivočet	<i>masticāre</i>	pův. „žvýkat“
<i>mëtrik</i>	nádor střev u dobytka	rom. <i>*mātricus</i>	z lat. <i>mātrix</i> „lůno, klín“, Z
<i>mijë</i>	tisíc	<i>mīlia</i>	M
<i>mik</i>	přítel	<i>amīcus</i>	SP
<i>mishkonjë</i>	komár	<i>musca</i>	pův. „moucha“, Z
<i>mizoj</i>	nenávidět	rom. <i>*invidiāre</i>	z lat. <i>invidia</i>
<i>mjek</i>	lékař	<i>medicus</i>	Ř
<i>mjerë</i>	nešťastný	<i>miserem</i>	
<i>mjeshtak</i>	švagr	rom. <i>*domestiācus</i>	z lat. <i>domesticus</i> , ROD

<i>mjeshtë</i>	mistr	<i>magister</i>	Ř
<i>moçoj</i>	urazit	<i>mostrāre</i>	pův. „spravit někoho o nečem, svědčit proti někomu“
<i>modh</i>	bušl	<i>modus</i>	pův. „míra“
<i>mollë</i>	jablko	<i>mālum</i>	R ?
<i>mort</i>	smrt	<i>mortem</i>	Č
<i>mrekull</i>	zázrak	<i>mirāculum</i>	NÁB
<i>mti</i>	máselnice	<i>patina</i>	pův. „pánev“, PŘED, N
<i>mu</i>	přesně, právě	<i>immūne</i>	pův. „absolutně“
<i>mullë</i>	břícho	rom. <i>*mula</i>	Č
<i>mulli</i>	mlýn	<i>molīnum</i>	Ř
<i>mungoj</i>	chybět	rom. <i>*mancāre</i>	
<i>murg/mung</i>	mnich	<i>monachus</i>	NÁB
<i>murgë</i>	olejová sedlina	<i>amurga</i>	ZEM
<i>murmuoj</i>	mrmlat	<i>murmurāre</i>	?
<i>murtajë</i>	mor, pohroma	rom. <i>*mortālia</i>	z lat. <i>mortālis</i> , Č
<i>murrë</i>	severní vítr	rom. <i>*boreānus</i>	P
<i>mushkëllyer</i>	červenohnědý, šedohnědý	rom. <i>*muscellārius</i> „zbarvený jako myš“	z lat. <i>muscellārium</i> , BAR
<i>mushkull</i>	sval	<i>musculus</i>	Č
<i>mushllinzë</i>	plazivá vikev	rom. <i>*mustēlīna</i>	odvozeno z lat. <i>mustēla</i> „lasička“, Z
<i>musht</i>	mošt, mladé víno	<i>mustum</i>	VIN
<i>mushtëkohem</i>	usadit se	rom. <i>*domesticāre</i>	z lat. <i>domesticus</i>
<i>myjë</i>	dřeň stromu	<i>medulla</i>	R
<i>myk</i>	hlen	<i>mūcus</i>	Č
<i>myll</i>	mula	<i>mūlus</i>	Z
<i>myshk</i>	mech	<i>muscus</i>	R
<i>napë</i>	ručník, prádlo	rom. <i>*nappa</i>	OBL

<i>nartë</i>	světlý, jasný	rom. <i>*inauritāre</i>	z lat. <i>inaurāre</i> „vyčistit“
<i>natyrë</i>	příroda	<i>nātūra</i>	P
<i>ndër</i>	mezi	<i>inter</i>	
<i>ndërgoj</i>	sát	<i>integrāre</i>	
<i>ndërtoj</i>	stavět	rom. <i>*directāre</i>	z lat. <i>directus</i> „přímý, rovný“; Ř ?
<i>ndërroj</i>	měnit, vyměnit	<i>alterāre</i>	
<i>ndëshkoj</i>	potrestat	<i>dēspicārī</i>	pův. „pohrdat“, SP
<i>ndikoj</i>	ovlivnit	<i>indīcāre</i>	pův. „vložit“
<i>ndjej</i>	prominout, odpustit	<i>indulgēre</i>	pův. „uznat, připustit“, SP
<i>ndrikull</i>	kmotra	<i>mātrīcula</i>	ROD
<i>nëmëroj</i>	vyčíslit, vypočítat	<i>numerāre</i>	
<i>nëngj</i>	uzel	rom. <i>*nodunculus</i>	
<i>ngarkoj</i>	nabít	rom. <i>*incaricāre</i>	
<i>ngratë</i>	nešťastný	<i>ingrātus</i>	
<i>ngurroj</i>	váhat, přestat	<i>incurrere</i>	pův. „dopustit se chyby“
<i>ngushtë</i>	úzký	<i>angustus</i>	
<i>ngushulloj</i>	upokojit	<i>consolāre</i>	
<i>ngjëroj</i>	okusit	<i>jejūnāre</i>	pův. „postit se“
<i>ngjyey</i>	barvit, ponořit	<i>unguere</i>	pův. „namazat, rozetřít“, Ř, LEN
<i>ninë</i>	kolíbka	rom. <i>*ninna</i>	DŮM
<i>nip</i>	vnuk, synovec	<i>nepōs</i>	ROD
<i>nofull</i>	čelist	<i>in offulae</i>	offula „malý kousek“, sémantický posun; Č
<i>nokër</i>	malý	<i>innocuus</i>	pův. „nevinný, neškodný“

<i>noshtër</i>	sazenička	rom. * <i>nóvaster</i>	ZEM
<i>notoj</i>	plavat	rom. * <i>notāre</i>	z lat. <i>natāre</i>
<i>nulë</i>	babička	rom. * <i>annulla</i>	z lat. <i>anus</i> „stará žena“, ROD
<i>nullë</i>	dáseň	<i>alveolum</i>	Č
<i>nuse</i>	nevěsta, mladá žena	rom. * <i>nūptia</i>	z lat. <i>nūpta</i> , ROD
<i>nyell</i>	kotník	<i>nōdulus</i>	pův. „malý uzel“, Č
<i>nyjë</i>	uzel	<i>nōdus</i>	
<i>njerkë</i>	nevlastní matka	<i>noverca</i>	ROD
<i>ofiç</i>	služba, hodnost	<i>officium</i>	SP
<i>pagëzroj</i>	křtít	<i>baptizāre</i>	NÁB
<i>pajt</i>	díky (předložka)	<i>pactō</i>	
<i>pajtoj</i>	usmířit	rom. * <i>pactāre</i>	SP
<i>pak</i>	málo	<i>paucus</i>	M
<i>palnjë</i>	javor	rom. * <i>plátania</i>	z lat. <i>platanus</i> , R
<i>pallë</i>	hůl, meč	<i>pāla</i>	PŘED
<i>panderë</i>	zástěra, vyšívaná šerpa	rom. * <i>panticārium</i>	z lat. <i>pantex</i> , OBL
<i>paq</i>	mír	<i>pacem</i>	SP
<i>par</i>	pár	<i>parem</i>	M
<i>parmëndë</i>	pluh	rom. * <i>perarāmentum</i>	z lat. <i>perārare</i> „zorat“, ZEM
<i>parriz</i>	ráj	<i>paradīsus</i>	NÁB
<i>pash</i>	chůze, krok	<i>passus</i>	
<i>pashkë</i>	velikonoce	<i>Pasqua</i>	NÁB
<i>pashtrak</i>	peníze z pastvy, renta	rom. * <i>pastūrācus</i>	z lat. <i>pastūra</i> , O
<i>pe</i>	nit	<i>pānus</i>	pův. „příze namotaná na cívce“, Ř
<i>pemë</i>	ovoce, ovocný strom	<i>pōmum</i>	R
<i>pendë</i>	pero, pár volů	<i>pinna</i>	
<i>pendoj</i>	kát se, litovat	<i>poenitere</i>	SP

<i>peng</i>	zástava, záruka	<i>pignus</i>	
<i>pengë</i>	pouta, okovy	<i>pedica</i>	
<i>perëndoj</i>	vycházet (o slunci)	<i>parentāre</i>	pův. „objetovat“
<i>peshë</i>	váha, kámen	<i>pensum</i>	
<i>peshk</i>	ryba	<i>piscem</i>	Z
<i>peshkop</i>	pravoslavný biskup	<i>episcopus</i>	NÁB
<i>pëlqej</i>	líbit se	<i>placēre</i>	
<i>pëllas</i>	palác	<i>palātium</i>	SÍD
<i>pëllumb</i>	holub	<i>palumbes</i>	Z
<i>pëqi</i>	okraj, lem	rom. <i>*plicīnus</i> „rýha, drážka“	z lat. <i>plicō</i> „složit“
<i>përdëlej</i>	litovat	rom. <i>*per-indulgēre</i>	SP
<i>përgjëroj</i>	přísahat	<i>jūrāre</i>	SP
<i>përtoj</i>	být lenivý	<i>pigritārī</i>	pův. „být pomalý“
<i>përrallë</i>	povídka	<i>parabola</i>	pův. „přísluví, proslov“
<i>pësoj</i>	vytrpět, vydržet	rom. <i>*patiāre</i>	
<i>pëshkoj</i>	umýt se	rom. <i>*persiccāre</i> „vysušit“	
<i>pilas</i>	obočí	<i>pilleus</i>	pův. „plstěná čepice, ochranná plst“, Č
<i>pillë</i>	kamenný žlab	<i>pīla</i>	pův. „hmoždír“
<i>pillë</i>	lnářský hřebínek	<i>pīlō</i>	pův. „česat se“, Ř, LEN
<i>pillë</i>	kamínek na hraní	<i>pila</i>	pův. „míček“
<i>pingroj</i>	švitořit	rom. <i>*pinnigerāre</i>	pův. „chovat se jako pták, nosit peří“, Z
<i>pip</i>	dýmka, tuba	rom. <i>*pīpa</i>	PŘED
<i>pite</i>	plástev	<i>pecten</i>	pův. „plást“, V
<i>pjepër</i>	sladký meloun	rom. <i>*pepinem</i>	z lat. <i>pepōnem</i> , R
<i>pjergull</i>	pergola	<i>pergula</i>	DŮM

<i>pjesë</i>	část	rom. <i>*petia</i>	
<i>pjeshkë</i>	broskv	<i>persica</i>	R
<i>plagë</i>	zranění	<i>plāga</i>	Č
<i>plang</i>	prkno	<i>planca</i>	Ř
<i>plang</i>	majetek, statek	rom. <i>*planticus</i>	z lat. <i>plantō</i> , SÍD
<i>plep</i>	topol	rom. <i>*plōpus</i>	z lat. <i>pōpulus</i> , R
<i>pliq</i>	motouz	<i>plecta</i>	Ř, PŘED
<i>plumb</i>	olůvko	<i>plumbum</i>	Ř
<i>pllajë</i>	vysočina	rom. <i>*plagius</i>	P
<i>po</i>	ano, tak	<i>porrō</i>	pův. „tedy, navíc“
<i>popull</i>	lidé	<i>populus</i>	
<i>portë</i>	dveře	<i>porta</i>	DŮM
<i>porriq</i>	pórek	rom. <i>*porricium</i>	R
<i>poshtë</i>	dole	<i>post</i>	pův. „za“, PROS
<i>pot</i>	chlapeček	rom. <i>*pottus</i>	pův. „hrnec“
<i>pre</i>	kořist, lup	<i>praeda</i>	
<i>premtoj</i>	slíbit	<i>prōmittere</i>	
<i>prevë</i>	brod	<i>prīvum</i>	pův. „soukromá cesta“, D
<i>prëndverë</i>	jaro	rom. <i>*prīma vēra</i>	ČAS
<i>prift</i>	kněz	<i>presbyter</i>	NÁB
<i>prij</i>	vést	<i>praeire</i>	D
<i>prijë</i>	záhon cibule	<i>porrīna</i>	ZEM
<i>prill</i>	duben	<i>aprīlis</i>	ČAS
<i>prind</i>	rodič	<i>parentem</i>	ROD
<i>pringj</i>	šéf, princ	<i>prīnceps</i>	SP
<i>privoj</i>	uloupit	<i>prīvāre</i>	
<i>prodhoj</i>	vyrábět	<i>prōdāre</i>	Ř
<i>proj</i>	hlídat, chránit	<i>parāre</i>	
<i>prokë</i>	vidlička	rom. <i>*brocca</i>	PŘED
<i>prozhëm</i>	lesík	<i>proximus</i>	pův. „nejbližší“, P

<i>prozhmoj</i>	urazit, pomluvit	<i>proximāre</i>	pův. „přiblížit se“, SP
<i>psherëtij</i>	sténat	<i>suspīrāre</i>	
<i>pshikëlloj</i>	bít holí	rom. <i>*fistacula</i>	z lat. <i>fistula</i> „rákos“
<i>puftë</i>	prázdný	<i>puncta</i>	pův. „mající díru“
<i>puk</i>	pošetilý	<i>pūblicus</i>	pův. „řadový, špatný“
<i>pukë</i>	promenáda	<i>pūblica</i>	pův. „obecní cesta“
<i>pulendër</i>	obilná kaše	<i>polenta</i>	pův. „kroupy, krupice“, JÍD
<i>pulë</i>	slepice	rom. <i>*pulla</i>	Z
<i>pulisht</i>	hřibě oslíka	<i>pullus</i>	pův. „hřibě“, Z
<i>pulpë</i>	tele	<i>pulpa</i>	pův. „tělo“, Z
<i>pulqyer/pulqer</i>	trpaslík	<i>pollicāris</i>	pův. „jako palec“
<i>pullëndër</i>	užitková voda	<i>perlavantem</i>	
<i>pupë</i>	prs, hrud'	rom. <i>*puppa</i>	Č
<i>pupë</i>	dudek	<i>upupa</i>	Z
<i>pupë</i>	zád'	<i>puppis</i>	LOŽ
<i>puprroj</i>	prokypřit	<i>preparāre</i>	pův. „připravit“, ZEM
<i>puroj</i>	uklidnit, chránit	rom. <i>parāre</i>	
<i>pus</i>	studna	<i>puteus</i>	
<i>pushoj</i>	odpočívat	<i>pausāre</i>	
<i>pushtet</i>	síla	<i>potestātem</i>	
<i>putërë</i>	kurva	rom. <i>*puttana</i>	
<i>pylkë</i>	klín	<i>pavīcula</i>	pův. „kladívko“, Č
<i>pyll</i>	les	balk. rom. <i>*padūlem</i>	z lat. <i>palūdem</i> „močál, bažina“, P
<i>qark</i>	kruh	<i>circus</i>	
<i>qartë</i>	jasný	<i>clārus</i>	
<i>qartoj</i>	hádat se	<i>certāre</i>	pův. „soutěžit“, SP

<i>qarr</i>	druh dubu	<i>cerrus</i>	R
<i>qeft</i>	sklenice na pití	<i>captus</i>	participium od <i>capīre</i> , PŘED, N
<i>qel</i>	svrab	<i>callum</i>	pův. „roh, tvrdá kůže“, Č
<i>qelë</i>	knězův dům	<i>cella</i>	pův. „pokoj“, NÁB
<i>qelq</i>	sklenice	<i>calicem</i>	„pohár“, PŘED, N
<i>qemër</i>	hadí zavinutí	<i>camera</i>	pův. „oblouk“, Z
<i>qen</i>	pes	<i>canem</i>	Z
<i>qendër</i>	střed, centrum	<i>centrum</i>	PROS
<i>qengi</i>	jehně	rom. <i>*ācingulus</i>	z lat. <i>āgniculus</i> , Z, O
<i>qepë</i>	cibule	<i>cēpa</i>	R
<i>qepër</i>	trám, břevno, krov	<i>capra</i>	DŮM
<i>qepule</i>	cibulka (rostliny)	<i>cēpula</i>	R
<i>qere</i>	lišej, vyrážka	<i>cariēs</i>	pův. „hniloba“, Č
<i>qeroj</i>	žádat, ptát se	<i>quaerere</i>	
<i>qerr</i>	vůz, kára	<i>carrus</i>	D
(T) <i>qeshër</i>	trám krovu	rom. <i>*casina</i>	z lat. <i>casa</i> , DŮM
<i>qetë</i>	tichý	<i>quiētus</i>	
<i>që</i>	který, jaký	<i>quī, quia, quod</i>	
<i>qëlloj</i>	uhodit, získat	<i>percellāre</i>	přes <i>për-qëlloj</i>
<i>qëndroj</i>	zastavit	rom. <i>*centrāre</i>	z lat. <i>centrum</i> , D
<i>qëroj</i>	vyčistit, vytřídit	<i>carāre</i>	pův. „třídit len“, Ř, LEN
<i>qiell</i>	nebe	<i>caelum</i>	P
<i>qift</i>	létající drak, druh supa	<i>accipiter</i>	pův. „sup“, Z
<i>qij</i>	souložit	<i>coīre</i>	
<i>qime</i>	vlasy	<i>cyma</i>	pův. „mladé výhonky kapusty“, Č
<i>qind</i>	sto	<i>centum</i>	M

<i>qipër</i>	měď, bronz	<i>cyprium</i>	Ř
<i>qingël</i>	pás	<i>cingula</i>	
<i>qiqër</i>	cizrna	<i>cicerem</i>	R
<i>qitër</i>	citron	<i>citrum</i>	R
<i>qoj</i>	probudit	<i>ciëre</i>	pův. „pohnout“
<i>qumësht</i>	mléko	rom. <i>*clomostrum</i>	pův. „mlezivo“, O
<i>quploj</i>	otupit	rom. <i>*globellāre</i>	z <i>*globellus</i>
<i>qytet</i>	město	<i>cīvitātem</i>	ŠÍD
<i>rapë</i>	tuřín, řepa	<i>rāpa</i>	R
<i>rashë</i>	druh ženské košile	<i>rāsum</i>	pův. „druh oblečení“, OBL
<i>rashqel</i>	hrábě	<i>rāstellus</i>	pův. „malá motyka“, ZEM
<i>regj</i>	král	<i>rēgem</i>	SP
<i>rëkosh</i>	tučný sýr	odvozeno od <i>*kosh</i> z lat. <i>cāseus</i>	JÍD, O
<i>rëmër</i>	vlach, pastevec, ovčák	<i>romānus</i>	pův. „římský“, O
<i>rëmoj</i>	kopat	<i>rīmāri</i>	ZEM
<i>rënxoj</i>	způsobovat kýlu	rom. <i>*hernizāre</i>	z lat. <i>hernia</i> , Č
<i>rërë</i>	písek	<i>arēna</i>	P
<i>rëshirë</i>	pryskyřice	<i>rēsīna</i>	R
<i>rigë</i>	mrholení	<i>rigāre</i>	pův. „kropit“, P
<i>rungoj</i>	odplevelit, plít	<i>runcāre</i>	ZEM
<i>rrallë</i>	zřídka, poskrovný	<i>rārus</i>	
<i>rregull</i>	pravidlo	<i>rēgula</i>	SP
<i>rrem</i>	veslo	<i>rēmus</i>	LOŽ
<i>rremb</i>	větev	<i>rāmus</i>	R
<i>rrep</i>	ředkev, tuřín	<i>rāpum</i>	R
<i>rretër</i>	dlouhé lano	rom. <i>*retina</i>	pův. „uzda“, Ř
<i>rrevë</i>	los, volba	<i>rēbus</i>	

<i>rreze</i>	paprsek	<i>radius</i>	P
<i>rrëfej</i>	ukázat, povědět	<i>referre</i>	
<i>rrëgjoj</i>	zmenšit	<i>ērādīcāre</i>	pův. „vykořenit, vyhladit“
<i>rrëmbej</i>	uchvátit, uloupit	<i>rumpere</i>	pův. „odtahnout pryč“
<i>rrëmih</i>	vykopat	<i>rīmāre</i>	ZEM
<i>rrëngjej</i>	svítit	<i>renīdēre</i>	
<i>rrënoj</i>	zničit	rom. <i>*ruīnāre</i>	z lat. <i>ruīna</i>
<i>rrëshajë</i>	letnice	<i>rōsālia</i>	
<i>rrëshirë</i>	pryskyřice	<i>rēsīna</i>	R
<i>rrëshjell</i>	mléč	<i>rūsseolus</i>	pův. „červený“
<i>rrikë</i>	ředkev	rom. <i>*rādica</i>	z lat. <i>rādīx</i> „kořen“
<i>rripë</i>	strmá stěna, sráz	<i>rīpa</i>	pův. „pobřeží“, P
<i>rriqër</i>	roztoč	<i>ricinus</i>	Z
<i>rrizhgoj</i>	popínat	<i>resurgere</i>	pův. „znovu vyrůst“
<i>rrjesht</i>	řada	<i>regestum</i>	pův. „seznam“
<i>rrjetë</i>	sít	<i>rēte</i>	
<i>rrobull</i>	horská nízká borovice	<i>rōbur</i>	pův. „dub“, R
<i>rrokë</i>	spirála	rom. <i>*rucca</i>	
<i>rrotë</i>	kolo	<i>rota</i>	Ř, D
<i>rrotull</i>	kruh, disk	<i>rotula</i>	pův. „malé kolo“
<i>rrufe</i>	blýskání	<i>romphaea</i>	pův. „dlouhý meč“, P
<i>rrugë</i>	ulice	rom. <i>*rūga</i>	pův. „vráska“, D, SÍD
<i>rrumbull</i>	srolovaný do kuličky	rom. <i>*rombulus</i>	
<i>rrushkull</i>	druh pichlavé rostliny	rom. <i>*rūsculus</i>	pův. „listnatec kopinatý“, R
<i>rryell</i>	pryšec	balkanorom. <i>*āliōlum</i>	R

<i>rryllë</i>	čočka	<i>ervilla</i>	R
<i>sfejkë</i>	řepa	<i>felicem</i>	pův. „kapradina“, R
<i>sqetull</i>	podpaždí	rom. * <i>scetula</i>	z lat. <i>scutula</i> „,lopatka“, Č
<i>squfur</i>	síra	rom. * <i>slufurem</i>	z lat. <i>sulfurem</i> , P
<i>sqyt</i>	štít	<i>scūtum</i>	
<i>shag</i>	hrubá podlahová tkanina	<i>sagum</i>	pův. „plášť z hrubé tkaniny“, LEN
<i>shakull</i>	kozí kůže	<i>sacculus</i>	pův. „sáček“, Z
<i>shalë</i>	sedlo	<i>sella</i>	PŘED
<i>shap</i>	kamenec	<i>sapa</i>	
<i>shaploj</i>	rozbíjet drny	rom. * <i>sappula</i>	pův. „kopat, kypřit“, ZEM
<i>shapoj</i>	leštit	rom. * <i>sappāre</i>	Ř
<i>sharrë</i>	pila	<i>serra</i>	Ř
<i>shat</i>	okopávat, kypřit	<i>sector</i>	pův. „brusný nástroj“, ZEM
<i>shekë</i>	dlouhá dřevěná nádrž	rom. * <i>sicla</i>	pův. „vědro, kbelík“, N
<i>shekull</i>	století, věk	<i>saeculum</i>	ČAS
<i>shelg</i>	vrba	<i>salix</i>	R
<i>shelqe</i>	dřevěná nádobka na sůl	rom. * <i>salica</i>	pův. „slánka“, N
<i>shelqëror</i>	kmen s několika větvemi před ovčákovou chalupou; slouží jako věšák	<i>sarcinārius</i>	O
<i>shembëll</i>	příklad	<i>exemplum</i>	
<i>shembëllej</i>	podobat se	<i>similāre</i>	
<i>shemë</i>	roj	<i>exāmen</i>	Z, V
<i>shemër</i>	milénka	rom. * <i>sub-marita</i>	z lat. <i>marīta</i> „vdaná

			žena“, ROD
<i>shenjě</i>	znamení	<i>signum</i>	
<i>shenjtě</i>	svatý	<i>sanctus</i>	NÁB
<i>sherbelě</i>	šalvěj	rom. * <i>salviella</i>	z lat. <i>salvia</i> , R
<i>shermend</i>	vinná ratolest	<i>sarmentum</i>	pův. „větévka“, R, VIN
<i>shesh</i>	pláň, prostranství	<i>sessus</i>	pův. „místo“
<i>shete</i>	otrubý	<i>sectum, part. od secō</i>	pův. „řezat“, ZEM
<i>shěkroj</i>	věnovat, obětovat	<i>sacrāre</i>	
<i>shělboj</i>	zachránit	<i>salvāre</i>	
<i>shěllij</i>	solit	<i>salīre</i>	
<i>shěmoj</i>	dusit se	<i>exanimārī</i>	
<i>shěmtoj</i>	znetvořit	rom. * <i>examputāre</i>	pův. „amputovat“
<i>shěndosh</i>	zdravý	rom. <i>sanitōsus</i>	Č
<i>shěnděrtat</i>	Trojice	<i>sanctam trīnitātem</i>	NÁB
<i>shěrbej</i>	sloužit	<i>servīre</i>	
<i>(T) shěroj</i>	léčit	<i>sānāre</i>	
<i>(G) shi</i>	týl	<i>sinus</i>	pův. „záhyb“, Č
<i>shi</i>	přesně tak	<i>sīc</i>	pův. „ano, tak“
<i>shigjetě</i>	šíp	<i>sagitta</i>	PŘED
<i>shij</i>	mlátit, bít	<i>exigere</i>	pův. „odtahnout, odhodit“
<i>shijě</i>	chuť	<i>suāvis</i>	pův. „sladký“
<i>shikěll</i>	duběnka	rom. <i>sicula</i>	z lat. <i>silicula</i> , Z
<i>shikoj</i>	hledět, dávat pozor	<i>sequor</i>	pův. „následovat“
<i>shiringě</i>	stříkačka	<i>syringa</i>	PŘED
<i>shise</i>	pocit	<i>sēnsu</i>	
<i>shitě</i>	ovčí nemoc	<i>sītūs</i>	pův. „slabost“, O
<i>shkagoj</i>	odmítnout	<i>excaudicāre</i>	pův. „vyvrátit z kořene“
<i>shkallě</i>	schody	<i>scālae</i>	DŮM

<i>shkalloj</i>	přehánět, šílet	rom. * <i>excālāre</i>	z lat. <i>scālae</i> „stupňovat“
<i>shkandull</i>	pokušení	rom. * <i>scandulum</i>	z lat. <i>scandalum</i>
<i>shkarkoj</i>	vyložit	rom. * <i>discarricāre</i>	D
<i>shkatër</i>	paprsek	<i>squātus</i>	
<i>shkatërroj</i>	ničit	rom. * <i>excathedrāre</i>	pův. „vystěhovat, vypudit“
<i>shkencë</i>	věda	<i>scientia</i>	
<i>shkëmb</i>	trůn, sedadlo	<i>scamnum</i>	pův. „lavice“
<i>shkëmbej</i>	vyměnit	rom. * <i>excambiāre</i>	
<i>shkëndijë</i>	jiskra	<i>scintilla</i>	
<i>shklakonem</i>	vtrhnout	rom. * <i>excaballīcāre</i>	z lat. <i>caballus</i> „kůň“
<i>shkollë</i>	škola	ven. <i>scola</i>	
<i>shkorsë</i>	pokrývka z ovčí vlny	<i>scortea</i>	OBL, O
<i>shkretë</i>	osamělý, prázdný	<i>sēcrētus</i>	pův. „oddělený, izolovaný“
<i>shkruaj</i>	psát	<i>scribere</i>	
<i>shluk</i>	puchýř	rom. * <i>slucus</i>	z lat. <i>sulcus</i> , Č
<i>shok</i>	přítel	<i>socius</i>	pův. „společník“
<i>shokë</i>	pásek	rom. * <i>soca</i>	pův. „lano“, OBL
<i>sholle</i>	chodidlo	<i>solum</i>	Č
<i>shoretkë</i>	díra v plástvi	rom. * <i>sortīca</i>	pův. „východ“, V
<i>short</i>	osud	<i>sortem</i>	
<i>shpartë</i>	jalovec	<i>spartum</i>	R
<i>shpatë</i>	meč	<i>spāta</i>	PŘED
<i>shpatull</i>	rameno	rom. * <i>spatula</i>	Č
<i>shpejtë</i>	rychlý	<i>expedītus</i>	
<i>shpellë</i>	jeskyně	<i>spēlaeum</i>	P
<i>shpeshë</i>	častý	<i>spissus</i>	pův. „tlustý“
<i>shpëtoj</i>	šetřit	rom. * <i>expedīre</i>	
<i>shpinë</i>	záda, páteř	<i>spīna</i>	Č

<i>shpirrë</i>	astma	rom. * <i>dis-spīrāre</i>	Č
<i>shpoj</i>	vrtat	rom. * <i>ex-pugere</i>	Ř
<i>shportë</i>	košík	<i>sporta</i>	N, PŘED
<i>shpresoj</i>	doufat	<i>spērāre</i>	
<i>shpretkë</i>	slezina	<i>splēnētīcum</i>	Č
<i>shpuzë</i>	horký popel	<i>spodium</i>	pův. „popel“
(G) <i>shqa</i>	Bulhar	<i>sclavus</i>	pův. „slovan“
<i>shqekë</i>	skrytá kapsa	<i>caeca</i>	pův. „slepý, schovaný“
<i>shqepoj</i>	být chromý, kulhavý	rom. * <i>sclōpus</i>	Z
<i>shqipoj</i>	mluvit jasně, rozumět	<i>excipere</i>	odtud dále <i>shqip</i> „albánský“
<i>shqyrtoj</i>	zkoušet někoho, pozorovat	<i>scrūtārī</i>	pův. „zkoušet, pozorovat“
<i>shqyt</i>	štít	<i>scūtum</i>	PŘED
<i>shtallë</i>	stání v chlévě nebo v konírně	<i>stabulum</i>	ZEM
<i>shtat</i>	postava	<i>status</i>	pův. „výška, postava“
<i>shterë</i>	moždíř	<i>pistōrium</i>	PŘED
<i>shtet</i>	stát	<i>status</i>	
<i>shtëngër</i>	šilhavý	rom. * <i>stancus</i>	pův. „levý, slabý“, Č
<i>shtërras</i>	zmírnit, omezit	<i>extenuāre</i>	pův. „zmenšit“
<i>shtijë</i>	kopí, výhonek	<i>hastīle</i>	PŘED
<i>shtrat</i>	postel	<i>strātum</i>	DŮM
<i>shtrembër</i>	zahnutý, zatočený	rom. * <i>strambo</i>	
<i>shtrenjtë</i>	drahý	ven. <i>strento</i>	pův. „úzký“
<i>shtrëngoj</i>	stlačit	<i>stringere</i>	
<i>shtrigë</i>	čarodějnice	<i>striga</i>	
<i>shtrrak</i>	přístřešek pro nemocné zvíře	rom. * <i>sternācus</i>	z lat. <i>sternō</i> „zakrývat“, ZEM

<i>shtuně</i>	sobota	<i>Saturnī diēs</i>	ČAS
<i>shtupě</i>	vlek	<i>stuppa</i>	
<i>shturě</i>	špaček	<i>sturnus</i>	Z
<i>shuaj</i>	uhasit, vyhladit	<i>subjugāre</i>	
<i>shullatě</i>	žlab, odvodňovací kanál	<i>sublāta</i>	pův. „zvednutá“
<i>shullě</i>	slunné místo	<i>solānus</i>	
<i>shumě</i>	mnoho	<i>summus</i>	pův. „nejvyšší“, M
<i>shungulloj</i>	třást	rom. <i>*exungulāre</i>	pův. „vřít, vařit se“
<i>shurdhër</i>	hluchý	<i>surdus</i>	Č
<i>shurukoj</i>	hřmít, dunět	rom. <i>*subraucare</i>	pův. „dělat drsný zvuk“
<i>shushallě</i>	oloupaný klas	<i>exossus</i>	pův. „zbavený kosti“, ZEM
<i>shushunjě</i>	pijavice	<i>sanguisuga</i>	Z
<i>(T) shutra</i>	hřeben (na len)	<i>sūtus</i>	pův. „sešitý dohromady“, Ř, LEN
<i>tabelě</i>	plát, stůl, tabule	<i>tabella</i>	PŘED
<i>taft</i>	zápach ze smažení	<i>tāctus</i>	
<i>taftar</i>	nálevka	rom. <i>*traiectārium</i>	z lat. <i>traiectōrium</i> , PŘED
<i>tajkě</i>	druh podlouhlých hroznů	<i>tālea</i>	R, VIN
<i>takoj</i>	potkat	rom. <i>*toccāre</i>	pův. „dotknout se“
<i>talě</i>	míra, velikost	rom. <i>*talía</i>	
<i>tapě</i>	zátká	<i>tappum</i>	PŘED, VIN
<i>tatoj</i>	danit	rom. <i>*taxitāre</i>	SP
<i>tendě</i>	stan	rom. <i>*tenta</i>	
<i>tenjě</i>	mol, můra	<i>tinea</i>	Z
<i>tërboj</i>	rozzuřit	<i>turbāre</i>	pův. „rozvlnit“
<i>tërfojě</i>	jetel, trojlístek	<i>trifolium</i>	R

<i>tërmet</i>	zemětřesení	rom. <i>*terrae mōtus</i>	P
<i>tërshërë</i>	oves	rom. <i>*trimēnsānum</i>	z lat. <i>trimēnse triticum</i> „obilnina, která roste tři měsíce“, ZEM, R
<i>timër</i>	tkalcovský útek	<i>tegminem</i>	Ř, LEN
<i>tingë</i>	lín	<i>tinca</i>	Z
<i>tirë</i>	velký sud na víno	<i>tīna</i>	pův. „nádoba na víno“, N, VIN
<i>titull</i>	právní nárok	<i>titulus</i>	SP
<i>tjegull</i>	cihla, střešní taška	<i>tēgula</i>	DŮM
<i>tmerr</i>	děs	<i>timōrem</i>	
<i>tortë</i>	lano	<i>tortum</i>	pův. „lano sloužící k mučení“, Ř
<i>tra</i>	trám, břevno	<i>trabem</i>	DŮM
<i>trajtë</i>	tvar	<i>tractum</i>	part. z <i>trahō</i> „tahnout“
<i>trajtoj</i>	jednat	<i>tractāre</i>	SP
<i>trakullij</i>	klepat na dveře	rom. <i>*trūdicolāre</i>	pův. „tlačit“
<i>trashëgoj</i>	zdědit	<i>trānsigere</i>	pův. „dosahnout dohody“, SP
<i>trazoj</i>	míchat	rom. <i>*trānsmediāre</i>	
<i>trirë</i>	brány (na poli)	<i>trīna</i>	ZEM
<i>troftë</i>	pstruh	<i>tructa</i>	Z
<i>truaj</i>	odložit stranou	<i>trādere</i>	pův. „dát, přenést“
<i>truall</i>	pozemek	<i>trībulum</i>	pův. „mlat“, SÍD
<i>trebull</i>	rozbouřená voda	rom. <i>*turbulus</i>	
<i>trubulloy</i>	zvířít, zkalit vodu	rom. <i>*turbulāre</i>	
<i>trung</i>	kmen	<i>truncus</i>	R
<i>trushkyej</i>	vylopit kostel	rom. <i>*trumpiscāre</i>	pův. „podvádět“
<i>tryelë</i>	vrták, nebozez	rom. <i>*terebellum</i>	Ř

<i>tufë</i>	puget, svazek	<i>tūfa</i>	pův. „chochol na přilbě“
<i>tumbë</i>	skalní ostroh	<i>tumba</i>	pův. „hrobka“, P
<i>turbë</i>	trávník, drn	rom. <i>*turba</i>	
<i>turfulloj</i>	frkat, funět	rom. <i>*trānsflāre</i>	
<i>turi</i>	hlaveň	rom. <i>*utrīnum</i>	z lat. <i>uter</i>
<i>turmë</i>	dav, stádo	<i>turma</i>	
<i>turp</i>	stud	<i>turpe</i>	
<i>turshej</i>	rozbít, zničit	rom. <i>*trūsāre</i>	
<i>turtull</i>	hrdlička	<i>turtur</i>	Z
<i>turrë</i>	věž, seník	<i>turrem</i>	pův. „věž“
<i>thjeshtër</i>	nevlastní syn	<i>filiaster</i>	ROD
<i>ulërij</i>	křičet	rom. <i>*urulāre</i>	
<i>ulli</i>	oliva, olivovník	<i>olīvus</i>	R
<i>(G) umb</i>	radlice	<i>vōmis</i>	ZEM
<i>undyrë</i>	tuk, sádlo	<i>unctūra</i>	pův. „mazání“, JÍD
<i>ungj</i>	strýc	<i>avunculus</i>	ROD
<i>ungjill</i>	evangelium	<i>evangelium</i>	NÁB
<i>upeshk</i>	biskup	<i>episcopus</i>	NÁB
<i>urdhër</i>	řád, pořádek	<i>ōdinem</i>	SP
<i>uroj</i>	blahopřát, přát vše dobré	<i>orāre</i>	pův. „modlit se, přimlouvát se“, NÁB
<i>urtundë</i>	velká nádoba bez ucha	<i>rotunda</i>	pův. „kulatá“, N
<i>urrej</i>	nenávidět	<i>horrēre</i>	pův. „bát se“
<i>ushtoj</i>	znít, křičet	<i>ōscitāre</i>	„otevřít ústa, křičet“
<i>ushtoj</i>	ochutnat, zkusit	<i>ūsitārī</i>	
<i>ushunjë</i>	sádlo, slanina	<i>axungia</i>	JÍD
<i>ushunjëz</i>	pijavice	rom. <i>*sanguisungia</i>	z lat. <i>sanguisuga</i> , Z
<i>ut</i>	sova	<i>ōtus</i>	Z
<i>va</i>	brod	<i>vadum</i>	D

<i>vaj</i>	olej	<i>oleum</i>	JÍD
<i>vak</i>	venku	rom. <i>*vacus</i>	z lat. <i>vacuus</i> „prázdný“, PROS
<i>val</i>	údolí	<i>vallis</i>	pouze ve spojení <i>mal e val</i> , P
<i>vallë</i>	druh jeřábu; příp. jeřabina	rom. <i>*vola</i>	R
<i>vapë</i>	teplo	rom. <i>*vapa</i>	
<i>varfër</i>	chudý	<i>orphanus</i>	pův. „sirotek“
<i>varr</i>	hrob	rom. <i>*orna</i>	z lat. <i>urna</i>
<i>ve</i>	vajíčko	<i>ōvum</i>	
<i>vegoj</i>	být nejasný	<i>vagārī</i>	
<i>vepër</i>	práce	<i>opera</i>	
<i>verbër</i>	slepý	<i>orbus</i>	Č
<i>verdhë</i>	žlutý	<i>viridis</i>	pův. „zelený“, BAR
<i>verë</i>	léto	rom. <i>*vēra</i>	ČAS
<i>ves</i>	zlovyk	<i>vitium</i>	pův. „chyba, neduh“
<i>veshkët</i>	uvadlý	<i>vēscus</i>	pův. „malý, úzký“
<i>veshtull</i>	jmelí	<i>viscum</i>	R
<i>vetull</i>	obočí	rom. <i>*vittula</i>	z lat. <i>vitta</i> „pruh, stuha“; Č
<i>vërshëllej</i>	šeptat	rom. <i>*fistulāre</i>	
<i>vërshoj</i>	zaplavit, zavodnit	<i>versāre</i>	
<i>vërtetë</i>	pravda	<i>veritātem</i>	
<i>vërtyt</i>	fyzická síla	<i>virtūtem</i>	pův. „mužství“
<i>vërri</i>	zimní pastvina	rom. <i>*hibernīnum</i>	z lat. <i>hibernum</i> „zima“, O
<i>vështroj</i>	dívat se, pozorovat	<i>visitāre</i>	
<i>vëzhgoj</i>	dívat se, pozorovat	<i>vestigāre</i>	pův. „sledovat“
<i>vgje</i>	druh borovice	<i>abiegnum</i>	R
<i>vigje</i>	svatební dary, dary	<i>vīctuaīlia</i>	pův. „potraviny“

	do peřinky		
<i>vij</i>	přijít	<i>venīre</i>	D
<i>vijë</i>	brázda	<i>vīa</i>	pův. „cesta, silnice“, ZEM
<i>virgjër</i>	děvče	<i>virginem</i>	
<i>vishkëlloj</i>	šeptat	<i>fistulāre</i>	
<i>vishkull</i>	prut, tyč	rom. <i>*viscula</i>	
<i>vitërk</i>	nevlastní otec	<i>vītricus</i>	ROD
<i>vitore</i>	mýtický had, ochránce domu; víla; matka mnoha dětí	<i>victoria</i>	pův. „vítězství“
<i>vjej</i>	potřebovat	<i>valëre</i>	pův. „být schopen, být cenný“
<i>vjershë</i>	báseň	<i>versus</i>	pův. „verš“
<i>vjetër</i>	starý	<i>veterem</i>	
<i>vlej</i>	stát o ceně, být cenný	<i>valëre</i>	
<i>vllanjë</i>	záhonek	rom. <i>*vīllānea</i>	z lat. <i>vīllāna</i> „zemědělský“, ZEM
<i>(G) voshtër</i>	ligustrum vulgare	pozdnělat. <i>óleaster</i>	R
<i>vrer</i>	žluč	<i>venënum</i>	pův. „jed“, Č
<i>vrigull</i>	lalok, chlopeň; něco, co volně visí	<i>verriculum</i>	Č
<i>vuaj</i>	trpět	<i>vīvere</i>	pův. „žít, přežít“
<i>vullnet</i>	vůle	<i>voluntātem</i>	SP
<i>vurratë</i>	značka, známka, jizva	<i>vulnerāta</i>	pův. „zraněná“, Č
<i>zbatoj</i>	provést, uskutečnit	rom. <i>*exbattuere</i>	pův. „třást“
<i>zërë</i>	bohyně lesů; víla, krásná dívka	<i>Dīana</i>	
<i>zgafelle</i>	díra, jeskyně	rom. <i>*cappulāre</i>	P
<i>zgjebe</i>	svrab	<i>scabiēs</i>	Č

<i>zgjoj</i>	probudit	rom. <i>*exvigilāre</i>	
<i>zgjua</i>	úl	<i>jānua</i>	pův. „vchod, dveře“, V ?
<i>zgjyrë</i>	rez	<i>scōria</i>	
<i>zmojle</i>	úhor, ladem ležící země	rom. <i>*exmulgia</i>	z lat. <i>exmulgēre</i> „dojit“, ZEM
<i>zhur</i>	štěrk	<i>saburra</i>	

Máme před sebou osm set slov, která tradičně považujeme za latinská či románská. Tato slova nejsou dokonalou či absolutní indicií o stupni latinizace balkánského prostoru. Míra romanizace slovní zásoby musela být před masivní slavizací, a v případě albánštiny především turkizací, mnohem větší, než jak si ji dnes dokážeme z vlastního jazykového materiálu představit. Albánština je jedním z nejpozději písemně doložených indoevropských jazyků, tudíž materiál, který zde zpracovávám, vychází ze současné albánštiny (byť jsou mnohá zde představená slova považována za archaická, nepoužívaná apod.). Kdybychom si chtěli představit míru romanizace v nějakém aktuálním čase, můžeme jako příklad uvést řečtinu, která je podstatně lépe doložena. V byzantské řečtině máme doloženo přes 3000 latinských výpůjček. V moderní řečtině již nacházíme pouze něco málo přes dvě stě slov... Kolik jich asi muselo být v rané albánštině? Tento bod představuje klíčový metodologický problém této práce: zabýváme se tu diachronním zkoumáním na výlučně současném materiálu. Bohužel však v případě albánštiny nemáme jinou možnost. První albánské texty pocházejí z 16. století a nelze vzít zavděk ani staršími texty nějakého podobného jazyka (jako se například zkoumání vývoje slovanských jazyků může opřít o staroslověnštinu), protože žádný takový jazyk prostě doložen nemáme. Je tedy patrné, že v době před příchodem Slovanů musel být latinský lexikální podíl mnohem větší, než jak můžeme vyčíst ze současného jazyka. Ze srovnání s řečtinou můžeme po posouzení určitých odlišných okolností vývoje obou jazyků uvažovat o několika tisících slov.

Na druhou stranu nelze právě na těchto („Orlových“) osm set latinských či románských výpůjček nahlížet zcela nekriticky. Orel v úvodu slovníku prezentuje jako hranici post quem non 10. století. Tento údaj je však poněkud zavádějící.

Při podrobnějším pohledu zjišťujeme, že z hlediska významu lze latinské výpůjčky rozdělit do patnácti až pětadvaceti tematických okruhů. Bez většího překvapení můžeme konstatovat, že se mnohdy jedná o odvětví, ve kterých Římané přinášeli a zaváděli nové postupy (řemesla, zemědělství, medicína, právo a administrativa). Podstatně větší část slov však představuje obory, jevy, rostliny, zvířata, které byly v daném prostředí již zavedené a dobře známé, a důvod k přijetí takového slova do domácího jazyka spočívá v jiné motivaci, než jakou je potřeba pojmenovat novou skutečnost (srovnej 5.3.).

Nejpočetněji zastoupeným tématem je bezesporu **příroda**. Mínilme tím všechny výrazy z oblasti fauny, flóry, přírodních jevů, popisu krajiny apod. Celkem se jedná o 157 slov, a tím tvoří celý oddíl téměř pětinu z veškeré přejaté latinské slovní zásoby. Mezi zvířaty jsou zastoupeny téměř všechny druhy: nejmenší organismy a hmyz (*çimkë* „štěnice“, *rriqër* „roztok“, *tenjë* „mol, můra“, *ushunjëz/ shushunjë* „pijavice“), obojživelníci (*breshkë* „želva“, *brešk* „žába“), poměrně velké množství ptáků (*gargull* „špaček“, *kanushë* „čáp“, *pëllumb* „holub“, *pupë* „dudek“, *ut* „sova“, *fajkua* „jestřáb“), zvířata chovaná doma (*kalë* „kůň“, *myll* „mula“, *pulë* „slepice“, *pulpë* „tele“, *qen* „pes“) a některá lesní a polní zvířata (*kapruall* „srnec“, *iriq* „jezek“, *lepur* „zajíc“); dále pak několik pojmenování zvířecích zvuků (*hingëlloj* „ržát“, *krrok* „krákat“) a několik se zvířaty úzce souvisejících výrazů (*shakull* „kozí kůže“, *shemë* „roj“). Rostliny jsou zastoupeny ještě početněji. Konkrétních druhových pojmenování můžeme napočítat šedesát: byliny, trávy, houby (*tërfojë* „jetel, trojlístek“, *bush* „zimostráz“, *kalm* „rákos, sláma“, *kërp* „konopí“, *eshkë* „houba“, *krokull* „šafrán“, *sherbelë* „šalvěj“); poměrně hodně jsou zastoupeny názvy stromů (*frashër* „jasan“, *ilqe* „dub“, *krejë* „javor“, *palnjë* „javor“, *mështekër* „bříza“ a další), dále pak mnoho jedlých plodů, ovoce a zeleniny (*frashuall* „fazole“, *mendull* „mandle“, *mollë* „jablko“, *pjeshkë* „broskev“, *porriq* „pórek“, *qepë* „cibule“, *qiqër* „cizrna“); několik výrazů se týká obilí a pěstování obilí (*mel* „proso, jáhly“, *shete* „otruby“, *tërshërë* „oves“) a na závěr uvádím několik výrazů, které popisují části různých rostlin (*bishtajë* „lusk“, *myjë* „dřeň stromu“, *trung* „kmen“). Kolem třiceti výrazů se potom týká přírodních jevů, například meteorologických (*brymë* „jinovatka“, *erë* „vítr“, *krongjill* „rampouch“, *rigë* „mrholení“, *rrufe* „blýskání“, *tërmet* „zemětřesení“), některé výrazy popisují typ krajiny (*bjeshkë* „pastvina“, *grill* „pustina“) nebo krajinné útvary (*ishull* „ostrov“, *kënetë* „údolí“, *pyll* „les“, *shpellë* „jeskyně“). A na závěr, slovo označující přírodu jako takovou pochází také z latiny: *natyrë* „příroda“.

Významně jsou také zastoupena **řemesla**, a to počtem 32 slov. Ačkoliv právě u tohoto tématu by bylo lze připustit i některé další výrazy. Nicméně jsem do této skupiny zařadila pouze: nástroje (*kular* „topůrko“, *maj* „kladivo“, *plumb* „olůvko“, *tryelë* „vrták“), činnosti označující například opracovávání materiálů nebo konkrétní řemeslné postupy (*arnoj* „opravit“, *dëllir* „vyčistit“, *lëmoj* „leštit“, *ndërtoj* „stavět“, *ngjyey* „barvit“, *prodhoj* „vyrábět“) a slova označující řemeslníka a jeho zázemí (*mjeshtër* „mistr“, *farkë* „kovárna“, *furr* „pec“, *mulli* „mlýn“).

Dalším velkým okruhem je **zemědělství**, kam počítám slova týkající se orby a jiné kultivace půdy (*hermoj* „kopat“, *lëroj* „pěstovat“, *parmëndë* „pluh“, *puprroj* „prokypřit“, *rashqel* „hrábě“, *shat* „okopávat“, *umb* „radlice“), pěstování a zpracování obilí (*fërroj* „rozemlít nahrubo“, *mel* „proso, jáhly“, *tërshërë* „oves“) a jiných plodin (*noshtër* „sazenička“, *vllanjë* „záhonek“). V rámci zemědělství lze vyčlenit také včelařství a vinařství. Tato odvětví jsou zastoupena jen několika málo výrazy. V případě včelařství se však jedná o nápadně kompletně pokryté téma: *bletë* „včela“, *felë* „plástev“, *pite* „plástev“, *shemë* „roj“, *shoretkë* „díra v plástvi“, *zgjua* „úl“. Ve vinařství jsou mimo jiné zastoupeny některé inovativní postupy: *lërushkë* „divoké víno“, *musht* „mošt“, *mëltoj* „roubovat“, *shermend* „vinná ratolest“.

Podstatná z hlediska celé balkanistiky je slovní zásoba týkající se **pastevectví**, chovu ovcí, života pastevců, výroby sýru tradičním způsobem apod. Ačkoliv je většina slov z tohoto oboru původních (a často se jedná o lexikální balkanismy či orientální *Wanderwörter*), pronikla sem také dvacítko slov přejatých z latiny. Tato slova označují mimo jiné například druhy ovcí (*kërrutë* „rohatá ovce“, *kreshpë* „ovce s dlouhou a hrubou srstí“) nebo velmi specifické předměty ze života ovčáků (*shelqëror* „kmen s několika větvemi, který stojí před ovčákovou chalupou a slouží jako věšák“). Několik slov se také týká zpracování mléka a výroby sýru (*grëmëratë* „chuchvalce sedlého mléka“, *rëkosh* „tučný sýr“, *qumësht* „mléko“).

Zpracování lnu můžeme přiřadit dílem k zemědělství, dílem k řemeslům, nicméně celkově se jedná o 6 slov, a tudíž si zaslouží samostatnou zmínku (*qëroj* „třídít len“, *shag* „hrubá tkanina“, *shutra* „hřeben na len“, *timër* „tkalcovský útek“, *ngyey* „barvit“, *pillë* „lnářský hřebínek“).

Typické oblasti římského vlivu jsou doprava/ infrastruktura a administrativně-společenská oblast. Z **dopravy** máme celkově 16 výrazů (například *va/ prevë* „brod“, *mërgoj*

„odjet“, *shkarkoj* „vyložit“, *rrotë* „kolo“ apod.). Mezi výrazy z **oblasti společenské a administrativní** nacházíme řadu výrazů upravujících hierarchii společenských vztahů (*regj* „král“, *ofiç* „hodnost“, *armik* „nepřítel“, *mik* „přítel“) a další výrazy upravující společenský styk (*ndjej* „odpustit“, *trajtoj* „jednat“), dále pak výrazy z oblasti soudnictví a notářství (*dëshmoj* „dosvědčit“, *gjykoj* „soudit“, *ligj* „zákon“, *ndëshkoj* „potrestat“), úkony a některé abstraktní, ale související výrazy (*detyrë* „povinnost“, *rregull* „pravidlo“, *arsye* „důvod“), celkem pak 32 výrazů.

Zvláštní kategorii také tvoří pojmenování různých **nádob** (*but* „sud, kád“, *kandër* „nádrž“, *mashterk* „mělká dřevěná miska“, *shportë* „košík“, *urtundë* „velká nádoba bez ucha“), celkem 18 výrazů. Množství těchto výrazů bezpochyby souvisí s čilým obchodním ruchem v provincii a potřebou obchodníků udávat množství.

Téměř padesát položek se týká pojmenování částí **těla** (*bulë* „bříško prstu“, *faqe* „obličej“, *gjendër* „žláza“, *këmbë* „noha“, *kofshë* „stehno, bok“, *nullë* „dásen“), zdravotního stavu (*shëndosh* „zdravý“, *plagë* „zranění“), nemocí (*lepër* „lepra“, *flamë* „nachlazení, zánět“, *qel* „svrab“) a tělesných handicapů či nedostatků (*belbë* „koktavý“, *shtëngër* „šilhavý“, *shurdër* „hluchý“, *verbër* „slepý“).

Více než dvacet výrazů se pojí s **rodinou** (*fëmijë* „dítě“, *krushk* „ženich“, *kunat* „švagr“, *kushëri* „bratranec“, *mbesë* „vnučka“, *prind* „rodič“, *ungj* „strýc“) a širšími rodinnými vazbami získanými například křtem (*kumtër* „kmoť“, *ndrikull* „kmoťra“). Jsou to především tyto výrazy, které nezasvěceného čtenáře překvapí. V této oblasti bychom zdaleka tolik výpůjček neočekávali.

Rovných třicet výrazů zastupuje okruh **předmětů denní potřeby** (*gërshërë* „nůžky“, *gjeshtër* „koště“, *furkë* „vidlička“, *këndellë* „lampa“, *shportë* „košík“, *tapë* „zátka“, *mti* „máselnice“, *pip* „dýmka“).

Z latiny bylo také přejato množství výrazů označujících časoprostorové vztahy, vyjádření míry a barvy. **Časové výrazy** jsou zastoupeny jak dny v týdnu (*shtunë* „sobota“, *martë* „úterý“), tak měsíce (*gusht* „srpen“, *mars* „březen“, *prill* „duben“) a ročními obdobími (*prandverë* „jaro“, *verë* „léto“), celkem 13 slovy. Přičemž některá z dalších označení dnů a měsíců jsou kalky z latiny (například *diel* „neděle“ má základ v albánském slově *diell* „slunce“ a je kalkem latinského *diēs solis*). **Prostorové výrazy** se týkají určení směru (*drejtë* „rovně“, *majtas* „vlevo“), nebo polohy (*poshtë* „dole“, *vak* „venku“, *lartë* „vysoko“). Výrazů určujících množství/ počet není mnoho, celkem šest, ale patří jsem také dvě velmi zásadní

slova (*pak* „málo“, *shumë* „mnoho“). **Barev** přejatých z latiny je pět, přičemž čtyři jsou základní (*kuq* „červený“, *gjelbër* „zelený“, *verdhë* „žlutý“, *kaltër* „modrý“, *mushkëllyer* „červenohnědý“).

Desítka slov zastupuje **oblečení** (*këmishë* „košile“, *rashë* „ženská košile“) a jiné související výrazy (*mëngë* „rukáv“, *mëndafsh* „hedvábí“).

Mezi početnější skupiny také patří slovní zásoba z oblasti **náboženství**, liturgie, církevního života (*bëkoj* „žehnat“, *engjëll* „anděl“, *fe* „víra“, *kështër* „křesťan“, *Krisht* „Kristus“, *meshë* „mše“, *murg* „mnich“, *pagëzroj* „křtít“, *pashkë* „velikonoce“, *prift* „kněz“), celkem 31 výrazů. Vysoká stabilita těchto termínů ve srovnání s rumunskou církevní terminologií překvapí.

Šestice výrazů se týká **lodí a mořeplavby** (*fajkë* „boční stěna lodi“, *rrem* „veslo“, *pupë* „záď“).

Osm výrazů se týká **sídel a městské kultury** (*fshat* „vesnice“, *qytet* „město“, *pëllas* „palác“, *rrugë* „ulice“, *kështjellë* „pevnost“).

Jedenáct výrazů jsem zařadila do kategorie **dům** - stavba, vybavení (*karrige* „židle“, *tjegull* „střešní taška“, *shkallë* „schody“, *portë* „dveře“).

Obecně velmi málo zastoupeno je **jídlo** a potraviny, jedná se pouze o několik výrazů (*krodhë* „kůrka chleba“, *agjëroj* „postit se“, *lardh* „tlustá slanina“). Zato však z latiny pochází slovo nejdůležitější, a to slovo *bukë* „chléb“.

Je však pravděpodobné, že i v oblasti gastronomie a názvů potravin bylo latinských výpůjček mnohem více. Později se však prosadily slovanské, a především turecké výpůjčky. Druhou takovou oblastí, kde předpokládám vysoký výskyt již vymizelých latinských slov, je stavitelství a bydlení. Římané měli podstatně lepší technické znalosti a dokladem toho jsou mnohé latinské výpůjčky v okolních slovanských jazycích (například lat. *caminus* → srb., chorv., bulh. *komin*; lat. *calx/calcem* → srb., chorv. *kalk* a další). Právě tato slova můžeme předpokládat i v albánštině. Později se však prosadil vliv turecký, který je dodnes v albánské architektuře velmi výrazný.

V následující tabulce je vyjádřeno zastoupení jednotlivých okruhů slovní zásoby kvantitativně a percentuálně.

okruh slovní zásoby	počet výrazů	% z celkového množství latinských	poznámka

		výpůjček	
příroda (fauna, flóra, krajina)	157	19 %	fauna 51 výrazů, flóra 75 výrazů, příroda 31 výrazů
lidské tělo a zdraví	46	5,6 %	lidské tělo 30 výrazů, zdraví 15 výrazů
náboženství	31	3,8 %	
řemesla	28	3,4 %	
zemědělství	32	3,9 %	
společnost, adminsitrativa	32	3,9 %	
předměty denní potřeby	25	3 %	
rodina	22	2,7 %	
časoprostorové vztahy	20	2,4 %	čas 13 výrazů, prostor 7 výrazů
doprava	16	2 %	
dům	11	1,3 %	
oblečení	10	1,2 %	
sídla, město	8	1 %	
lodě	6	0,7 %	
barvy	5	0,6 %	

Ačkoliv se dříve soudilo, že existuje jakýsi „základní lexikon“ (případně základní slovní zásoba), který je vůči vnějším vlivům více méně odolný, je patrné, že je to nesmysl. Dobře to dokládá mimo jiné i příklad albánštiny. Přejata, tedy „vypůjčena“, může být v podstatě jakákoliv lexikální jednotka (viz 5.1.).

7. 3. Popis fonetických změn ve výpůjčkách

Albánština je charakteristická velmi prudkým a často až neprůhledným fonetickým posunem, a to jak u původních indoevropských slov, tak u výpůjček. Neznalost hláskových změn pak znemožňuje určit správnou etymologii slova.

V tabulce je v prvním sloupci uvedena hlásková změna v zápisu Mezinárodní fonetické abecedy IPA,⁸⁴ následuje slovo latinské v běžném pravopisu a slovo albánské v současném pravopisu, v závorce je uveden zdroj etymologie (tj. buď Meyer 1891 nebo Orel 1998) s odkazem na stránku. V posledním sloupci je překlad do češtiny. Tam, kde došlo k sémantickému posunu, je překlad slova latinského uveden okamžitě za latinským výrazem. Hlásky jsou uvedeny v následujícím pořadí: vokály, okluzívy, frikativy, nazály, sykavky a konsonantické klastry.

- Vývoj samohlásek: Většina výpůjček spadá do období, kdy se již samohláskový systém klasické latiny poněkud změnil. V balkánské variantě vulgární latiny došlo k tzv. kompromisnímu systému (Matzinger 2006, s. 21). Samohláska v nepřízvučné pozici pak často zaniká nebo se neutralizuje v [ə].

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[a:, a] → [a]	<i>cicāda</i>	<i>gjinkallë</i> (Meyer 140)	čáp
	<i>caballus</i>	<i>kalë</i> (Orel 166)	kůň
	<i>faciēs</i>	<i>faqë</i> (Orel 93)	tvář
	<i>largus</i>	<i>larg</i> (Orel 214)	daleko
	<i>status</i>	<i>shtat</i> (Orel 436)	postava, obraz
	<i>oblāta</i>	<i>blatë</i> (Orel 28)	oplatka
	<i>scālae</i>	<i>shkallë</i> (Orel 416)	schody
[a] → [ɛ]	<i>capra</i>	<i>qepër</i> (Orel 357)	krov
	<i>*imperātus</i>	<i>mbret</i> (Orel 252)	král

⁸⁴ Přehled znaků IPA s přepisem do češtiny je na konci knihy.

	<i>canem</i>	<i>qen</i> (Orel 356)	pes
[ɛ] → [jɛ]	<i>castellum</i>	<i>kështjellë</i> (Orel 185)	pevnost
	<i>noverca</i>	<i>njerkë</i> (Orel 304)	nevlastní matka
	rom. <i>petia</i>	<i>pjesë</i> (Orel 331)	část
	<i>versus</i>	<i>vjershë</i> (Orel 511)	báseň
	<i>medicus</i>	<i>mjek</i> (Orel 269)	lékař
	<i>pergola</i>	<i>pjergull</i> (Orel 330)	pergola
[ɛ:] → [ɛ]	<i>cēpa</i>	<i>qepë</i> (Orel 357)	cibule; patrně starší výpůjčka, románské jazyky odvozovaly slovo od pozdějšího <i>cipulla</i>
	<i>rēgem</i>	<i>regj</i> (Orel 367)	král
	<i>fēmīna</i>	<i>femër</i> (Orel 94)	žena
	rom. <i>prīmavēra</i> ital. <i>primavera</i> , rum. <i>primăvară</i>	<i>prëndverë/prandverë</i> (Orel 344)	jaro
[ɛ:] → [jɛ]	<i>pērsica</i> (rom. snad <i>pesca</i> , dnes v it. <i>pesca</i>)	<i>pjeshkë</i> (Orel 331)	broskev
[ɛ:] → [ɪ]	<i>bēstia</i>	<i>bishë</i> (Orel 27)	divoké zvíře
	<i>lēge(m)</i>	<i>ligj</i> (Orel 227)	zákon
	<i>ecclēsīa</i>	<i>kishë</i> (Orel 186)	kostel
[ɛ] → [ɛ]	<i>lucerna</i>	<i>luqerrë</i> (Orel 235)	svítilna
	<i>candēla</i>	<i>këndellë</i> (Orel 178)	svíčka
[ɪ; i:] → [ɪ]	<i>cicerem</i>	<i>qiqër</i> (Orel 361)	hrášek
	<i>hospitium</i>	<i>shtëpi</i> (Orel 438)	dům
	<i>amīcus</i>	<i>mik</i> (Orel 266)	přítel
	<i>īlex - īlicem</i>	<i>ilqe</i> (Orel 154)	dub
	<i>camisia</i>	<i>këmishë</i> (Orel 177)	košile
	<i>consilium</i>	<i>këshill</i> (Orel 185)	rada (koncil)

	<i>ēricius</i>	<i>iriq</i> (Orel 155)	ježek
	<i>fīlum</i>	<i>fill</i> (Orel 97)	nit, příze
	<i>līneum</i>	<i>linjë</i> (Orel 229)	len
[ɪ] → [ɛ]	<i>miliu</i>	<i>mel</i> (Orel 255)	proso
	<i>signum</i>	<i>shenjë</i> (Orel 411)	znak, znamení
	<i>missa</i>	<i>meshë</i> (Orel 257)	mše
	<i>crispa</i> „kudrnatý, vlnitý“	<i>kreshpë</i> (Orel 196)	druh ovce
[ɔ] → [ɔ̃; o]	<i>porta</i>	<i>portë</i> (Orel 339)	dveře
	<i>coxa</i> „bok, kyčel“	<i>kofshë</i> (Orel 188)	stehno
	<i>populus</i>	<i>popull</i> (Orel 338)	lidé
	<i>corvus</i>	<i>korb</i> (Orel 191)	havran
[ɔ] → [ʊ]	<i>consocer</i> „pův.tchán“ rum. <i>cus cru</i>	<i>krushk</i> (Orel 198)	svatebčan, spřízněný sňatkem
	<i>contra</i>	<i>kundër</i> (Orel 204)	proti
	<i>spodium</i> rum. <i>spuză</i>	<i>shpuzë</i> (Orel 432)	horký popel
[ɔ] v anlautu → snad [o:] → později [vɔ; va] (podle dialektu)	<i>orphanus</i> „sirotek“	<i>varfër</i> (Orel 495)	chudý
	<i>oleum</i>	<i>val/vaj</i> (Orel 492)	olej
	rom. <i>orna</i>	<i>varr</i> (Orel 495)	hrob
[o:; ɔ:] → [ɔ; o]	<i>corōna</i>	<i>kurorë</i> (Orel 206)	věnec, koruna
	<i>cichorēum</i>	<i>kore</i> (Orel 191)	cikorka/čekanka
	rom. <i>ora</i>	<i>orë</i> (Meyer 315)	hodina
[o:; ɔ:] → [ʊ]	<i>cortem</i>	<i>kurt</i> (Orel 206)	dvorec
	<i>cānōsus</i>	<i>kanushë</i> (Orel 168)	čáp
	<i>solānus</i>	<i>shullë</i> (Orel 445)	slunné místo
[o:; ɔ:] → [ɛ]	<i>plōpus</i>	<i>plep</i> (Orel 333)	olše, topol
	<i>timōre</i>	<i>tmerr</i> (Orel 458)	děs
	<i>pōmum</i>	<i>pemë</i> (Orel 314)	ovoce

	rom. <i>terrae mōtus</i>	<i>tërmet</i> (Orel 454)	zemětřesení
[ʊ] → [ʊ] výjimečně také [u:] → [ʊ]	<i>bucca</i>	<i>bukë</i> (Orel 39)	chléb
	<i>lucta</i> „zápas“ rum. <i>luptă</i>	<i>luftë</i> (Orel 233)	válka
	<i>populus</i>	<i>popull</i> (Orel 338)	lidé
	<i>summus</i> „nejvyšší“	<i>shumë</i> (Orel 445)	hodně
	rom. <i>rūsculus</i>	<i>rrushkull</i> (Orel 391)	trnitá rostlina
[ʊ] → [y]	<i>musku</i>	<i>myshk</i> (Orel 282)	mech
[u:] → [y]	<i>brūma</i>	<i>brymë</i> (Orel 38)	jinovatka
	<i>unctūra</i>	<i>yndyrë</i> (Meyer 461)	tuk
	<i>scūtum</i>	<i>shqyt</i> (Orel 435)	štít
	<i>iūdicium</i>	<i>gjyq</i> (Orel 139)	rozsudek
	<i>factūra</i>	<i>fytyrë</i> (Orel 107)	obličej
	<i>virtūtem</i> „mužnost“	<i>vërtyt</i> (Orel 505)	síla
[ɛ:] → [ɛ]	<i>aere</i> „vzduch“	<i>erë</i> (Orel 89)	vítr
[aʊ] → [a]	<i>paucu</i>	<i>i pak</i> (Orel 308)	malý
	<i>auru</i>	<i>ar</i> (Orel 7)	zlato
	<i>gaudium</i>	<i>gaz</i> (Orel 111)	radost
	<i>laurus</i>	<i>lar</i> (Orel 213)	vavřín

- Vývoj samohlásek před nazálami:

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[aN; a:N] → [ə; ɛ]	<i>sanctus</i>	<i>shenjtë</i> (Orel 411)	svatý
	<i>manicae</i>	<i>mëngë</i> (Orel 260)	rukáv
	<i>camba</i>	<i>këmbë</i> (Orel 177)	noha
[ɛN; ɛ:N] → [ə]	rom. <i>perarāmentum</i>	<i>parmendë</i> (Orel 311)	pluh
	<i>arēna</i>	<i>rërë/ranë</i> (Orel 370)	písek

[iN] → [ə]	<i>signum</i>	<i>shenjë</i> (Orel 411)	znamení
------------	---------------	--------------------------	---------

- Jiné samohláskové změny podmíněné:

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[a; a:] před [j] → [ɛ]	<i>dracō</i>	<i>dreq</i> (Orel 74)	čert
	<i>radius</i>	<i>rreze</i> (Orel 382)	paprsek
	<i>cīvitāte(m)</i>	<i>qytet</i> (Orel 364)	město
	<i>calice</i>	<i>qelq</i> (Orel 355)	pohár
[ɛ] před [j] → [ɪ]	<i>evangeliu</i>	<i>ungjill</i> (Orel 487)	evangelium
	<i>gregem</i>	<i>grigjë</i> (Orel 123)	stádo ovcí
[a; a:] před [l; r] → [ɛ]	<i>in altu</i>	<i>naltë/lartë</i> (Orel 214)	nahoru
	<i>galbinus</i> „žlutozelený“	<i>gjelbër</i> (Orel 131)	zelený
[aʊ] → [af]	<i>causa</i> „záležitost, příčina, věc“	<i>kafshë</i> (Orel 163)	zvíře, věc

V následujících tabulkách si ukážeme vývoj souhlásek a souhláskových skupin. Pro přehlednost jsou hlásky rozděleny podle způsobu artikulace. Lze říci, že obecně jsou nejstálější souhlásky v iniciální pozici, naopak nejméně stálé jsou intervokálníkové pozice.

- Vývoj okluziv: Okluzivy se v mnoha případech zachovávají.

hlásky	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[p]	<i>pallumbus</i>	<i>pëllumb</i> (Orel 318)	holub
	<i>populus</i>	<i>popull</i> (Orel 338)	lid

[b]	<i>brācae</i>	<i>brekë</i> (Orel 35)	kalhotky (nohavičky)
[t]	<i>tēgula</i>	<i>tjegull</i> (Orel 457)	střešní taška
	<i>fatum</i>	<i>fat</i> (Orel 94)	osud
[d]	<i>damnu</i>	<i>dëm</i> (Orel 63)	škoda
	<i>dracō</i>	<i>dreq</i> (Orel 74)	čert
[k]	<i>caballus</i>	<i>kalë</i> (Orel 166)	kůň
	<i>contra</i>	<i>kundër</i> (Orel 204)	proti

- U dentálních a velárních okluziv může dojít k palatalizaci:

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[kɛ; kɪ] → [c]	<i>capra</i>	<i>qepër</i> (Orel 357)	krov
	<i>faciēs</i>	<i>faqë</i> (Orel 93)	tvář
	<i>quiētus</i>	<i>qetë</i> (Orel 359)	tichý
	rom. <i>centrāre</i> od lat. <i>centrum</i>	<i>qëndroj</i> (Orel 360)	zastavit
[gɛ; gɪ] → [j]	<i>gallus</i>	<i>gjel</i> (Orel 131)	kohout, korouhvička
	<i>argentum</i>	<i>ergjënd</i> (Orel 89)	stříbro
	<i>angelus</i>	<i>engjëll</i> (Orel 88)	anděl
	<i>rēgem</i>	<i>regj</i> (Orel 367)	král

- Intervokalické [b] a [d] může zcela zaniknout, čímž se mnohá slova o slabiku zkrátila.

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[b] zaniká	<i>caballus</i>	<i>kalë</i> (Orel 166)	kůň
	<i>consobrinus</i>	<i>kushëri</i> (Orel 207)	bratranec
	<i>stabulum</i>	<i>shtall</i> (Orel 436)	snad chlév, stáj
[d] zaniká	<i>medicus</i>	<i>mjek</i> (Orel 269)	lékař
	<i>iūdicāre</i>	<i>gjykoj</i> (Orel 139)	soudit

	<i>paradīsus</i>	<i>parriz</i> (Orel 312)	ráj
--	------------------	--------------------------	-----

- Latinské [d] se mění na [ð] v kontaktu s [r].

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[d] → [ð]	<i>surdus</i>	<i>shurdhër</i>	hluchý
	<i>ordinem</i>	<i>urdhër</i>	rozkaz

- Výjimečně dochází ke ztrátě znělosti.

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[b] → [p]	<i>baptizāre</i>	<i>pagëztoj</i> (Orel 308)	pokřtít

Tato změna se zdá být ojedinělá, je však možné, že se jedná o starší výpůjčky.

- Hlávky [tj] a [dj] se mění na [s] a [z].

hlásková změna	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[tj] → [s]	<i>servitia</i>	<i>shërbesë</i> (Meyer 404)	služba
	rom. <i>petia</i>	<i>pjesë</i> (Orel 331)	díl, část
	<i>puteus</i>	<i>pus</i> (Orel 351)	studna
[dj] → [z]	<i>gaudium</i>	<i>gaz</i> (Orel 111)	veselí, radost
	<i>spodium</i> „popel“	<i>shpuzë</i> (Orel 432)	horký popel
	<i>radius</i>	<i>rrezë/rreze</i> (Orel 382)	paprsek

- Vývoj frikativ:

hláska	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[f] se zachovává	<i>fricāre</i>	<i>fërkoj</i> (Orel 96)	třít
	<i>trifurcu</i>	<i>tërfurk</i>	trojzubec
[v] v anlautu se zachovává	<i>vigilia</i>	<i>vigjiljë</i>	vigilie
	<i>primavera</i>	<i>pranverë</i> (Orel 344)	jaro
	<i>versus</i> „verš“	<i>vjershë</i> (Orel 511)	báseň
[v] po souhlásce → [b]	<i>servitia</i>	<i>shërbesë</i> (Meyer 404)	služba
	<i>salvare</i>	<i>shëlboj</i> (Orel 412)	spasit
intervokální [v] často zaniká	<i>noverca</i>	<i>njerkë</i> (Orel 304)	nevlastní matka
	<i>cīvitāte(m)</i>	<i>qytet</i> (Orel 364)	město
[j] v anlautu → [ɟ]	<i>iūdicāre</i>	<i>gjykoj</i> (Orel 139)	soud
	<i>iunctūra</i>	<i>gjymtyrë</i> (Orel 139)	končetina
	<i>iūvenca</i> „mladá“	<i>gjuvengë</i> (Orel 139)	běhna
ojediněle [j] → [j]		<i>janar</i>	leden

- Nazály se obecně zachovávají.

hláska	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[m] se zachovává	<i>masculus</i>	<i>mashkull</i> (Orel 247)	muž
	<i>medicus</i>	<i>mjek</i> (Orel 269)	lékař
[n] se zachovává	<i>nātūra</i>	<i>natyrë</i> (Orel 283)	příroda
	lat. <i>mātrīcula</i> , pozd. v rom. <i>mātrīna</i> , např. it. <i>madrina</i>	<i>ndrikull</i> (Orel 288)	kmotra
	<i>numerāre</i>	<i>nëmëroj</i> (Orel 291)	počítat

	<i>nōdus</i>	nyje (Orel 303)	uzel
[n] → [r] (v toskickém dialektu)	<i>arēna</i>	<i>rërë</i> (Orel 370)	písek
	<i>sanare</i>	<i>shëroj</i> (Orel 413)	léčit

- Vývoj [l] a [r]:

hláska	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[l] → [l]	<i>labruscu</i>	<i>lërushkë</i> (Orel 225)	divoké víno
	<i>calice</i>	<i>qelq</i> (Orel 355)	pohár
intervokalické [l] → většinou [L], příležitostně [l]	<i>fasciola</i>	<i>follë</i>	
	<i>populus</i>	<i>popull</i> (Orel 338)	lid
	<i>olīvus</i>	<i>ulli</i> (Orel 485)	olivovník
	<i>malleolus</i>	<i>mënjollë</i> (Orel 262)	stromek, keř
	<i>mellētum</i>	<i>bletë</i> (Orel 29)	včela
[lj] → [j]	<i>familia</i>	<i>fëmijë</i> (Orel 95)	dítě
	<i>mīlia</i>	<i>mijë</i> (Orel 266)	tisíc
[l] → [l]	<i>anguilla</i>	<i>ngjalë</i> (Orel 298)	úhoř
	<i>pullu</i>	<i>pulë</i> (Orel 349)	slepice
	<i>gallus</i>	<i>gjel</i> (Orel 131)	korouhvička
	<i>bullā</i>	<i>bulë</i> (Orel 41)	pupen
[r] v anlautu → [r] častější je však vícekmtná realizace	<i>radia</i>	<i>rreze</i> (Orel 382)	paprsek
	<i>rārus</i>	<i>rrallë</i> (Orel 377)	zřídka
	<i>rēgula</i>	<i>rregull</i> (Orel 380)	pořádek, pravidlo
	<i>rēmūs</i>	<i>rrem</i> (Orel 380)	veslo

[r] v intervokálníkové pozici → častěji [r], někdy vícekratná realizace	<i>laurus</i>	<i>lar</i> (Orel 213)	vavřín
	<i>carrus</i>	<i>qerre</i> (Orel 358)	vůz
	<i>aprīlis</i>	<i>prill</i> (Orel 345)	duben
	<i>directum</i>	<i>drejtë</i> (Orel 73)	rovný
	<i>contra</i>	<i>kundër</i> (Orel 204)	proti
[rj] → [r]	<i>cellarium</i>	<i>qilar</i>	sklep

- Hlávka [s] dáá [ʃ] a ve dvou případech [θ]. Je otázkou, zda tyto dva příklady mohou reprezentovat jednu fázi, období, kdy uvedená změna mohla platit obecněji.

hlávka	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
[s] → [ʃ]	<i>servitia</i>	<i>shërbesë</i> (Meyer 404)	služba
	<i>episcopu</i>	<i>peshkop</i> (Orel 317)	biskup
	<i>fossātum</i> „příkop“	<i>fshat</i> (Orel 104)	vesnice
	<i>camisia</i>	<i>këmishë</i> (Orel 177)	košile
	<i>piscem</i>	<i>peshk</i> (Orel 316)	ryba
	<i>miseria</i>	<i>mëshirë</i> (Orel 264)	lítost
[s] → [θ]	<i>secāle</i>	<i>thekër</i> (Meyer 88)	žito
	<i>sica</i>	<i>thikë</i> (Meyer 90)	nůž
[ns] → [ʃ]	<i>consiliu</i>	<i>këshill</i> (Orel 185)	rada
	<i>insula</i>	<i>ishull</i> (Orel 155)	ostrov

- Konsonantické skupiny se ve většině případů zjednodušují:

konsonantická skupina	slovo latinské	slovo albánské	překlad do češtiny
-----------------------	----------------	----------------	--------------------

[kt] → [jt; ft] ⁸⁵	<i>tractum</i>	<i>trajtë</i> (Orel 461)	forma
	<i>tractare</i>	<i>trajtoj</i> (Orel 461)	jednat
	rom. <i>pāctāre</i> z lat. <i>pāx</i>	<i>pajtoj</i> (Orel 308)	upokojit
	<i>fructu</i>	<i>fryt</i> (pravděpodobně přes tvar <i>frujt</i>) (Orel 103)	plod
	<i>directum</i>	<i>drejtë</i> (Orel 73)	přímo, rovně
	<i>cotoneum</i>	<i>ftua</i> (Orel 105)	kdoule
	<i>lucta</i> „zápas“	<i>luftë</i> (Orel 233)	válka
	<i>tructa</i>	<i>trojtë</i> (Orel 465)	pstruh
[ks] → [fj; j] ⁸⁶	<i>coxa</i>	<i>kofshë</i> (Orel 188)	stehno
	<i>laxa</i> „volná kůže“	<i>lafshë</i> (Orel 209)	(ptačí) hřebínek
	<i>fraxinu</i>	<i>frashër</i> (Orel 102)	jasan
	<i>axungia</i>	<i>ushunjë</i> (Orel 491)	sádlo
[pt; bt] → [ft] ⁸⁷	<i>apta</i>	<i>e aftë</i> (Orel 2)	schopný
	<i>presbyter</i>	<i>prift</i> (Orel 345)	kněz
	<i>accipiter</i>	<i>qift</i> (Orel 360)	sup
[st] → [ʃ; ʃt]	<i>crista</i>	<i>kreshtë</i> (Orel 196)	hřívá
	<i>bestia</i>	<i>bishë</i> (Orel 27)	šelma
[kl] → [c; k]	<i>ecclesia</i>	<i>kishë</i> (Orel 186)	kostel
	<i>clausūra</i> „hrad, pevnost“	<i>këshyrë</i> (Orel 185)	horská stezka
[gl] v anlautu → [j]	<i>glandula</i>	<i>gjëndër</i> (Orel 135)	žláza
[mn] → [m] nebo [mb] (zvláště pak v auslautu)	<i>scamnum</i>	<i>shkëmb</i> (Orel 420)	lavice
	<i>damnum</i>	<i>dëm</i> (Orel 63)	škoda
[nf] → [f]	<i>infernu</i>	<i>ferr</i> (Orel 95)	peklo

⁸⁵ Vývoj [kt] → [jt] je bližší západní balkanorománštině, vývoj [kt] → [ft] naopak východní balkanorománštině.

⁸⁶ Vývoj [ks] → [ʃ] je bližší západní balkanorománštině, vývoj [ks] → [fj] balkanorománštině východní.

⁸⁷ Tento fonetický vývoj je bližší východní balkanorománštině.

[gm] → [m]	<i>tegmen</i>	<i>timën</i> (Orel 456)	tkanina
[gn] → [ɲ; ŋg]	<i>signum</i>	<i>shenjë</i> (Orel 411)	znak, znamení
	<i>pignus</i>	<i>peng</i> (Orel 315)	zástava, rukojmí
[rn] → [r] (vícekmítná realizace)	<i>cornuta</i>	<i>kërrutë</i> (Orel 184)	rohatá ovce
	<i>furnus</i>	<i>furr/furrë</i> (Orel 106)	trouba
[rv] → [r] (snad starší výpůjčky), později [rv] → [rb]	<i>ervilla / ervum</i>	<i>rrylë/rrillë</i> (Orel 392)	čočka
	<i>servīre</i>	<i>shërbej</i> (Orel 412)	sloužit
[lk] → [jk]	<i>bubulcu</i>	<i>bujk</i> (Orel 39)	sedlák
[nt] → [nd]	<i>contentāre</i>	<i>kutëndoj</i> (Orel 208)	děkovat
	<i>prind</i>	<i>parentem</i> (Orel 345)	otec, rodič
	<i>cantāre</i>	<i>këndoj</i> (Orel 178)	zpívat
[nkt] → snad [npt] → [mp]	<i>iunctūra</i>	<i>gjymtyrë</i> (Orel 139)	končetina

Vidíme, že přechod latinských slov v albánská je charakteristický především dvěma jevy: všudypřítomnou synkopou a dále neutralizací prakticky všech samohlásek v nepřízvučných slabikách. Není bez zajímavosti, že oba jevy můžeme pozorovat v pozdní vulgární latině, ačkoliv s různou intenzitou, a částečně také v jiných fonologických pozicích. V albánštině například může dojít k synkopě přízvučné a nepřízvučné slabiky, neutralizovat se může výjimečně i samohláska v původně přízvučné slabice apod.

Hlásky, které mají více než jednu možnou odezvu, vybízejí k relativní chronologii. Je však třeba mít se na pozoru. Zatímco vývoj [aʊ] → [a] a [aʊ] → [af] pravděpodobně reprezentuje dvě různá stádia, vývoj [a] → [ɛ] a [a] → [a], jak uvidíme později (viz 7.4.), pravděpodobně ne. Některé podobné případy (zejména konsonantické klastry, například [kt] a [ks]), které jsou paralelní k jedné či druhé variantě balkanorománštiny, také poskytují jistý prostor pro úvahy o různých chronologických vrstvách.

Mezi samohláskami jsou tedy nejméně stabilními hláskami pochopitelně samohlásky v nepřízvučných slabikách a nejvíce stabilní hláskou je [a] v přízvučné slabice. Mezi

souhláskami jsou obecně velmi stabilní téměř všechny náslovné souhlásky, v dalších pozicích pak zejména nazály a z okluziv [p, t], dále pak [l, r]. Nejméně stabilní je hláska [s], která však dává celkem pravidelně [ʃ], přísně vzato jsou tedy nejméně stabilními souhláskami intervokální okluzívy [b, d], které zcela zanikají.

Svou roli při přejímání latinských slov jistě sehrála též velmi odlišná slabičná stavba proto-albánštiny a také odlišná artikulační báze. Slova původní slovní zásoby mají totiž na první pohled charakteristickou slabičnou stavbu. Při bližším pohledu na původní proto-albánskou slovní zásobu je evidentní, že převažuje slabičná stavba KVKK (*dimër* „zima“, *bardhë* „bílý“, *vajzë* „dívka“), KKVK (*mbledh* „sbírat“, *dritë* „světlo“, *djalë* „chlapec“) a KVK (*mal* „hora“, *keq* „špatně“, *mirë* „dobře“, *kohë* „čas“, *gjuhë* „jazyk“). Nápadná je převaha jednoslabičných slov nad víceslabičnými. Je to sice argument triviální, ale opodstatněný: Některá latinská slova prostě musela být proto-Albáncům velmi dlouhá, takřka nevyslovitelná (viz. například slovo *qumësht* „mléko“ z lat. *colostrum*).

7.4. Sémantické posuny

Sémantickým posunem prošla zhruba třetina latinských výpůjček. V naprosté většině případů se jedná o sémantické posuny typu: a) zúžení významu, tj. přenesení významu z pojmenování zaštiťující celou skupinu pojmenování na označení konkrétní, například druhové (příklady v tabulce A), b) rozšíření významu, tj. přenesení významu z jednoho slova na označení skupiny slov (příklady v tabulce B) a c) dále pak přenesení výrazu v rámci druhu mezi slovy, která jsou hierarchicky na stejné úrovni (tabulka C). Několik případů zastupuje metaforu (tabulka D).

Tabulka A

albánské slovo	původní význam latinského etymonu	význam v albánštině
<i>farkë</i>	dílna	kovárna
<i>fëmijë</i>	rodina	dítě

<i>gutë</i>	kapka	kapka krve
<i>mashkull</i>	samec	muž
<i>shesh</i>	místo	pláň
<i>undyrë</i>	mazání	sádlo, tuk

Tabulka B

albánské slovo	původní význam latinského etymonu	význam v albánštině
<i>kandërr</i>	brouk, červ	hmyz
<i>kreshmë</i>	předvelikonoční půst	půst
<i>mëndafsh</i>	druh hrubého hedvábí	hedvábí
<i>puprroj</i>	prokypřit	přípravit
<i>pulisht</i>	hříbě oslíka	hříbě
<i>qëroj</i>	třídit len	protřídít, vyčistit
<i>tortë</i>	lano sloužící k mučení	lano

Tabulka C

albánské slovo	původní význam latinského etymonu	význam v albánštině
<i>tirë</i>	nádoba na víno	velký sud na víno
<i>bollë</i>	mlok	užovka
<i>brekë</i>	kalhoty	kalhotky
<i>gargull</i>	kos	špaček
<i>kulloj</i>	prosívat	cedit

Tabulka D

albánské slovo	původní význam latinského etymonu	význam v albánštině
<i>shushallë</i>	zbavený kosti	oloupaný klas
<i>bulë</i>	pečeť	bříško prstu
<i>dishull</i>	disk, kulatý tvar	pistacia lenticus

<i>filloj</i>	profukovat, dělat průvan	uvést věci do pořádku
<i>fishnjar</i>	trojzubec	harpuna

Několik dalších případů stojí za krátké zamyšlení. K zajímavým změnám došlo u barev. Mezi výpůjčkami máme pět barev (*kuq* „červený“, *gjelbër* „zelený“, *verdhë* „žlutý“, *kaltër* „modrá, nebeská modř“, *mushkëllyer* „červenohnědý“). Čtyři pocházejí z původních latinských pojmenování barev, jedna je pozdější z románštiny (*mushkëllyer* pův. „zbarvený jako myš“). Je kuriozní, že ony čtyři barvy (které jsou navíc barvami základními) měly všechny původně jiný význam. Vnímání barev je však věc poměrně subjektivní a mnohdy pozorujeme, že věci, které mají pro nás přece zcela jasně určitou barvu, mají v některém jiném jazyce barvu jinou. Posun od šarlatové k červené je celkem pochopitelný. Pak zde máme *kaltër*, které původně znamenalo „žlutý, nažloutlý“, *verdhë* původně „zelený“ a *gjelbër* původně „zelenožlutý“. Záměna zelené a žluté není v indoevropských jazycích zcela běžná, ale jedná se o dvě barvy, které jsou si ve spektru blízké. Například některé polynéské jazyky mají pouze jedno označení pro obě barvy. Vzhledem k tomu, že další převzatá barva je „červená“, záměna zelené a žluté také může být dána vnímáním opozice červený x bílý,⁸⁸ s tím, že bílý/nebarevný/bez barvy by, zvláště hovoříme-li o člověku, mohlo být docela dobře nahrazeno odstíny žluté a zelené. Navíc latina také v určitém kontextu nemusela vždy přesně rozlišovat mezi oběma barvami, máme-li slovo *galbinus* „zelenožlutý“. *Kaltër* „modrý“, původně „žlutý“ je trochu oříšek, nicméně Orel v tomto případě odvozuje z lat. *calendula* „měsíček (lékařský)“. Ten je sice žlutý nebo oranžový, ale různé jeho výtažky jsou světle modré a tak bychom mohli hledat původ sémantického posunu zde.

Dále tu máme slovo *bukë* „chléb, jídlo“, původně však „ústa“. Je to stejný sémantický posun jako u rumunského *bucă*, *bucată* „jídlo“ a dalmatského *bucca* „chléb“ a v podstatě se jedná o metonymii. Obecně lze říci, že výrazů z oblasti jídla, potravin, přípravy jídla apod. se zachovalo jen minimum. V této oblasti převládá slovní zásoba balkánského areálu.

K obrácenému posunu došlo v *nofull* „čelist“, které vzniklo z *in offulae* „na malé kousky“.

⁸⁸ Jak ji pro češtinu propisuje například Vaňková (2005).

7. 5. Dělení latinských a románských výpůjček v albánštině

V následující kapitole se budu zabývat otázkou, zda lze předkládaná data rozdělit podle určitých kritérií do vrstev, fází (chronologická stratifikace), či dokonce blíže určit období, ze kterého jednotlivé výpůjčky pocházejí. Je evidentní, že latinské a románské výpůjčky v albánštině nepocházejí z jednoho období, ale tvoří je opravdu několik souvislých vrstev. Tyto úvahy můžeme podpořit jak popsányi fonetickými změnami, tak našimi znalostmi kulturně-historickými. V neposlední řadě je třeba, abychom latinskou slovní zásobu zasadili do širšího kontextu dějin albánského jazyka a etnogeneze Albánců.

Původně předpokládané dělení bylo následující:

1. nejstarší latinské výpůjčky,
2. výpůjčky z balkanorománštiny východního typu (tedy blízké rumunštině) - například latinské -ct- a -x- dává -ft- a -fsh-,
3. výpůjčky z balkanorománštiny západního typu (tedy blízké dalmátštině) – například latinské -ct- a -x- dává -jt- a -sh-,
4. výpůjčky z období Via Egnatia,
5. benátské výpůjčky,
6. moderní italské výpůjčky, případně moderní výpůjčky z jiných románských jazyků (které nakonec nebyly zahrnuty do této práce pro svůj relativně malý význam v diachronní perspektivě).

Bude však třeba tuto pracovní verzi upravit, a to především bod 2. a 3. a částečně také bod 4.

První fáze, fáze raných latinských výpůjček, je samozřejmě platná. Další dvě fáze ve výše uvedeném výčtu však nereprezentují z chronologického pohledu přesně dvě různé vrstvy.

Rozdělení na východní a západní balkanorománštinu nemá větší výpovědní hodnotu a je dáno především snahou doložit jednu fázi jako starší a druhou jako mladší. Poměrně běžný pohled představuje například Pușcariu (1943, s. 73). Rozlišuje dva stupně (jak

z chronologického, tak z geografického hlediska). První stupeň představují podle něj slova, která zachovávají lat. /a/ a lat. /ū/, tedy [a]→[a] a [ʊ]→[ʊ]. Druhý stupeň pak představují slova, ve kterých dochází k vývoji: [a]→[e] a [ʊ]→[y]. První skupiny výpůjček pak podle Pușcariu pochází z doby, kdy Albánci žili ve své staré vlasti v Dácii a byli v intenzivním kontaktu s předky Rumunů. Druhý stupeň pak spojuje albánskou latinu s dalmátštinou, respektive západní balkanorománštinou.

Pușcariu (1943) a další rumunští filologové nevycházejí primárně z vlastního jazykového materiálu, ale snaží se jazykový materiál vtěsnat do určité představy, která v daném akademickém prostředí převládá a kterou bychom mohli nazvat ideologií. Jsou skálopevně přesvědčeni, že Rumuni jsou na svých územích na sever od Dunaje původní, a existují-li tedy paralely mezi některými balkanorománskými výpůjčkami v albánštině a rumunštině, musí podle nich tyto výpůjčky pocházet z nějaké starší fáze, kdy předkové dnešních Albánců žili dále na sever od svých současných sídlišť, v blízkosti Rumunů.

Přesně opačný (a mnohem pravděpodobnější) vývoj odhaduje Helbig (1903, s. 24), tj. [a]→[e] a [ʊ]→[y] v starších výpůjčkách a zachování [a] a [ʊ] v mladších výpůjčkách. A skutečně – tam, kde máme ve slově nějaký doprovodný jev (*gjelbër, pyll, qelq*), který je charakteristický pro starší období, tam dochází k posunu [a]→[e]. Opačné případy nenacházíme – žádné slovo, kde je [a] zachováno, nemůže být protipříkladem.

Jak však dokládá Çabej (1962, s. 166), změna [a]→[e] není chronologicky podmíněna v rámci latinského období, ale je podle něj výsledkem zcela běžné metafonie v plurálu (srovnej 1.4.2.) a následné singularizace plurálu. Jedná se tedy o prokazatelně vnitřní příčinu jazykové změny. Odlišná realizace lat. [a] a [ʊ] není s největší pravděpodobností chronologicky distinktivní. Přesto dává tato skutečnost částečně za pravdu Helbigovi.

Ano, latinské výpůjčky v albánštině a rysy, které předpokládáme pro západní balkanorománštinu, vykazují jisté paralely, které jsou výsledkem intenzivních kontaktů proto-Albánců a romanizovaných Vlachů, předků dnešních Rumunů a Arumunů. K těmto kontaktům došlo pravděpodobně v horských oblastech na jih od Dunaje, zhruba mezi 6. a 9. stoletím.

Podíváme-li se objektivně pouze na vlastní jazykový materiál a to málo, co je doloženo z historie, není jediný důvod považovat výpůjčky z východní balkanorománštiny za starší než výpůjčky ze západní balkanorománštiny.

Ke kontaktu s východní balkanorománštinou pochopitelně také docházelo, ale nejsme schopni určit, zda tomu bylo ve fázi předcházející (nemůžeme vyloučit, že tyto výpůjčky pocházejí už z doby před odchodem do hor, nehledě na to, kde přesně se tato sídla nacházela) nebo ve fázi následující (tedy po příchodu do svých současných sídlišť). A dále bude třeba brát v úvahu, že některé rysy, které tvoří spojnici mezi albánskými výrazy a západorománskými výrazy, nejsou příliš přesvědčivé.

Čtvrtou fází, tedy výpůjčky z období Via Egnatia, máme teoreticky dobře doloženou, ačkoliv prakticky se obtížně dokládá konkrétním jazykovým materiálem. Také navržený název není možná zcela přesný. Jedná se o výpůjčky z období vrcholného a pozdního středověku, kdy původní Via Egnatia sloužila jako nejdůležitější dopravní tepna regionu, spojnice středoalbánského města Durrës a severořecké Soluně. Tato Římány vybudovaná komunikace byla po mnoho staletí hojně využívána jak obchodníky, tak dobyteli. Hradečný ji dokonce nazývá „*tradiční trasou západních dobyteli*“ (2008, s. 61). Touto cestou se samozřejmě dostávala do jazyka místních obyvatel nová slova, zejména pak z Itálie a možná také z některých vzdálenějších oblastí.

Reálným problémem zůstává, že u mnohých foneticky „stabilních“ slov, která neprošla výraznějšími fonetickými změnami, nejsme a nebudeme schopni říci, zda se jedná o výpůjčky z latiny, románštiny nebo italštiny. Tuto skutečnost zdůrazňuje zejména Çabej (1962, s. 167). Jedná se například o slova *limë* „pilník“, *maj* „kladivo“, *fajkua* „jestřáb“, *popull* „lid“, *rregull* „pravidlo“, *tjegull* „střešní taška“, *i fortë* „silný“ apod. U některých takových slov nám napoví předpokládané kulturně-historické pozadí takového slova (viz. 7.5.1.2.), ale u mnohých se musíme smířit s nejednoznačným závěrem.

Dále tu máme fakt, že výpůjčky z období Via Egnatia a také z období benátského, můžeme již označit jako italské. A vzhledem k tomu, co bylo řečeno výše, se můžeme domnívat, že jejich počet je podstatně vyšší, než jsme si dosud mysleli. Italština se v albánském prostředí tradičně těší vysoké prestiži a doklady o tom nacházíme někdy od 16. století. Není důvod nepředpokládat, že tyto kontakty nejsou ještě mnohem starší. Naopak, určité náznaky kulturní, možná i obchodní výměny máme přece již mezi Messapy a Ilyry. Moře obě území spíše spojuje, než odděluje, a nebylo tomu jinak ani ve středověku.

Také fázi benátských výpůjček máme průkazným jazykovým materiálem doloženou pouze skromně, nicméně o vlivu benátštiny na albánštinu není pochyb. Benátská republika udržovala s albánskými oblastmi obchodní i politické styky nejméně od začátku 13. století a

tyto styky se v následujících dvou staletích značně zintenzivnily. Šlo především o posílení strategických pozic ve vztahu k postupujícím Osmanům. Již ve 12. století poskytoval byzantský císař privilegia cizím obchodníkům v Durrës, zvláště pak Benátčanům. Na konci 14. století potom Benátčané ovládli většinu albánského pobřeží. Důvodem byla postupující osmanská expanze a také celková situace ve východních oblastech Středozemního moře (konkurence dalších italských měst, například Janova nebo Neapole). Benátčané tyto pozice udrželi až do přelomu 15. a 16. století, kdy se Albánie dostává pod správu Osmanských Turků (Hradečný, 2008, s. 81).

Ve světle těchto poznatků můžeme nakonec jednotlivé vrstvy latinské slovní zásoby, která je popsána v této práci, naznačit následovně:

1. nejstarší latinské výpůjčky (2. století př. n. l. – 4. století n. l.)
2. balkanorománské výpůjčky (5. století n. l. – 10. století n. l.)
3. výpůjčky z období Via Egnatia (8. - 14. století n. l.)
4. benátské výpůjčky (12.-16. století n. l.)

Jednotlivé fáze jsou doplněny o velmi přibližné, předpokládané časové zařazení.

7.5.1. Kritéria dělení latinských a románských výpůjček

Dále nás nepochybně zajímá, jak můžeme postupovat při určování datace jednotlivých výpůjček. V některých případech budeme moci zařadit výpůjčku s jistotou do určitého období a v jiných to nebude zcela možné. Naznačme nejprve stručně možné metody. K určování stáří jednotlivých výpůjček můžeme přistupovat několika způsoby.

7.5.1.1 Fonetický vývoj slov

Prvním hlediskem je **hledisko fonetické**. Zkoumáním fonetických změn, různých realizací jedné hlásky a skupin hlásek, ale také srovnáváním s ostatními románskými jazyky získáváme potřebná data. Zdaleka ne všechna slova však nabízejí takové údaje. Obtížná jsou z fonologického pohledu slova krátká a stálá, která vykazují vysokou míru kontinuity a najdeme je od klasického latinského období až po současnou románskou jazyky v podstatě ve stejné podobě. Jedná se o slova foneticky velmi stabilní (například *armë* „zbraň“, *ark* „luk“) a zdaleka se nejedná o jednotlivosti, ale hruba o dvě stě slov.

U nejstarších výpůjček je nám ku pomoci také současný stav poznání rekonstrukce praindoevropštiny. Latinská slova, respektive hlásky v nich obsažené, které zaznamenaly stejný vývoj jako ve slovech původně indoevropských, můžeme počítat k nejstarším výpůjčkám. Mluvíme například o vývoji [ɛ] → [jɛ]⁸⁹ (*mjek* „lékař“) nebo [o:] → [ɛ] (*pemë* „ovoce“). Dlouhé [ɛ:] dává pravděpodobně u nejstarších výpůjček [ɪ] (*bishë* „divoké zvíře“) a o něco později pak již velmi pravidelně [ɛ] (*regj* „král“, *femër* „žena“) (Orel, 1998, s. 16). Podobně dlouhé [o:] dává [ɛ, o, ʊ], které sice v rámci relativní chronologie předpokládáme v tomto pořadí, nicméně stále zůstáváme v období raných latinských výpůjček (Hamp, 1994, s. 391). Do nejstaršího období také řadíme některé ojedinělé a nestandardní změny, například [s] → [θ] (*thikë* „nůž“) nebo ojedinělou fonetickou realizaci původního latinského *baptizāre* jako *pagëztoj* „křtít“. Podobným příkladem je také *pyll* „les“ z *padūlem*. Ve starších výpůjčkách bylo náslovné [o] nahrazeno toskickým [va] a gegským [vɔ] (*vaj* „olej“, *varfër* „sirotek“). Samohláska [a], krátká i dlouhá, je celkově velmi stabilní. Existuje několik případů, kdy dává [ɛ] (*qepër* „krov“). Tato slova vidí někteří autoři jako relativně starší, ale jak dokládá Çabej (1962, s. 166) jedná se o metafonii v plurálu a následnou singularizaci plurálu.

Významným rysem, který podle většiny řadí část výpůjček k nejstarším, je zachování latinských slabik [ke; ki] (Meyer, 1882; Meyer-Lübke 1904). Slova jako *qytet* „město“, *qepë* „cibule“, *qiqër* „cizrna“ spojují podle obou autorů tuto část albánského lexika s vegliotským dialektem dalmátštiny a se sardštinou. Proti tomu však stojí některé méně jasné případy,

⁸⁹ Přehled znaků Mezinárodní fonetické abecedy (IPA) je na konci knihy.

například balkanorománské *qen* „pes“ (relativně pozdní výpůjčka, která již nevykazuje stopy rotacismu).

Následují některé fonetické změny, které stojí na rozhraní pozdně-vulgárnělatinského období a raně-románského období, například změna [ɪ] → [ɛ] (například *meshë* „mše“) nebo v románštině oblíbené metateze (*plep* „topol“, *squfur* „síra“). Balkanorománský původ předpokládáme také tam, kde konsonantické klastry mají dvojí realizaci. Zatímco pro východní balkanorománštinu je charakteristický vývoj [kt] → [ft] a [ks] → [fʃ] (*luftë* „válka“, *troftë* „pstruh“, *kofshë* „stehno“, *lafshë* „lalok“), pro západní balkanorománštinu je to [kt] → [jt] a [ks] → [ʃ] (*pajtoj* „usmířit“, *trajtoj* „jednat“, *drejtë* „přímo“, *frashër* „jasan“, *ushunjë* „sádlo“) (Orel, 1998, s.16 podle Helbiga, 1903). Tyto pozdější výpůjčky pak také zachovávají počáteční s- (máme ojedinělé příklady *squfur* „síra“, *sqyt* „štít“).

Více než nápadné jsou paralely mezi albánštinou a arumunštinou, které jsou v literatuře popsány jen velmi nedostatečně. Vliv západní balkanorománštiny tak předpokládáme u vývoje [aʊ] → [af] (například *kafshë* „zvíře, věc“). Tento vývoj je stejně tak patrný v arumunštině. U tří výpůjček (*armik* „nepřítel“, *arnoj* „opravit“, *arsye* „důvod“) nacházíme náslovné protetické [a] podobně jako v arumunštině, a to ve stejných pozicích (před [r]). Pro arumunštinu jsou dále charakteristické velmi časté synkopy, kvůli kterým pak dochází k jinak v románských jazycích poměrně nezvyklým spojení [ng], [nd], která ale naopak nejsou ničím neobvyklým v albánštině. Dále je pravděpodobné, že cesta od [gl] k [j] vede přes arumunské [gɫ]. Další společná albánsko-arumunská změna [rl] → [r] a [rn] → [r] se pravděpodobně vyskytuje pouze v albánské arumunštině, je tedy pravděpodobné, že došlo k obrácenému vývoji. Ze srovnání s arumunštinou také vyplývá, že se touto cestou pravděpodobně dostala do východní balkanorománštiny některá řecká slova (*βρόταχος* „žába“ → *bretk* „žába“ a pravděpodobně také „*breshkë* „želva“, v rumunštině pak *broască* „ropucha, žába“, a dokonce některá slova thrácká (*βρούτεια* → rom. **brūtea* → alb. *bërsi* „hroznová slupka“). Podrobnější přehled fonetického vývoje arumunštiny lze dohledat na závěr kapitoly o balkanorománštině (6.4.2.).

U benátských výpůjček je nám výhodou v určité míře lepší znalost jazykového materiálu, než je tomu například v případě románštiny. Mnohá benátská slova jsou nám známa, a nabízí se tedy možnost přímého srovnání. Çabej (1966, s. 180) toto srovnání benátštiny a latino-románských výpůjček v albánštině provedl a došel pouze k několika konkrétním slovům, například *mënjollë* „keř, stromek“ (z *magliolo*). Přes benátštinu se však

mohla do albánštiny dostat některá severoitalská slova. Takovým příklad, o jehož původu nemůžeme rozhodnout je *karrigë* „židle“ (benátský původ: Meyer-Lübke 1935, italský původ: Miklosich 1870, s. 82). A některá slova se tak dostala do albánštiny dokonce dvakrát, mám na mysli slova jako *fabrikë* „továrna, dílna“ (které najdeme také jako ranou výpůjčku *farkë* „kovárna“).

Mimochodem, takových „dvojích“ výpůjček máme celou řadu: *famīlia* → *fēmijë* „dítě“ x *familia* „rodina“, *hōra* → *herë* „krát“ x *orë* „hodina“, *episcopus* → *upeshk* „biskup“ x *peshkop* „pravoslavný kněz“. První z dvojice je zpravidla z raného latinského období, což je patrné i na fonetických změnách, které výpůjčka prodělala, druhé slovo z dvojice pak pochází z některého pozdějšího období, případně se jedná o ještě pozdější kultismus.

7.5.1.2. Další kritéria

Dalším podstatným hlediskem je **hledisko sémantické**, případně pragmatické. Je evidentní, že například slova, která se týkají vinařství nebo včelařství, pocházejí především z první fáze latinských výpůjček, kdy Římané zaváděli právě zmíněné obory nebo významně inovovali i další chovatelské, pěstitelské nebo výrobní procesy. Podobně jsou na tom některé výrazy z oblasti těžby dřeva, železných rud, zlata a stříbra, dále pak zemědělské výroby – ovocnářství, obilnářství. Římané také zprvu prosazovali svoje náboženské kultury, později byli nositeli křesťanství. Tak můžeme do tohoto období zařadit například tyto výrazy: *ar* „zlato“, *argjend* „stříbro“, *qipër* „měď, bronz“, *ungjill* „evangelium“, *upeshk* „biskup“, *ulli* „oliva“, *zerë* „bohyně lesů, víla“. Vidíme, že některé navržené výrazy jsou zároveň podpořeny fonetickými argumenty (vývoj náslovného /e/ v *episcopus* a /o/ v *ollivus*). Z tohoto období též pocházejí výrazy týkající se specifických stavebních prvků římských domů, například slova *pjergull* „pergola“, *tjegull* „střešní taška“, *qepër* „krov“, *shkallë* „schody“.

Avšak většina odvětví (zemědělství, řemesla apod.) se vyvíjela kontinuálně a byla otevřena novým výrazům od příchodu Římanů až po období benátské nadvlády.

Naopak přejímání mnohých výrazů z oblasti pastevectví lze předpokládat ve fázi, kdy obyvatelstvo z nížin ustupuje do hor, více se sžívá s horalskými Vlasy - dochází tedy ke

kontaktům s rodícími se Arumuny (pravděpodobně potomky romanizovaných Thráků), kteří byli v této době zřejmě domovem v horách na makedonsko-bulharsko-řeckém pomezí, a zřejmě i se zbytky dalších původních obyvatel. Pasteveckých výrazů románského původu nacházíme v albánštině tolik, že se můžeme domnívat, že proto-Albánci tento způsob života, existence (tedy transhumanci, viz 2.5.) neznali, a naučili se jej až v balkanorománském období. O Ilyrech však máme takové zprávy, že část jich žila v horách a živila se pastevectvím, a zejména s tím spojenou výrobou a distribucí tradičních mléčných produktů (Hradečný, 2008, s. 15). Máme tedy co dělat se zásadním argumentem proti hypotéze o ilyro-albánské kontinuitě.

Do albánštiny se tak mohla v balkanorománském období dostat některá románská (ale také nerománská) plošná slova poněkud nejasného původu, která bývají nazývána *Balkan Wanderwörter*, například *cjap* „kozel“, *grëmëratë* „chuchvalce sedlého mléka“ (srovnej arum. *grumurata*) nebo *trajstë* „tlumok“ a možná také některé kalky - *sëmurë* „nemoc“ (srovnej arum. *niputeare*). Teprve z románštiny lze také předpokládat názvy mnohých rostlin; vidíme totiž, že tyto etymologie pocházejí ze zlidovělých, upravených latinských názvů, například *sherbelë* z románského **salviella* (z lat. *salvia*). Tato skutečnost se pochopitelně týká především bylin a horských keřů a stromů: *rrobull* „horská nízká borovice“. Dále pak považujeme za výrazy balkanorománského období takové výrazy, které jsou zřejmými novotvary a složeninami původních latinských výrazů a také několik románských kalků latinských výrazů. Jsou to například slova: *mushkëllyer* „červenohnědý“ (z rom. **muscellārius* „zbarvený jako myš“ z lat. *muscellārium* „past na myš“), *mushtëkohem* „usadit se“ (z rom. **domesticāre* z lat. *domesticus* „náležející k domu, domovní“). Také výrazy z oblasti včelařství jsou odvozeny až z výrazů románských.

Z období kontaktů s Benátčany předpokládáme zejména výrazy z oblasti obchodu a dopravy (*shtrenjtë* „drahý“, *barkë* „lod“, *flori* „zlaták“, *arrij* „přijet“), vyvážely se zemědělské výrobky (obilniny, sůl, dřevo) a dovážely se zejména kvalitní řemeslné výrobky až luxusního charakteru a textilie. Lze předpokládat také přijetí některých pojmů středověkých latinských reálií (například *shkollë* „škola“).

Složitě určování některých foneticky stálých slov jsem již naznačila v předcházející kapitole. Slova jako *armë* „zbraň“, *fik* „fík“, *letër* „dopis“, *portë* „dveře“, *barkë* „lod“, *formë* „tvar“, *kartë* „papír“, *libër* „kniha“, *shkollë* „škola“ by soudě pouze podle podoby slova v latině, italštině a albánštině mohla být jak latinského, tak italského původu. Jsou to jenom

a pouze naše kulturně-historické znalosti, které nás opravňují přiřadit slova raným nebo pozdějším obdobím.

Také příslušnost k jistému sémantickému okruhu nám může ledacos napovědět. Fonetický vývoj některých jmen z křesťanského prostředí jasně dokládá jejich starobylost: *Pal* z lat. *Paulus*, *Ndre* z lat. *Andreas*, *Ndue* z lat. *Antonius*, *Gjon* z lat. *Johannes*, *Mëri* z lat. *Maria* (Çabej, 1966, s. 178). U jména *Pjetër* bychom pak mohli být na pochybách, zda pochází z lat. *Petrus* nebo ital. *Pietro* a právě předpoklad určitého identického kulturně-historické pozadí těchto jmen nás vede zařazení jména *Pjetër* k sémantickému okruhu původních křesťanských křestních jmen.

Na závěr se podívejme na dny v týdnu a měsíce. Z latiny byly převzaty tyto dny v týdnu: *e martë* „úterý“, *e mërkurë* „středa“, *e shtunë* „sobota“, další dva jsou odvozeny z původních albánských výrazů, nicméně jedná se s největší pravděpodobností o kalky z latiny: *e diel* „neděle“ (původní význam „slunce“ z lat. *dies solis* a ne pozdějšího *dies dominica*) a *e hënë* „pondělí“ (původní význam „měsíc“). Vzhledem k „administrativní“ povaze těchto slov je pravděpodobné, že byla převzata již v raném latinském období. Dva dny v týdnu však zůstávají neobjasněny: *e enjte* „čtvrtek“ a *e premte* „pátek“.

Převzaté měsíce jsou tyto: *janar* „leden“, *mars* „březen“, *prill* „duben“, *mai* „květen“, *gusht* „srpen“. Poslední čtyři měsíce v roce jsou pak kalky latinských označení: *shtator* „září“, *tetor* „říjen“, *nëntor* „listopad“, *dhjetor* „prosinec“, jež jsou odvozeny od číslovek sedm až deset (*shtatë*, *tetë*, *nëntë*, *dhjetë*). Slovo pro „únor“ je diskutabilní, Orel navrhuje germánské **skurtaz* „krátký“ (1998, s. 425), které se jeví jako velmi nepravděpodobné. Miklosich navrhuje pravděpodobnější lat. *curtus* (1870, s. 53). Ono nadbytečné náslovné *sh-* není v pozdějších románských slovech ničím výjimečným. Týká se to sice zejména sloves (například **excurtare*), ale je možné, že nezasvěcenému posluchači mluvené latiny splývala předpona s kořenem slova, a dostalo se tak i do jiných slovních druhů. Zbývající dva názvy pro letní měsíce jsou pravděpodobně původní: *qershor* „červen“ a *korrik* „srpen“ od *qershí* „třešně“ a *korre* „sklizeň, žně“. I když i tady vidíme krásnou paralelu například se slovanskými jazyky. Zajímavá je následující souvislost s arumunštinou. V albánštině můžeme podzimní měsíce vyjádřit slovem *britmë* (snad souvisejícího s *brymë* „jinovatka“, lat. *brūma* „chlad“), v arumunštině pak nacházíme slovo *brumariù* „listopad“.

7.5.2. Příklady výpůjček z jednotlivých období

Následující tabulka má pouze ilustrativní charakter. Jedná se o abecedně řazený výčet slov, která tvoří svým způsobem prototypy daných kategorií. Jak už to v jazyce bývá, většina slov se však nachází někde na periferii, to znamená, že nevykazují požadované znaky podle požadovaných kritérií.

nejstarší latinské výpůjčky	<p>ar „zlato“, <i>argjend</i> „stříbro“, <i>armë</i> „zbraň“, <i>bishë</i> „divoké zvíře“, <i>farkë</i> „dílno“, <i>femër</i> „žena“, <i>fshat</i> „vesnice“, <i>gaz</i> „radost“, <i>gjykoj</i> „odsoudit“, <i>herë</i> „krát“, <i>iriq</i> „ježek“, <i>këmishë</i> „košile“, <i>këshill</i> „rada“, <i>lar</i> „vavřín“, <i>ligj</i> „zákon“, <i>luftë</i> „válka“, <i>martë</i> „úterý“, <i>mel</i> „proso“, <i>mërkurë</i> „středa“, <i>mijë</i> „tisíc“, <i>mjek</i> „lékař“, <i>ofiq</i> „služba, hodnost“, <i>pagëzoj</i> „křtít“, <i>pak</i> „málo“, <i>pemë</i> „ovoce, ovocný strom“, <i>pjergull</i> „pergola“, <i>pjesë</i> „část“, <i>popull</i> „lidé“, <i>prevë</i> „brod“, <i>regj</i> „král“, <i>pus</i> „studna“, <i>rrylë</i> „čočka“, <i>qepër</i> „krov“, <i>qepë</i> „cibule“, <i>qëroj</i> „třídít (len)“, <i>qipër</i> „měď“, <i>qytet</i> „město“, <i>shërbesë</i> „služba“, <i>shkallë</i> „schody“, <i>shqyt</i> „štít“, <i>shtëpi</i> „dům“, <i>shtunë</i> „sobota“, <i>shumë</i> „hodně“, <i>tërmet</i> „zemětřesení“, <i>timër</i> „tkalcovský útek“, <i>tjegull</i> „střešní taška“, <i>tmerr</i> „děs“, <i>thikë</i> „nůž“, <i>thekër</i> „žito“, <i>ulli</i> „oliva“, <i>ungjill</i> „evangelium“, <i>upeshk</i> „biskup“, <i>urdhër</i> „rozkaz“, <i>va</i> „brod“, <i>vaj</i> „olej“, <i>varfër</i> „sirotek“, <i>varr</i> „hrob“, <i>ve</i> „vajíčko“, <i>vërtyt</i> „fyzická síla“, <i>vepër</i> „práce“, <i>verbër</i> „slepý“, <i>vjersh</i> „verš“, <i>zerë</i> „Diana, bohyně lesů“</p>
-----------------------------	--

balkanorománské výpůjčky	<p>armik „nepřítel“, arnoj „opravit“, arsyë „důvod“, bletë „včela“, breshkë „želva“, bretk „žába“, cjam „kozel“, drejtë „přímo“, felë „plástev“, flutur „motýl“, fryt „plod“, ftua „kdoule“, grëmëratë „chuchvalce sedlého mléka“, kaltër „modrý“, kërrutë „ovce s rohy“, kaloj „trávit čas“ kafshë „zvíře, věc“, kofshë „stehno“, kreshpë „ovce s dlouhou a hrubou srstí“, kulloshtër „mlezivo“, lafshë „lalok“, meshë „mše“, mëtrik „druh nemoci dobytka“, mjeshtak „švagr“, mushkëllyer „červenohnědý“, mushtëkohem „usadit se“, orë „hodina“, pajtoj „usmiřovat“, parmendë „pluh“, peng „zástava, rukojmí“, peshkop „pravoslavný biskup“, prëndverë „jaro“, qengj „jehně“, rëmër „pastevec, ovčák“, rrobull „horská nízká borovice“, squfur „síra“, sqetull „podpaždí“, shelqëror „kmen/věšák“, shenjë „znamení“, shitë „druh ovčí nemoci“, sherbelë „šalvěj“, shkorsë „pokrývka z ovčí vlny“, shoretkë „díra v plástvi“, trajstë „tlumok“, trajtoj „jednat“, troftë „pstruh“, ushunjë „sádlo“, vërri „zimní pastvina“, zmojle „půda ležící ladem“</p>
vpůjčky z benátského období	<p>flori „zlaták“, karrigë „židle“, mënjollë „keř, stromek“, shtrenjtë „drahý“, barkë „lod“, arrij „přijít“</p>
výpůjčky z období via Egnatia	<p>familia „rodina“, shkollë „škola“, apostull „apoštol“, balkúe „balkon“, i denjë „cenný“, furtunë „bouře“, ishull „ostrov“, kushullë „konsul“, mur „stěna“, rrugë „ulice“, xhudí</p>

7.6. Shrnutí

Můžeme konstatovat, že latinská slova prodělala v albánštině nečekaně prudké změny a tyto změny jsme se zde pokusili podrobně zachytit. Předložený fonetický rozbor je mimo jiné určitým návodem, jak takovou výpůjčku identifikovat a doložit. Dále pak tento rozbor otevírá cestu k určení stáří výpůjčky nebo alespoň k relativní chronologii jevů a případně k upřesnění původu výpůjčky. Proměna nejstarších latinských slov v albánská potom vykazuje mnohé paralely v porovnání s vývojem od praindoevropštiny k proto-albánštině.

Ze sémantického hlediska představuje latinská slovní zásoba zhruba patnáct homogenních skupin a určitý malý počet dále neklasifikovatelných slov. Největším sémantickým okruhem je příroda, tedy rostliny, zvířata a krajinné a meteorologické jevy; dále pak zemědělství, řemesla, lidské tělo a zdraví, pastevectví atd. Téměř třetina slov prošla nějakým sémantickým posunem a obecně se to týká více slov z rané fáze latinských výpůjček. Tyto sémantické posuny jsou dílem společně románské, dílem společně balkánské a dílem vlastní albánské.

Chronologická stratifikace je možná u značné části výpůjček. Vycházeli jsme ze dvou hledisek, a to z hlediska fonetického a z hlediska sémantického, případně pragmatického. Můžeme určit čtyři fáze latinsko-románských výpůjček (fáze raných latinských výpůjček, fáze balkanorománských výpůjček, fáze výpůjček z období Via Egnatia a benátské výpůjčky).

K otázce postavení albánské latiny/ románštiny v rámci (východní a západní) balkanorománštiny můžeme konstatovat, že albánský a rumunský jazykový materiál jsou si podstatně bližší než kterýkoliv z obou jazyků s dalmáštinou. Nejblíže však stojí albánština a arumunština.

8. Vybrané etymologické problémy

8.1. Toponyma

Toponyma představují jádro sporu mezi zastánci autochtonní teorie a jejími odpůrci. Debata se tradičně točí kolem názvů *Shar* z lat. *Scardus*, *Shkodër* z lat. *Scodra*, *Lesh* z lat. *Lissus*, *Durrës* z řec. *Dyrrachium*, *Ohrid* z řec. *Lychnidos*, *Nish* z lat. *Naissus* a *Shtip* z lat. *Astibos*.

Jsou to zejména Albánci (Çabej 1966, Demiraj 1999 a další), kteří pokládají fonetický vývoj těchto toponym za důkaz kontinuální přítomnosti Albánců od starověku až do současnosti. Jak ale uvidíme, fonetický vývoj většiny toponym neodpovídá ryze albánskému fonologickému vývoji.

Prvním argumentem je, že toponyma latinského původu na území dnešní Albánie nevykazují vývoj albánský, ale dalmátský, respektive odpovídající západní balkanorománštině (Hamp, 1963). Jsou to například některá sídla v severozápadní Albánii: *Zmolje*, *Groftat e Gojanit*, *Shkortull*, *Maja Volpul* z vgl. **exmulgia*, **crupta* místo *crypta*, *curtus*, *vulpes* (Jokl, 1923). Tato toponyma dokládají podle Jokla pozdější příchod Albánců do této oblasti. Autorem myšlenky, že většina románských albánských toponym vykazuje rysy dalmátského vývoje, je již Weigand (1927), teoreticky sem může patřit také *Lesh* / *Lissus* nebo *Nish* / *Naissus*.

Druhým problémem pak je, že některá toponyma, která jsou doložena již ve starověku, mnohdy představují kombinaci rysů jak albánských, tak slovanských. Tyto paralely jsou však pravděpodobně výsledkem teprve kontaktů proto-Albánců a Bulharů během obsazení dnešního albánského území Bulhary v 9. a 10. století, se všemi důsledky tohoto konstatování.

Toponyma, která nutně musela projít vývojem albánským i slovanským zároveň, jsou poměrně významná. Jedná se například o *Ohrid* > *Lychnidos*, které prošlo zároveň jak toskickým rotacismem, tak slovanskou metatezí likvid. O toponymu *Durrës* / *Dyrhachium* již byla řeč. Podle fonetického vývoje nejstarších výpůjček bychom zde očekávali spíše koncové –q. Vývoj –s odpovídá spíše slovanské fázi toponyma (Orel, 1998, s. 13).

Samostatný problém pak představují toponyma *Sharr* z lat. *Scardus* a *Shkodër* z lat. *Scodra*. Jak je patrné, prezentovat je obě jako výsledek jednoho fonetického vývoje, tedy fonetického vývoje albánského (Demiraj, 1999, s. 243; Çabej, 1966, s. 168), není možné. Jokl (1923, s. 17) uvádí, že očekávaný vývoj [sk] by měl být [h] – město totiž bylo založeno ve 4. století, tedy ještě před příchodem Římanů, a v té době uvedený vývoj předpokládáme. Existuje několik možností, jak odlišný vývoj [sk] → [jk] a [sk] → [ʃ] vysvětlit. Jednak tu máme opět možnost převzetí slovanské varianty (ze slovanských názvů *Skrad*, resp. *Skadar*), ale ani ta odlišnou realizaci nevysvětluje. Vývoj [sk] → [jk] máme dobře doložen v latinských výpůjčkách (srovnej 7.2.), ale může také představovat výpůjčku z dalmátštiny, resp. západní balkanorománštiny (vzhledem k poloze města na černoohorské hranici je to velmi pravděpodobné). Obtížnější je cesta k názvu *Sharr*, nicméně podle dvou naznačených možností můžeme konstatovat, že *Sharr* neprošlo ryze albánským fonologickým vývojem.

Můžeme konstatovat, že toponyma na současném albánském území reprezentují různé fonologické vývoje (za spolupůsobení vlivů několika kontaktních jazyků) a představují pravděpodobně několik vrstev. Nevypovídají jednoznačně o kontinuálním vývoji albánštiny na současném území.

Závěrem uvedme trefný Hampův komentář (1963, s. 147), kterým výpovědní hodnotu těchto toponym relativizuje: „*Perhaps it is naïve to look for neat, unbroken settlement areas, and doubly so for those familiar with the prenational state of the Balkans. On the present evidence, I cannot accept as a whole any one of the mentioned solutions; nor can I reject totally any one as clearly wrong.*“ Podle Hampa pak skutečnost, že některá toponyma se zdají spíše albánská, některá smíšená a některá spíše slovanská nevypovídá ani o přítomnosti Albánců od starověku, ale ani o jejich nepřítomnosti v této době.

8.2. Oronyma

Existuje ještě jeden okruh zeměpisných názvů, které vykazují zajímavé paralely s albánštinou, a to jsou názvy dvou významných horstev v severní oblasti Balkánu, sahající částečně za hranice Balkánu.

Prvním z nich jsou Beskydy/ Bieszczady a jak si mohl pozorný čtenář všimnout, název tohoto pohoří (které zasahuje až na Moravu a Slezsko) zazněl už v jedné z citací v kapitole týkající se hypotéz o možném původu Albánců: „*numerous proofs seem to corroborate the original settling of Proto-Albanians in Dacia Ripensis and farther North, in the foothills of the Carpathian Mountains and the Beskidy/Bieszczady*“ (Orel, 1998, s. 10). Název tohoto pohoří totiž může souviset s albánským slovem *bjeshkë*, které znamená „vysokohorskou pastvinu“, ale dialektálně (například Kosovo) také „hory“ a „pohoří“ obecně.

Orel se v úvodu své práce (1998, s. 10) přiklání k původu tohoto slova z proto-albánského **beškai tai* (což je nepřiliš přesvědčivá rekonstrukce), ale přímo v hesle svého etymologického slovníku (1998, s. 28) uvádí původ tohoto slova z románského *pastica*, vycházející z latinského *pastus* „pastvina“.

Možná etymologická souvislost slova *Karpaty*, druhého nejrozsáhlejšího pohoří v Evropě, s albánským slovem *karpë* „skála“ není ničím novým (Rozwadowski, 1914, s. 162; Kristoforidhi, 1904, s. 65; Jokl, 1923, s. 18; Harper, 2010). Na společný původ obou slov by také mohla ukazovat analogická sufixace -dy/-ty. V thrácké řečtině se setkáváme s variantou *Καρπάτης ὄρος* „skalnaté hory“ (Kristofordhi, 1904, s. 65).

Na závěr je třeba dodat, že ani jedno z předkládaných oronym nemá v současné době přesvědčivější, obecně přijímanou etymologii. V případě Beskyd se někdy uvádí nepřiliš přesvědčivá etymologie z germánského *besket* „rozdělení“, jejímž autorem je Michal Rozwadowski (1914, s. 162). Název *Karpaty* bývá poslední dobou uváděn do souvislosti s praindoevropským kořenem **sker-/ker-* „skála“, které však bezesporu s albánským *karpë* také souvisí.

Snad náhodná (ale velmi nápadná) je paralela mezi významy slov *bjeshkë* „pastvina“ a *karpë* „skála“ a skutečným obrazem obou krajinných útvarů, a to zejména na rozhraní mírných a zelených Moravsko-slezských Beskyd, polských Bieszczad a drsných, skalnatých Tater, nejvyššího pohoří Karpatského oblouku.

Ostatně samotný název *Tatry* jistě není slovanského původu a doposud nebyl úspěšně vysvětlen. Také u tohoto oronyma však předpokládáme význam „skála, skalnaté pohoří“. Bývá uváděno do souvislosti s ukrajinským označením pro „kamenitou, šterkovou půdu“ *toltry*. V písemných pramenech je však doložen tvar *Tritri*. Nemůžeme tedy vyloučit, že by také oronymum *Tatry* mohlo souviset s oběma předešlými případy - nota bene, máme-li

v Bosně a Hercegovině název vysočiny *Tatra*. Dále také může souviset s řeckým názvem pohoří *Tartaros*.

8.3. Fauna a flóra

Pozoruhodnou skutečností je fakt, že v albánštině téměř chybí původní slova pro jevy a skutečnosti, které tvoří charakteristický obraz Balkánského poloostrova, jsou to především označení některých zvířat (zoonyma) a rostlin (fytonyma) a také některé krajinotvorné prvky.

Vzhledem ke svému specifickému klimatu, kdy se na poměrně malém území setkáváme se středomořským klimatem (jaderské a egejské pobřeží), vlhkým kontinentálním klimatem (vnitrozemí, hory) a subtropickým klimatem (černomořské pobřeží), je Balkánský poloostrov jedinečným evropským biotopem, který má v porovnání se zbytkem Evropy určitá specifika a je vyhledávaným cílem i našich botaniků a zoologů. Zejména pak zdejší herpetofauna (plazi), batrachofauna (obojživelníci) a entomofauna (hmyz) vykazuje nejvyšší druhovou diverzitu i endemismus v Evropě (Gruber, 1994, s. 13 a www.balcanica.cz).

8.3.1. Zoonyma

Skutečnost je však taková, že albánština nemá domácí výraz pro zcela nejběžnější živočichy vyskytující se v oblasti Balkánu, kterými jsou želva, žába, mlok, různé druhy hadů a ještěřů. Přičemž u některých zmíněných druhů můžeme dokonce jasně určit hranici výskytu (kryjící se se severní hranicí Balkánu).

Slovo *breshkë* „želva“ (varianta *brečkë*) a *bretkosë* „žába“ (dialektální varianty *bretkos*, *bretkosk*, *brekos* a další – viz. Atlasi dialektologjik, 2008, s.176) mají pravděpodobně společný základ. Obě slova mohou souviset s rumunským *broască* „žába, ropucha“. Tato slova nacházíme v dialektech často v opačném významu (Atlasi dialektologjik, 2008, s. 176).

Obě slova také dialektálně alternují druh poměrně velké ropuchy (*Bufo bufo*), který ve standardní albánštině označujeme jako *thithëlopë*. Zdá se, že to naznačuje původně nejasné označení těchto druhů neutrálním „vodní živočich, obojživelný živočich“. Z těchto slov rekonstruuujeme románský tvar **brotacus* nebo **brosacus* (Orel, 1998, s. 36). Souvislost s řeckým βάρπαχος a jeho předpokládaným předstupněm βρόταχος je možná.

Pro „mloka“ používá dnes albánština zřejmý neologismus *salamandër*. Původně se používalo pravděpodobně slovo *bojë*, z románského **bolea*, u kterého došlo k významovému posunu na užovku (*bojë*), což zřejmě souvisí s výjimečnou vazbou obou druhů na blízkost vody.

Hyponymum pro druh „had“ je *gjarpër*, související s latinským *serpens*, ačkoliv takový fonetický vývoj v anlautu není zcela jasný. Nejběžnějšími balkánskými hady jsou užovka a zmije. O užovce již byla řeč. Výraz *nepërkë* „zmije“ je bezpečně slovanského původu, a to ze slov. **nepęrtkъ* (Orel, 1998, s. 290). Rumunské slovo *năpîrcă* s uvedeným výrazem jistě souvisí, ale vzájemný vztah (tedy odkud výpůjčka pochází) je nejasný. Tyto druhy (užovka a zmije) a mnohé jejich taxonomické poddruhy jsou však celoevropské, přestože se na Balkáně vyskutí hojněji a ve vyšší diverzitě. Nás zajímají zejména druhy endemické. Mnohé z nich tradiční lidový název vůbec nemají a v populárně naučné literatuře se používá například nějaký opis (či obecnější označení) a v závorce název latinský. Takovým případem je například *bollë e rërës* „hroznýšek turecký“ (*Eryx jaculus*), doslova znamená „užovka písčítá“.

Z dalších názvů endemických druhů, které se podařilo zjistit, jsou všechny výpůjčkami: *shigjeta e hollë* „štíhlovka útlá“ (*Platyceps najadum*) z lat. *sagitta* „šíp“ (používá se i pro další neendemické štíhlovky), podobně také nejhojnější herpeto-endemit Balkánu *shigjeta e shkurtër* „štíhlovka balkánská“ (*Hierophis gemonensis*) a *shigjeta e gjatë* „štíhlovka kaspická“. Jokl (1923) předpokládá souvislost výrazu *shigjeta* s rumunským *săgeată*.

Není bez zajímavosti, že hadi (obecně) hrají významnou roli v albánských lidových mýtech a pověrách. Tato skutečnost hraje určitou roli v dokazování ilyrské filiace Albánců - v Albánii totiž převládá lidový názor, že had hrál v ilyrské mytologii významnou roli, což do jisté míry naznačují některé archeologické nálezy. Proto však překvapí skutečnost, že prakticky žádný z hadů nemá domácí označení (tj. všechny zjištěné výrazy jsou výpůjčky), a snad ještě více překvapí, že se tím dosud nikdo filologicky nezabýval.

Z ještěrů se na Balkáně vyskytují dva druhy: gekon turecký (*Hemidactylus turcicus*, pouze v nižším krajinném pásmu při pobřeží, ale velmi hojně) a krátkonožka evropská (*Ablepharus kitaibelii*, jejíž výskyt ojediněle zasahuje až na jižní Slovensko) (Balej, Jablonski, 2006). V albánštině se pro oba druhy používá slovo *hardhël*. Zdá se, že Albánci oba druhy příliš nerozlišují, a tak bychom mohli tento výraz přeložit jako „ještěrka“. Jeho původ je nejasný. Jokl (1923) navrhuje slovanskou výpůjčku (z **aščer*, které souvisí s českým „ještěr“ (podobně také Svane, 1992). Meyer (1891) etymologizuje z latinského *lacerta* „ještěrka“. Orel (1998, 142) rekonstruuje praalbánský tvar **skarda* (související s lit. *skerdžiu* „zabít, probodnout“).⁹⁰ Zajímavé však je, že toto slovo se vyskytuje také ve variantách *hardhicë*, *hardhucë* a *hardhushkë* (Atlasi dialektologjik, 2008), které v určitém tvaru znějí *hardhica*, *hardhuca*, *hardhushka*. Tyto varianty nápadně připomínají jihoslovanské deminutivní sufixy (tuto sufixaci albánština jinak nezná a nepoužívá), což jednoznačně hovoří pro výpůjčku slovanskou.

V atlasu albánské fauny najdeme pro gekona tureckého výrazy *geku turk* (neologismus), *hardhuca e shtëpisë* (doslova „ještěrka domácí“), ale také výraz *zhapi këmbëvogël* (doslova „ještěrka krátkonohá“). Slovo *zhapi* má nejasný původ, původně označuje menší druhy ještěrek, asi takové, jaké známe u nás. Orel (1998) ani Demiraj (1997) slovo neuvádí. Slovo se vyskytuje také ve variantě *shapi*. Zdá se, že nejde o výpůjčku latinskou či slovanskou, ale zároveň se nejedná o slovo domácí. Souvislost je možná s arumunským *jabilu*, dialektálně *şapic*, ve standartní rumunštině *şopârlă* (druh běžné ještěrky, *Lacerta muralis*). Hasdeu (1887) předpokládá pro rumunský výraz dácký původ.

Důležité je, že všichni zmiňovaní živočichové jsou nejběžněji se vyskytujícími živočichy jak na Balkáně, tak v Albánii, a vyskytují se hojně a plošně (většinou od pobřežních nižších pásem až po hory, zhruba do 1800 m.n.m., není-li uvedeno jinak). Jen jejich malá část má výskyt celoevropský. Z uvedených živočichů jsou to některé druhy žab a hadů. Také těm se však na Balkáně daří vzhledem k teplému a vlhkému podnebí lépe než jinde a vyskytují se podstatně hojněji.

Naopak typičtí zástupci fauny mírného pásu (střední a severní Evropa, zasahující zejména do hornatých oblastí středního Balkánu) jsou ve valné většině prokazatelně

⁹⁰ Tuto poněkud nejasnou souvislost obhazuje příklady z jiných jazyků, kde (údajně) často slovo „ještěr“ souvisí se slovy „rýpat, bodat, kopat“.

indoevropského původu: například *dhelpe* „liška“, *ari* „medvěd“, *ujk* „vlk“ a další (viz. Orel, 1998, ve stejném pořadí s. 81, s. 8, s. 438).

8.3.2. Alb. *pyll* „les“

Souvisejícím problémem je etymologie alb. *pyll* „les“. Mezi odborníky panuje stoprocentní shoda ohledně původu tohoto slova z latinského *pālus*, které dalo románské **padūlem* (vzniklo metatezí z *palūdem*). V rumunštině nacházíme srovnatelné *pādure* „les“. Problémem však je, že toto slovo původně v latině znamenalo „bažina, mokřad, mokřina“. Tento typ krajiny však není na Balkáně příliš častý. Podstatně více mokřadů bylo před vybudováním infrastruktury a průmyslovým rozvojem ve střední Evropě. Většinu rozlohy Balkánského poloostrova tvoří zejména hory. Největší jsou pohoří Karpat a Dinárských Alp, dále „menší“ horské útvary Rodopy, Šar Planina, Rila, Pirin, Pindus. Dále tu máme úrodnou bulharskou a dunajskou rovinu. Les, tak jak ho známe my (tedy území, kde rostou listnaté a jehličnaté stromy) je pochopitelně na Balkáně zcela běžný a domníváme se, že v minulosti byly lesy ještě početnější (Carter, 1977, s. 25). Pro lepší orientaci doporučuji nahlédnout do mapy v kapitole 2.8. Mokřad není typickým krajinným prvkem Balkánu. Přesto tu však tři významné oblasti mokřadů nacházíme, první (největší) je oblast delty Dunaje⁹¹, druhá (o poznání menší) se nachází v severním Řecku, částečně v prefektuře Makedonie, částečně v prefektuře Thrákie, a třetí v historii předpokládáme v oblasti Pannonie, tedy na území dnešního Maďarska (Carter, 1977, s. 71). Máme doklady o tom, že zejména v 19. století byly mokřady masivně vysoušeny, o jejich původním rozsahu se však můžeme jen dohadovat. Dnes najdeme bažiny a mokřiny pouze v oblasti Balatonu v západní části Maďarska (ostatně název *Balaton* odvozujeme od slovanského *blato*) a v severovýchodní části země u vesnice Ecsed.

⁹¹ Toto území můžeme vnímat jako nacházející se vně Balkánského poloostrova. Pro účely této práce však tato skutečnost není relevantní.

8.3.3. Závěry

Závěry:

- 1) Názvy nejcharakterističtějších živočišných druhů jsou v albánštině výpůjčky, z větší části latinské/ románské, z menší části slovanské.
- 2) Pro hojně se vyskytující endemické druhy většinou chybí tradiční lidový název.
- 3) Uvedené skutečnosti nás vedou k domněnce, že k prvnímu kontaktu s některými vyloženě charakteristickými prvky Balkánu mohlo dojít až při kontaktu s Římany, a to pravděpodobně někde při severní hranici Římské Říše. V úvahu přichází oblast Pannonie (dnešní Maďarsko) a Dácie (dnešní Rumunsko). Nicméně Pannonie spadá fytogeograficky do oblasti střední Evropy.

9. Závěr

Albanistická literatura u nás v současné době téměř chybí. Ve své práci jsem se snažila podrobně představit jednak albánštinu jako celek a jednak tu část albánštiny, která je součástí balkanorománského/ románského jazykového kontinua. Obojí jsem totiž považovala v českém prostředí za nové. Albánština je jazykem, o kterém se u nás málo píše a málo ví. Proto jsem uvedla celou problematiku některými informacemi obecnějšího charakteru. První kapitoly mají představit albánštinu postupně lingvistovi, indoeuropeistovi, balkanistovi a nakonec romanistovi. Právě poslední zmíněný obor – romanistika – albánštinu dlouhodobě zanedbává. Snad tedy bude tato práce i v tomto směru přínosem. Podstatnější je však skutečnost, že albánština je oborem, který je nutné studovat v rámci všech uvedených oborů (tedy zejména indoeuropeistiky, balkanistiky a romanistiky). Není možné zodpovědět některé otázky (zejména pak otázky týkající se etnogeneze), aniž bychom provedli syntézu všech dostupných poznatků ze všech zmíněných oborů.

Závěry svojí práce dělím na dva větší okruhy. První okruh se týká albánské etnogeneze, druhý pak latinského prvku v albánštině.

9.1. Etnogeneze

Albánské etnikum přišlo na Balkánský poloostrov ze severu, několik málo století před slovanskými kmeny a nějakou dobu pobývalo v severní části Balkánského poloostrova, kterou kolonizovali Římané, mohlo se jednat o oblast Dacie (ripensis), v úvahu by také přicházela oblast Pannonie. Během tohoto kontaktu prochází albánština první romanizačními procesy. Pod tlakem příchodu slovanských kmenů byli předkové Albánců nuceni vydat se zhruba v 5. století směrem na jih a hledat útočiště v horách středního Balkánu, kde pobývali zejména s uprchlým románským obyvatelstvem, Vlasy (předky dnešních Rumunů a Arumunů). Velmi intenzivní soužití těchto etnik po dobu tří až pěti staletí vedlo k mnoha společným rysům jazykovým, ale také k významnému sblížení způsobu života těchto etnik. Dále je pravděpodobné, že právě zde můžeme hledat počátky vzniku jazykového svazu. Zhruba v 9.

století sestupuje z hor etnikum, které již můžeme nazývat Albánci, a usazuje se v oblasti dnešní jižní a západní Makedonie, Albánie a Kosova.

Shrňme závěrem argumenty, o které se opírá uvedená hypotéza:

- Současná indoeuropeistika se shoduje na faktu, že albánština a balto-slovanské jazyky byly v kontaktu v době, kdy se ještě nacházely v severní Evropě, a z této doby pocházejí některé paralely těchto jazyků (zejména některé fonologické inovace a sdílené výpůjčky). Můžeme se tedy domnívat, že indoevropské dialekty, které daly vzniknout albánštině a slovanským jazykům, přišly na Balkán více méně stejnou trasou, avšak dělí je jistý časový odstup (viz. 3.3.)
- Toponomastika nám přináší zejména dvě zajímavá fakta. Jednak jsou to názvy významných horstev *Beskydy* / *Bieszczady* a *Karpaty*, které pravděpodobně souvisejí s alb. slovy *bjeshkë* „vysokohorská pastvina“, dialektálně „hory“ a *karpë* „skála“. Jednak je to zjištění, že některá toponyma (která jsme dosud vnímali jako svým fonetickým vývojem dokládající albánskou přítomnost v regionu v době příchodu Slovanů), musela projít vývojem albánským i slovanským zároveň - například *Ohrid* > *Lychnidos* prošlo zároveň jak toskickým rotacismem, tak slovanskou metatezí likvid (viz. 8.1. a 8.2.)
- Albánština nemá vlastní námořní terminologii, slova z této oblasti jsou buď výpůjčky nebo kalky (viz. 2.3.).
- V albánštině nemáme přesvědčivé doklady o tom, že by se v době starověku vyvíjela přímo na hranici řeckého a římského vlivu, v oblasti jakési nárazníkové zóny obou vlivů. Tato hranice, která bývá označována jako Jirečkova linie, by rozdělovala dnešní území zhruba na dvě poloviny. Předpokládáme, že bylo-li by tomu tak, podobná sociolingvistická situace by se nějak projevila v obou albánských dialektech (gegském a toskickém) – vzhledem k tomu, že hranice mezi nimi se nachází nedaleko předpokládané Jirečkovy linie. Nenacházíme však doklady pro to, že by jižní toskický dialekt byl více ovlivněn starou řečtinou a severní gegský naopak latinou (viz. 6.3. a 6.3.1.).
- Při bližším pohledu na albánskou slovní zásobu je nápadné, že chybí některá slova pro jevy, které jsou pro Balkán vysloveně typické (zejména z oblasti fauny, flóry a krajinných prvků). Tyto výpůjčky podporují možnost, že proto-Albánci se

s balkánskou realitou seznamovali mimo jiné prostřednictvím kontaktu s Římany a tento kontakt předpokládáme při severní hranici (viz. 8.3.1., 8.3.2.).

- Velkou část pastevecké terminologie tvoří románské výpůjčky. Přestože pastevectví dnes vnímáme jako tradiční doménu horského obyvatelstva Albánie, je zřejmé, že Albánci se mu naučili až v době soužití s romanizovanými Vlasy (viz 7.5.1.2.).
- Archeologie kontinuity od Ilyrů k Albáncům na území současné Albánie nepotvrzuje ani nevyvrací. Charakter archeologických nálezů je do jisté míry fragmentární. Můžeme předpokládat, že v případě, že by zde tato kontinuita byla, bylo by lze doložit ji také archeologickými nálezy. Fragmentárnost nálezů hovoří spíše pro časté migrace a demografické změny (viz. 2.7.).
- Latinský prvek v albánštině má k západní balkanorománštině (resp. k dalmátštině) podstatně dále, než jak jsme dosud předpokládali. Některé významné jevy v oblasti hláskového vývoje, které byly přisuzovány blízkosti „obou bakanolatin“, jsou v albánštině dány vlastním vnitřním vývojem, a to velmi prokazatelně. Naopak zřejmých paralel mezi latinským prvkem v albánštině a západní balkanorománštinou zbývá poměrně málo. V tomto úhlu pohledu se latina v albánštině nejeví jako dosud popisovaný souvislý přechod mezi východní a západní balkanorománštinou (kontinuum) (viz. 7.5.).
- Albánština vykazuje zajímavé paralely zejména s arumunštinou, a to v plánu fonologickém (vývoj některých hláskových skupin, dále proteze a metateze) a v plánu lexikálním. Tyto paralely jsou dokladem období intenzivního soužití obou etnik (viz. 7.5.1.1. a 6.3.1.)

Zůstává nezodpovězenou otázkou této práce, zda je možné prokázat filiaci Albánců k nějakému paleobalkánskému národu, která by více odpovídala uvedeným historicko-lingvistickým souvislostem. V úvahu by snad mohl přicházet některý dácký kmen. Je to však pouhá domněnka.

9.2. Latinské výpůjčky v albánštině

Můžeme konstatovat, že jen malá část výpůjček spadá do nejstaršího období, tj. do období Římské Říše. Podstatná část latinského lexika pochází z období kontaktu s romanizovanými Vlasy. Třetí díl pak tvoří slovní zásoba přejatá z italštiny a benátštiny v období vrcholného a pozdního středověku. Přestože dataci mnoha slov nebudeme nikdy schopni určit (velká část latinského lexikonu v albánštině tvoří slova, která jsou foneticky velmi stabilní), při zhodnocení dalších kritérií (především kritéria sémantického) vychází najevo, že u mnoha domnělých latinských výpůjček, máme co dočinění s výpůjčkami italskými či benátskými.

Nová chronologická stratifikace by pak vypadala následovně:

- A. nejstarší latinské výpůjčky z období prvního kontaktu s Římany, pravděpodobně v oblasti severní hranice Římské říše (1./ 2. století př. n. l. – 4./ 5. století n. l.),
- B. balkanorománské výpůjčky z období společného pobytu v horách středního Balkánu (mimo jiné, ale zejména) spolu s romanizovanými Vlasy (předky dnešních Rumunů a Arumunů) (5. – 10. století n. l.),
- C. výpůjčky z období via Egnatia, resp. italské výpůjčky (8. – 15. století),
- D. benátské výpůjčky (12. – 16. století).

Jednoznačně se prokázalo, že latina vykazuje v albánském jazyce vysokou míru kontinuity. Tento vliv se projevuje napříč všemi podsystémy, i když v různé míře. V podsystému morfo-syntaktickém se jedná spíše o jednotlivosti, v podsystému lexikálním se potom vliv latiny a románštiny projevuje velmi intenzivně. Dokonce můžeme konstatovat, že v albánštině je více latinských výpůjček než vlastních původních slov (rozdíl činí zhruba dvě stě slov). Můžeme tedy říci, že došlo k částečné relexifikaci albánštiny. V latinsko-románské slovní zásobě je však celkem dost slov, která se prakticky nepoužívají, jsou archaická a znají je snad jen čtenáři etymologických slovníků.

Vedlejším přínosem práce je ujasnění a sjednocení doposud poměrně rozkolísané terminologie v tomto oboru (tj. termíny jako balkanolatina, balkanorománština, proto-albánština apod.).

V neposlední řadě přináší tato práce podstatná zjištění o vývoji arumunštiny a vzniku arumunského národa. V kontextu vývoje albánského a rumunského jazyka můžeme arumunštinu vidět jako spojnicí mezi latinskými výpůjčkami v albánštině a rumunským latinským lexikem. Arumunština zprostředkovala albánštině většinu románských lexikálních interferencí. Můžeme také předpokládat, že to byla dákorumunština, která se zhruba v 10. století oddělila od společného základu, a vydala se cestou na sever, vstřebávajíc vlivy slovanské a částečně maďarské. Arumunština představuje starší fázi než dákorumunština, byť samozřejmě také prošla řadou změn, zejména byla podrobena vlivu řečtiny v lexikálním plánu. Z toho vyplývá, že Arumuni by dokonce v některých svých současných sídlech mohli být autochtonní (paradoxně jako jediní).

Zůstává několik otázek, kterými bude třeba se v budoucnu zabývat, abychom doplnili celý obraz situace na Balkáně v době, která je pro etnogenetické procesy současných balkánských národů klíčová. Jestliže přijmeme nastíněnou tezi o etnogenezi Albánců a související tezi o etnogenezi Rumunů, nabízí se především otázka, co se stalo s Ilyry a Dáky v poslední fázi Římské říše a během temných staletí? Je velmi pravděpodobné, že (zejména Ilyrové) byli tou dobou již zcela asimilováni. Další otevřenou výzvou, zejména pro indoeuropeisty, zůstává zasazení Albánců a albánštiny (a snad i bližší datace jejich příchodu) do uceleného obrazu migrací a přesunů v indoevropském prostoru.

9.3. Dovětek

V ideálním případě by tato práce měla vyvolat diskusi o některých zažitých představách o historii, a zejména o etnogenetických procesech balkánských národů. Jak jsme mohli vidět, v albánském a rumunském prostředí převládají hypotézy, které vycházejí spíše z potřeby národního uvědomění, hledání vlastní identity, prosazování národních zájmů, a zejména pak snahy doložit autochtonnost v dané oblasti.

Tato práce klade důraz především na posuzování všech částí dané problematiky v kontextu celku. Metaforou pak můžeme říci, že etnogeneze jednotlivých balkánských

národů tvoří mozaiku a k tomu, abychom spatřili celý obraz, je potřeba složit všechny díly.
Právě touto cestou se snaží tato práce alespoň vykročit.

SEZNAM POUŽITÝCH ZKRATEK

abl.	ablativ
adj.	adjektivum
adm.	admirativ
alb.	albánský
ang.	anglický
aor.	aorist
AR	arumunský
BA	Balkan-Archiv
BJS	Balkánský jazykový svaz
bulh.	bulharský
dial.	dialektálně
DR	dákorumunský
F	femininum, ženský rod
G	gegský, gegsky
gen.	genitiv
ide.	indoevropský
JL	Jirečkova linie
JRS	Journal of Roman Studies
K	konsonant
lat.	latinský
M	maskulinum, mužský rod
mak.	makedonský
N	neutrum, střední rod
pl.	plurál, množné číslo
pův.	původně
rom.	románský
rum.	rumunský
řec.	řecký
sg.	singulár, jednotné číslo
T	toskický, toskicky

thr.	thrácký
TraLiPhi	Travaux de linguistique et de philologie
UP	University Press
V	vokál
ven.	benátský
vgl.	vulgárnělatinský
ZfB	Zeitschrift für Balkanologie
ZRPh	Zeitschrift für romanische Philologie

SEZNAM SYMBOLŮ

- * nedoložený, rekonstruovaný tvar
- [] fonetická transkripce
- dává (u vztahu mezi etymonem a výsledkem bez vysvětlení mezistupňů)
- < vzniklo z
- > dalo vzniknout
- / nebo
- ? nejistá, pochybná etymologie

POUŽITÉ SYMBOLY MEZINÁRODNÍ FONETICKÉ ABECEDY (IPA) A JEJICH PŘEPIS
DO ČEŠTINY

IPA	česká transkripce
a	a
ɛ	e
ɪ	i
ɔ	o
ʊ	u
aʊ̯	au
m	m
n	n
ɲ	ň
p	p
b	b
t	t
d	d
c	tʰ
ɟ	dʰ
k	k
g	g
f	f
v	v
s	s
z	z
ʃ	š
ʒ	ž
x	ch
j	j
l	l
r	r

ts	c
tʃ	č

Bibliografie

ALEXANDRU, Teodora. *Lexikální prvky rumunského původu ve Slovníku spisovného jazyka českého*. In: Naše řeč. 1974 (3).

ALFÖLDY, Géza, MÓCSY, András. *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*. Budapest, 1965.

ARNOLD, Edwin Nicholas; BURTON John A. *A Field Guide to the Amphibians and Reptiles of Britain and Europe*. London: Collins, 1992.

ASENOVA, Petja. *Balkansko ezikoznanie: Osnovni problemi na balkanskija ezikov sajuz*. Sofia, 1989.

BACK, Otto; EICHLER, Ernst; HILTY, Gerold; LÖFFLER, Heinrich; STEGER, Hugo; ZGUSTA, Ladislav (eds.). *An International Handbook of Onomastics / Manuel international d'onomastique / Ein internationales Handbuch zur Onomastik*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1996.

BACK, Otto. *Typologie der Ländernamen: Staaten-, Länder-, Landschaftsnamen*. In: *Name Studies / Namenforschung / Les noms propres*. 1996.

BAKKER, Petr. *Mixed Languages: 15 case studies in language intertwinning*. Amsterdam, 1994.

BALEJ, P.; JABLONSKI, D. (eds.). *Balkanica.info*. 2006-2008, dostupné z <http://www.balkanica.info>

BALLY, Charles. *La langue et la vie*. Paris, 1913.

BANFI, Emanuele. *Linguistica balcanica*. Bologna: Zanichelli, 1985.

BANFI, Emanuele. *Aree latinizzate nei Balcani e una terza area latino-balcanica (Area della via Egnazia)*. In: *Rendiconti dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere, Classe di Lettere* 106, 1985. str. 185-233

BANFI, Emanuele. *Storia linguistica del sud-est europeo*. Milano, 1991.

BARIĆ, Henrik. *Albano-rumänische Studien*. Sarajevo, 1919.

BARIĆ, Henrik. *Albanisch, Romanisch und Rumänisch*. Godišnjak, Balkanološki Institut, Sarajevo, 1954.

BARTOLI, Matteo Giulio. *Das Dalmatische*. Wien: Alfred Hölder, 1906.

BARTL, Peter. *Albanien. Vom Mittelalter bis zur Gegenwart*. Regensburg, 1995.

- BĚLIČOVÁ, Helena. *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum, 1998.
- BETZ, Werner. *Deutsch und Lateinisch. Die Lehnbildungen der althochdeutschen Benediktinerregel*. Bonn: Bouvier. 1949
- BETZ, Werner. *Lehnwörter und Lehnprägungen im Vor- und Frühdeutschen*. In: Maurer, Friedrich; Stroh, Friedrich (eds.): *Deutsche Wortgeschichte*. Berlin: Schmidt, vol. 1, 127–147, 1959.
- BIČOVSKÝ, Jan. *Vademecum starými indoevropskými jazyky*. Praha: Karolinum, 2010.
- BIČOVSKÝ, Jan. *Stručná mluvnice praindoevropštiny*. Praha: Filozofická fakulta Univerzita Karlovy, 2012.
- BIRNBAUM, H. *Balkanslavisch und Südslavisch. Zur Reichweite der Balkanismem im südslavischen Sprachraum*. Zeitschrift für Balkanologie III, 1965.
- BÓNA, I. *From Dacia to Transylvania. The Period of the Great Migrations*. In: Barta et al. 1994, s. 62-106
- BONNET, Guillaume. *Les mots latins de l'albanais*. Paris: L'Harmattan, 1999.
- BOSSONG, Georg. *Die romanischen Sprachen. Eine vergleichende Einführung*. Hamburg: Buske, 2008.
- BREU, Walter. *Italoalbanian*. In: Okuka M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
- BRÜCH, Johann. *Der Einfluss der germanischen Sprachen auf das Vulgarlatein*. Heidelberg, 1913.
- CAMPBELL, Lyle. *Historical Linguistics: An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1998.
- CAPIDAN, Theodor. *Raporturile albano-române, Dacoromania*, II, 444-554, 1921.
- CAPIDAN, Theodor. *Aromânii, dialectul aromân*. București, 1932.
- CAPIDAN, Theodor. *Meglenoromânii*. București, 1935.
- CARAGIU MARIOȚEANU, Matilda; SARAMANDU, Nicolae. *Manual de aromână. Carți tră învițari armâneăști*. București: Editura Academiei Române, 2005.
- CARTER, Francis W. (ed.). *An Historical Geography of the Balkans*. London: Academic Press, 1977.
- CEKA, Neritan. *Ilirët*. Tiranë, 2001.

- COMRIE, Bernard. *Language universals and linguistic typology*. Chicago: University of Chicago Press, 1981.
- CURTA, Florin. *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500-1250*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
- CURTA, Florin. *The Making of Slavs. History and Archeology of the Lower Danube Region c. 500 – 700*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- CYCHUN, Genadij. *Tipologičeskie problemy balkanoslavjanskogo jazykovo areala*. Minsk, 1981.
- ÇABEJ, Eqrem. *Hyrje në historinë e gjuhës shqipe*. Tirana, 1958.
- ÇABEJ, Eqrem. *Zur Charakteristik der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*. **In:** *Revue de linguistique VII*. București, 1962.
- ÇABEJ, Eqrem. *Karakteristikat e huazimeve latine të gjuhës shqipe*. **In:** *Studime filologjike*, Tirana, 1974.
- ÇABEJ, Eqrem. *Studime etimologjike në fushë të shqipes*. Tirana: Akademia e shkencave të Shqipërisë, 1982.
- ČERMÁK, František. *Jazyk a jazykověda. Přehled a slovníky*. Praha: Karolinum, 2001.
- ČERMÁK, František. *Research Methods in Linguistics. Essential Principles, Based on a General Theory of Science*. Praha: Karolinum, 2002.
- DAUM, Werner (ed). *Albanien zwischen Kreuz und Halbmond*. München: Staatliches Museum für Völkerkunde München, 1998.
- DEETERS, Gerhard. *Réponses au questionnaire*. Bruges: Imprimerie Sainte Catherine, 52-53, 1939.
- DEMIRAJ, Bardhyl. *Albanische Etymologien (Untersuchungen zum albanischen Erbwortschatz)*. Amsterdam-Atlanta, 1997.
- DEMIRAJ, Shaban. *Prejardhja e shqiptarëve në dritën e dëshmive të gjuhës shqip*. Tirana: Stëpia Botuese "Shkenca", 1999.
- DEMIRAJ, Bardhyl. *Arvanitisch*. **In:** OKUKA M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
- DEMIRAJ, Bardhyl. *Shqa im Albanischen: eine ethnolinguistische Fallstudie*. **In:** Domosileckaja M.V., Žugra A. V., Morozova M.S., Rusakov A.J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

DEMIRAJ, Shaban. *Grammatikë historike e gjuhës shqipe*. Tirana: 1986.

DEMIRAJ, Shaban. *L'albanais*. In: *Langues indo-européennes. Sous la direction de Françoise Bader*. CNRS Editions, Paříž: 2002.

DEMIRAJ, Shaban. *About the origin of Dropull (a place name in South Albania)*. In: Domosileckaja M.V., Žugra A. V., Morozova M.S., Rusakov A.J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

DEROY, Louis. *L'emprunt linguistique*. Paris: Les Belles Lettres. 1956.

DESNICKAJA A.V. *Albanskij jazyk i ego dialekty*. Leningrad, 1968.

DESTEPHEN, Sylvain. *La coexistence du grec et du latin en Illyricum*. In: J. DE HOZ, E. LUJÁN MARTÍNEZ et C. RUIZ DARASSE (éd.), *Contactos lingüísticos en la Antigüedad : el Mediterráneo occidental*. Casa de Velázquez – Universidad Complutense de Madrid, 2010.

DHORA, Dhimitër. *Fjalor i emrave të kafshëve të Shqipërisës (Emri shkencor – Shqip – Anglisht) / Dictionary of animal names of Albania (Scientific names – Albanian – English)*. Shkodër: Camaj – Pipa, 2008.

DOMOSILECKAJA M.V., ŽUGRA A. V., MOROZOVA M.S., RUSAKOV A.J. (eds.) *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

DOMOSILECKAJA M.V. *Nazvanija reliktovyh rastenij Albanii*. In: Domosileckaja M.V., Žugra A. V., Morozova M.S., Rusakov A.J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

DUCKWORTH, David. *Zur terminologischen und systematischen Grundlage der Forschung auf dem Gebiet der englisch-deutschen Interferenz: Kritische Übersicht und neuer Vorschlag*. In: Kolb, Herbert / Lauffer, Hartmut (eds.). *Sprachliche Interferenz: Festschrift für Werner Betz zum 65. Geburtstag*. Tübingen: Niemeyer, p. 36–56, 1977.

DURIDANOV, Ivan. *Thrakisch, Dakisch, Illyrisch*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.

DURIDANOV, Ivan. *Ezikyt na trakite*. Sofia, 1975.
(esej je v anglickém překladu dostupný na adrese <http://groznijat.tripod.com/thrac/index.html>)

ELSIE, Robert. *Early Albania, a Reader of Historical Texts, 11th - 17th Centuries*. Wiesbaden, 2003.

ELSIE, Robert. *Historical Dictionary of Albania*. Lanham-Oxford, 2004.

ELSIE, Robert. *The earliest reference to the existence of the Albanian language*.
<http://www.scribd.com/doc/87039/Earlies-Reference-to-the-Existence-of-the-Albanian-Language>. 2007-05-28 Retrieved 2010-09-22.

FIEDLER, Wilfried. *Einführung in die Balkanphilologie*. **In:** *Einführung in die slavischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

FÖLDES, CSABA. *Was ist Kontaktlinguistik? Notizen zu Standort, Inhalten und Methoden einer Wissenskulturskultur im Aufbruch*. **In:** Winterstein, Stefan (Hrsg.) et alii: *Fokus Dialekt. Analysieren – Dokumentieren – Kommunizieren. Festschrift für Ingeborg Geyer zum 60. Geburtstag*. Hildesheim/Zürich/New York: Olms 2010, s.133–156

FRIEDMAN, Victor. *Macedonian*. **In:** Comrie, Bernard; Corbett, Greville. *The Slavonic Languages*. London: Routledge, 2001.

FRIEDMAN, Victor. *The Vlach Minority in Macedonia: Language, Identity, Dialectology and Standardization*. **In:** Nuoloto, Juhani; Leiwo, Martii; Halla-aho, Jussi (eds.). *Selected Papers in Slavic, Baltic and Balkan Studies*. Helsinki: University of Helsinki, 2001.

FRIEDMAN, Victor A. *Albanian Grammar*. **In:** *Studies on Albanian and Other Balkan Language by Victor A. Friedman*. Peja: Dukagjini, 2004.

FRIEDMAN, Victor. *Albanian and Slavic: Comparative perspectives on contemporary issues*. **In:** Domosileckaja M.V., Žugra A. V., Morozova M.S., Rusakov A.J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.

FRITZ, Gerd. *Change of Meaning and Change in Vocabulary*. **In:** Ammon, Ulrich et al. (eds.). *Sociolinguistics: An International Handbook of the Science of Language and Society*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1614-1631, 1998.

GÁLDI, Ladislás. *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des phanariotes*. Budapest, 1939.

GASHI, Dardan, STEINER, Ingrid. *Albanien: Archaisch, orientalisch, europäisch*. Wien, 1994.

GEORGIEV, Vladimir. *Le problème de l'union linguistique balcanique*. **In:** *Actes de premier congrès international des études balcaniques et sud-est européennes VI: Linguistique*. Sofia: 1968.

GEORGIEV, Vladimir. *Introduction to the History of the Indo-European Languages*, Sofia, 1981.

GJINARI, Jorgji; SHKURTAJ, Gjovalin. *Dialektologjia*. Tirana: Universiteti i Tiranës, 2003.

ГЪЛЪБОВ. *Проблемът за члена в български и румънски език*. Sofia, 1962.

GOSTURANI, Xheladin; GJINARI, Jorgji; SHKURTAJ, Gjovalin; BECI, Bahri. *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqip. Vëllimi 1 - Fonetikë, morfologji, sintaksë*. Università degli Studi di Napoli L'Orientale e Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale, 2007.

GOSTURANI, Xheladin; GJINARI, Jorgji; SHKURTAJ, Gjovalin; BECI, Bahri. *Atlasi dialektologjik i gjuhës shqip. Vëllimi 2 – Leksik*. Università degli Studi di Napoli L'Orientale e Dipartimento di Studi dell'Europa Orientale, 2008.

GRAMELOVÁ, Lucie. *Mluvnice albánštiny*. Tribun EU, 2008.

GRAMELOVÁ, Lucie. *El latín balcánico*. **In:** Romanistica Pragensia, 2010.

GRAMELOVÁ, Lucie (ed). *Arumunština*. Praha: Gramel, 2012.

GRAUR, Alexandru. *Tendințele actuale ale limbii române*. Editura Științifică, Bucharest, 1968.

GRUBER, Udo. *Amphibien und Reptilien*. Stuttgart: Francks-Kosmos, 1994.

GRZEGA, Joachim. *Some Aspects of Modern Diachronic Onomasiology*. **In:** Linguistics 40, 1021-1045, 2002.

GRZEGA, Joachim. *Borrowing as a word-finding Process in Cognitive Historical Onomasiology*. **In:** Onomasiology Online 4, 22-42, 2003.

GUSMANI, Roberto. *Aspetti del prestito linguistico*. Napoli: Libreria Scientifica, 1973.

HAARMANN, Harald. *Der Lateinische Lehnwortschatz im Albanischen*. Hamburg, 1972.

HAARMANN, Harald. *Balkanlinguistik*. Tübingen, 1979.

HAARMANN, Harald. *Zur Theorie des Sprachkontaktes*. **In:** Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.

HAARMANN, Harald. *Der Einfluss der Lateinischen in Südosteuropa*. **In:** Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.

HAJNAL, Ivo. *Methodische Vorbemerkungen zu einer Palaeolinguistik des Balkanraums*. **In:** Bammesberger, Vennemann. *Languages in Prehistoric Europe*. 2003, s. 117-145.

HAHN, Georg von. *Albanesische Studien*. Wien, 1854.

HALILI, Rigels. *Národ i jeho pieśni. Rzecz o oralności, pieśmienności i epice ludowej wśród Albańczyków i Serbów*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersitetu Warszawskiego, 2012.

HAMP, Eric Prett. *The Position of Albanian*. **In:** Birnbaum H. and Puhvel J. *Proceedings of the Conference on IE linguistics held at the University of California, April 25-27*. 1963.

HAMP, Eric Prett. *On Some Questions of Areal Linguistics*. In: Whistler K. (ed.). *Proceedings of the 3rd Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*. Berkeley, 1977.

HAMP, Eric Prett. *On the Name Ohrid*. In: Makedonski jazik 32-33, 1981-1982.

HAMP, Eric Prett. *The Oldest Albanian Syntagma*. In: Balkansko ezikoznanie 25, 1982.

HAMP, Eric Prett. *Albanian*. In: Asher R.E. (ed.). *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Oxford, 1994.

HAMP, Eric Prett. *Who were the Tocharians? Linguistic subgrouping and diagnostic idiosyncrasy*. In: Mair V.H. (ed.). *The Bronze Age and early Iron Age peoples of Eastern Central Asia I: Archeology, migration, nomadism, linguistics*. Washington D.C., 1998.

HARPER, Douglas. *Carpathian*. In: Harper, Douglas. *Online Etymological Dictionary*. 2010. (dostupné na www.etymonline.com)

HASDEU, Bogdan Petriceicu. *Etymologicum Magnum Romaniae*. București, 1887-1895.

HAUGEN, Einar. *The analysis of linguistic borrowing*. Language 26, 210-231, 1950.

HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Praha: Academia, 1989.

HELBIG, Robert. *Die italienischen Elemente in Albanesischen*. Leipzig: J.A.Barth, 1903.

HINRICHS, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.

HLAVIČKA, Pavel. *Setkání s pirinskými plazy*. In: Živa 24 (4), 1976.

HLAVIČKA, Pavel. *Obojživelníci a plazi dunajské delty*. In: Živa 28 (3), 1980.

HOCK, Hans Heinrich. *Principles of Historical Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1986.

HOCK, Hans Heinrich; JOSEPH, Brian D. *Language History, Language Change, and Language Relationship: An Introduction to Historical and Comparative Linguistics*. Berlin: Mouton de Gruyter, 1996.

HOIJER, Harry. *Linguistic and cultural change*. In: Language 24, 335-345. 1948.

HRADEČNÝ, Pavel; DOSTÁLOVÁ, Růžena; HROCHOVÁ, Věra; OLIVA, Pavel; VAVŘÍNEK, Vladimír. *Dějiny Řecka*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1998.

HRADEČNÝ, Pavel. *Dějiny Albánie*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2008.

HULD, Martin E. *Basic Albanian Etymologies*. Columbus, 1984.

HULD, Martin E. *Meillet's Northwest Indo-European revisited*. In: K. Jones Bly and M.E. Huld (eds.). *The Indo-europeanization of Northern Europe*. Washington D.C., 1996.

JABLONSKI, Daniel. *Reptiles and amphibians of Albania with new records and notes on occurrence and distribution*. In: Acta Soc. Zool. Bohem. 75, s. 223 – 238, 2011.

JACQUES, Edwin E. *The Albanian. An Ethnic History from Prehistoric Times to the Present*. Jefferson, North Carolina, London, 1995.

JAKOBSON, Roman. *Über die phonologischen Sprachbünde*. In: Travaux de Circle Linguistique de Prague 4, 1931.

JAKOBSON, Roman. *Sur la théorie des affinités phonologiques entre des langues*. In: Selected Writings. The Hague: Mouton, 1962.

JAKUPI-GOJANI, Lendita; HOXHA, Milena. *Česko-albánský slovník a konverzace*. Praha: Leda, 2004.

JARNÍK, Jan Urban. *Zur albanischen Sprachkunde*. Lipsko, 1899.

JIREČEK, Konstantin. *Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters*. I., Wien, 1901.

JIREČEK, Konstantin, ŠUFFLAY, Milan, THALLÓCZY, Ludwig (ed.). *Illyrisch-albanische Forschungen 1*, München, Leipzig, 1916.

JOKL, Norbert. *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereich des Albanischen*. Berlin, 1923.

JOKL, Norbert. *Zu den lateinischen Elementen des albanesischen Wortforschung*. In: Glotta, XXV, 121-134, 1936.

JOSEPH, Brian D. *The Synchrony and Diachrony of Balkan Infinitive: A Study in Areal, General, and Historical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.

KADARE, Ismail. *Identiteti evropian i shqiptarëve*. Tiranë: Shqipëria botuese Onufri, 2006.

KAHL, Thede. *Hirten im Kontakt. Sprach- und Kulturwandel ehemaliger Wanderhirten (Albanisch, Aromunisch, Griechisch)*. Wien, Berlin, 2007.

KAIMIO, Jorma. *The Romans and the Greek Language*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica, 1979.

KATIČIČ, Radoslav. *Ancient Languages of the Balkan*. Mouton, 1976.

KËPUSKA, Avni K. *Qenësia e territorit dhe e kufijve etnikë autoktonë të Kosovës. Etnogenezja e popullit shqiptar që nga lashtësia iliro-dardane e Kosovës deri në ditët e sotme*. Prishtinë, 2001.

- KOCH, Guntram. *Christliche Monumente in Albanien*. In: Daum, Werner (ed). *Albanien zwischen Kreuz und Halbmond*. München: Staatliches Museum für Völkerkunde München, 1998.
- KOCH, Peter. *Lexical Typology from a Cognitive and Linguistic Point of View*. In: Cruse, D. Alan et al. (eds.). *Lexicology: An International on the Nature and Structure of Words and Vocabularies/Lexikologie: Ein internationales Handbuch zur Natur und Struktur von Wörtern und Wortschätzen*. Berlin/New York: Walter de Gruyter, 1142–1178, 2002.
- KOPITAR, Jernej. *Albanische, wallachische und bulgarische Sprache*. Wien, 1829.
- KORKUTI, Muzafer. *Parailiret – Iliret – Arberit*. Tirana, 1996.
- KOVAČEC, August. *Descrierea Istroromânei Actuale*. București, 1971.
- KOVAČEC, August. *Arbanasi-Albanisch*. In: OKUKA M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
- KRISTOFORIDHI, Konstandin. *Λεξικόν της Αλβανικής Γλώσσας*. Atény, 1904.
- KRSTIĆ, Kruno. *Rječnik govora zadarskih Arbanasa*. Zadar: Mjesna zajednica Arbanasi, 1987.
- LAUSBERG, H. *Lingüística románica*. Madrid: ed. Gredos, 1965.
- LINDSTEDT, Jouko. *Linguistic Balkanization: contact-induced change by mutual reinforcement*. In: Gilbers, Dicky et al. (eds.). *Proceedings of the Groeningen Conference on Languages in Contact*. Amsterdam: Rodopi, 231-246, 2000.
- LÓPEZ MONTERO, Roberto. *Jorma Kaimio. The Cippus Inscriptions*. In: Bryn Mawr Classical Review, 2010.
- LUKAN, Walter. *Bartholomäus (Jernej) Kopitar: neue Studien und Materialien anlässlich seines 150. Todestages*. Wien, 1994.
- MACLEOD, M.D. *Review of Kaimio, 1979*. In: The Classical Review, New Ser., 216-218, 1982.
- MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha, 1968.
- MALDJIEVA, Viara; TACZYŃSKA, Katarzyna. *Poznać Balkany. Historia-Polityka-Kultura-Języki*, vol.III. Toruń: Zakład Języków Słowiańskich i Balkanistyki UMK, 2012.
- MALKIEL, Yakov. *Etymology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
- MANSAKU, Seit. *La position des éléments latins de la langue albanaise dans la romanité balkanique*. Bulletin – Association internationale d'études sud-est européen, 31, 2001.

- MARROU, Henri-Irénée. *Histoire de l'éducation dans l'antiquité*. Paris, 1950.
- MATASOVIĆ, Ranko. *Toward a relative chronology of the earliest Baltic and Slavic sound changes*. In: *Baltistica* 40/2, 2002.
- MATZINGER, Joachim. *Der Altalbanische Text Mbsuame e krështerë (dottrina cristiana) des Leke Matrënga von 1592; Eine Einführung in die albanische Sprachwissenschaft*. Verlag J.H.Röll, 2006.
- MEILLET, Antoine. *Linguistique historique et linguistique générale*. Paris: Champion, 1921.
- MEILLET, Antoine. *Esquisse d'une histoire de la langue latine*. Paris, 1938.
- MELICH, Jan. *A honfoglalás kori Magyarország*. Budapest, 1926.
- MEYER, Gustav. *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*. Verlag von Karl J. Trübner, 1891.
(první etymologický slovník)
- MEYER, Gustav. *Albanesische Studien I.-V*. Wien, 1882, 1892, 1896.
- MEYER, Gustav. *Die lateinischen Elemente im Albanesischen*. (neubearbeitet von Wilhelm Meyer-Lübke). In: Gröber, Gustav (ed.). *Grundriss der romanischen Philologie*. Strassburg: Karl J. Trübner, 1904-1906.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm. *Einführung in das Studium der romanischen Sprachen*. Leipzig, 1920.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm. *Grammatik der romanischen Sprachen*, I-IV. Leipzig, 1890-1901.
- MEYER-LÜBKE, Wilhelm. *Romanisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1935.
- MIHAESCU, Haralambie. *Les éléments latins de la langue albanaise*. In: *Revue des études sud-est européennes* IV. București, 1966.
- MIHAESCU, Haralambie. *Die lateinische Sprache in Südosteuropa*. Zeitschrift für Balkanologie 6/1968.
- MIHAESCU, Haralambie. *La langue latine dans le Sud-Est de l'Europe*. București: Editura Academiei. 1978.
- MIKLOSICH, Franz. *Albanische Forschungen. I: Die slavischen Elemente im Albanischen*. Wien, 1870.
- MIKLOSICH, Franz. *Albanische Forschungen. II: Die romanischen Elemente im Albanischen*. Wien, 1870.

MÓCSY, András. *Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*. Budapest, 1970.

MORAVCSIK, Edith A. *Language contact*. In: J.H.Greenberg (ed.). *Universals of human language*, vol. 1. Stanford: Stanford University Press, 93-122, 1978.

MÜLLER, Max. *Lectures on the science of language*. Vol. I. New York: Scribner, 1871.

MURPHY, Lynne. *Lexical meaning*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

NEHRING, Gerd-Dieter. *Albanisch*. In: Okuka M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.

NEROZNAK. *Paleobalkanskije jazyki*. Moskva: Izdatelstvo „Nauka“, 1978.

NEVACI, Manuela. *Verbul în aromână. Structură și valori*. București: Editura Academiei Române, 2006.

OBOLENSKI, Dimitri. *Byzantium and the Slavs*. St Vladimirs Seminary Pr, 1994.

OKSAAR, Els. *Bilingualism*. In: *Current trends in linguistics*. vol. 9, The Hague: Mouton, 1972.

OKUKA M. (Hg.). *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*. Klagenfurt, 2002.
(= Wieser Enzyklopädie des europäischen Osten 10)

OREL, Vladimir. *Albanian Etymological Dictionary*. Brill, 1998.

OREL, Vladimir. *A Concise Historical Grammar of the Albanian Language*. Brill, 2000.

ÖHMANN, Emil. Zur Frage nach der Ursache der Entlehnung von Wörtern. In: *Mélanges de la Société Néo-philologique de Helsingfors* 7, 281-289, 1924.

PAPAHAGI, P. *Dicționarul dialectului aromân (general și etimologic)*. București, 1974.

PAUL, Hermann. *Prinzipien der Sprachgeschichte*. Tübingen: Niemeyer, 1920.

PEDERSEN, Holger. *Albanische Texte mit Glossar*. Leipzig: S. Hirzel, 1895.

(= *Abhandlungen der Königlichen Sächsischen Akademie der Wissenschaften* 15.3.)

PELIKÁN, Jan, HAVLÍKOVÁ, Lubomíra, CHROBÁK, Tomáš, RYCHLÍK, Jan, TEJCHMAN, Miroslav, VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej. *Dějiny Srbska*. Praha, 2004.

PERÉZ, Martín. *Miguel Atalíates, Historia*. Nueva Roma 15, Madrid, 2002.

PFAFF, Carol. *Constraints on language mixing: intrasentential code-switching and borrowing in Spanish/English*. In: *Language* 55, 291-318, 1979.

PHILIPPIDE, Alexandru. *Originea românilor I-II*. Iași, 1925-1928.

PRENDI, Frano; JUBANI, Bep. *Antické dějiny a archeologie země Škipetarů*. In: Daum, Werner (ed). *Albanien zwischen Kreuz und Halbmond*. München: Staatliches Museum für Völkerkunde München, 1998.

PULTROVÁ, URBANOVÁ, MALÁ, ŠUBRT. *Archaická latina*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum, 2006.

PUȘCARIU, Sextil. *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache. I. Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*. Heidelberg, 1905.

PUȘCARIU, Sextil. *Locul limbii române între limbili romanice*. Discurs de recepțiune, București, 1920.

PUȘCARIU, Sextil. *Die rumänische Sprache*. Leipzig, 1943.

QOSJA, Rexhep. *Realiteti i shpërfillur*. Prishtina: Shtëpia botuese Toena, 2006.

RÉCATAS, Basile. *L'état actuel du bilinguisme chez les Macédo-Roumains du Pinde et le rôle de la femme dans le langage*. Paris, 1934.

REHDER, Peter. *Einführung in die slavischen Sprachen (mit einer Einführung in die Balkanphilologie)*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.

REITER, Norbert. *Von der Balkanologie zur Eurolinguistik*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.

RESIC, Sanimir; TÖRNQUIST-PLEWA, Barbara. *The Balkans in Focus. Cultural Boundaries in Europe*. Lund: Nordic Academic Press, 2002.

RIEHL, Claudia. *Sprachkontaktforschung*. Tübingen, 2004.

ROSETTI, Alexandru. *K voprosu o balkanskom „jazыkovom sojuze“*. In: *Révue de linguistique* III, 2, str. 135-139, 1958.

ROSETTI, Alexandru. *Brève histoire de la langue roumaine des origines à nos jours*. *Ianua linguarum*, ser. critica 13, The Hague, 1973.

RUSSU, Ioan. *Tracii în Dacia romană*, „Acta Mus. Napocensis”, 1967, 4, s. 85-105.

RUSSU, Ioan. *Limba Traco-Dacilor*. Bucharest, 1969.

RYCHLÍK, Jan. *Dějiny Bulharska*. Praha, 2000.

RYCHLÍK, Jan; KOUBA, Miroslav. *Dějiny Makedonie*. Praha, 2003.

- QESKU, Pavli. *Fjalor anglisht-shqip*. Tirana, 2000.
- SALA, Marius. *Del latín al rumano*. Braşov, 2002.
- SANDFELD, Kristian. *Balkanphilologien*. Kopenhagen, 1930.
- SANZ LEDESMA, Manuel. *El albanés. Gramática, historia, textos*. Madrid: Ediciones Clásicas, 1996.
- SAPIR, Edward. *An Introduction to the Study of Speech*. New York: Harcourt, Brace and World, 1921.
- SCHALLER H.W. *Die Balkansprachen. Eine Einführung in die Balkanphilologie*. Heidelberg, 1975.
- SCHMITT, Oliver J. *Das venezianische Albanien (1392-1479)*, München, 2001.
- SCHRAMM, Gottfried. *Eroberer und Eingesessene. Geographische Lehnennamen als Zeugen der Geschichte Südeuropas im I. Jahrhundert n. Chr.* Stuttgart: Hiesermann, 1981.
- SCHRAMM, Gottfried. *Anfänge des albanesischen Christentums. Die frühe Bekehrung der Bessen und ihre langen Folgen*. Freiburg: Rombach, 1994.
- SCHRAMM, Gottfried. *Ein Damm bricht: Die römische Donaugrenze und die Invasionen des 5.-7. Jahrhunderts im Lichte von Namen und Wörtern*. München: Oldenbourg-Verlag, 1997.
- SCHRAMM, Gottfried. *Liegengelassene Probleme. Acht neue Thesen zur Lokalisierung der lateinischen und albanischen Kontinuität in Südosteuropa*. In: Zeitschrift für Balkanologie, 42, 2006.
- SCHÜTZ, István. *Les huit thèses de Gottfried Schramm et l'ethnogenèse roumaine*. In: Travaux de linguistique et de philologie 30, 417-430, 1992.
- SCHÜTZ, István. *Simbioza shqiptaro-vllahe dhe huazimet sllave e shqipes e rumanishtes*. In: Domosileckaja M.V., Žugra A. V., Morozova M.S., Rusakov A.J. (eds.). *Sovremennaja albanistika: dostiženija i perspektivy. Sbornik statej*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istorija, 2012.
- SKALIČKA, Vladimír. *Vývoj jazyka*. Praha, 1960.
- SKOK, Petar. *Zum Balkanlatein IV*. In: Zeitschrift für romanische Philologie 54, 175-215, 424-499.
- SKOK, Petar. *Pojave vulgarnoo-latinskoga jezika na nadpisima rimske provincije Dalmacije*. Zagreb, 1915.
- SKOK, Petar. *Byzantion*. In: Zeitschrift für romanische Philologie, 1931.

- SMITH, William, LLD, Ed., *Dictionary of Greek and Roman Geography*, 1854
- SOLTA, Georg Renatus. *Einführung in die Balkanlinguistik mit besonderer Berücksichtigung des Substrats und des Balkanlateinischen*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
- SPEYBROECK, Jan (ed.) *Personal Notes on the Herpetofauna of Europe*. In: EuroHerp Database, 2007.
- STADTMÜLLER, Georg. *Forschungen zur albanesischen Frühgeschichte*. Wiesbaden: Harassowitz, 1966.
- STIPČEVIĆ, Aleksandar. *Iliri – povijest, život, kultura*. Zagreb, 1989
- STIPČEVIĆ, Aleksandar. *The Illyrians: history and culture*. Noyes Press, 1977.
- SVANE, Gunnar. *Slavische Lehnwörter im Albanischen*. Aarhus: Aarhus University Press, 1992.
- TAGLIAVINI, Carlo. *Gli elementi latini in albanese*. CN, I, 90-110, 1941.
- TAGLIAVINI, Carlo. *La stratificazione della lingua albanese*. Bologna, 1943.
- TAGLIAVINI, Carlo. *Le origini delle lingue neolatine*. Bologna: Patron, 1972.
- THOMASON, Sarah; KAUFMAN, Terence. *Language Contact, Creolization and Genetic Linguistics*. University of California Press, 1988.
- THOMASON, Sarah. *Language Contact – an Introduction*. Edinburgh University Press, 2000.
- THUMB, Albert. *Handbuch der griechischen Dialekte*. Heidelberg, 1909.
- THUNMANN, Johann. *Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*. Leipzig, 1774.
- TODOROVA, Maria N. *Imagining the Balkans*. New York: Oxford University Press, 1997.
- TOMKOVÁ, Hana; MONARI, Virgijl. *Albánsko-český a česko-albánský slovník*. Praha: Leda, 2007.
- TOYNBEE, Arnold Joseph. *Some problems of Greek history*. London, 1969.
- TRASK, Robert L. *Historical Linguistics*. London: Arnold, 1996.

- TRUBECKOJ, Nikolaj Sergejevič. *Actes du premier congrès international des linguistes*. Leiden, 1928.
- TSITZILIS, Christos. *Zur Problematik der griechischen Lehnwörter im Albanischen*. In: Zeitschrift für Balkanologie, 1995.
- TSITZILIS, Christos. *Der Einfluss des Griechischen in Südosteuropa*. In: Hinrichs, Uwe (Hg.). *Handbuch der Südosteuropa-Linguistik*. Wiesbaden, 1999.
- VACHEK, Josef. *Lingvistický slovník Pražské školy*. Praha: Karolinum, 2005
- VAŇKOVÁ, Irena. *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Učební texty univerzity Karlovy, Karolinum, 2005.
- VASA, Pashko. *La vérité sur l'Albanie et les Albanais: étude historique et critique*. Paříž, 1879
- VAVROUŠEK, Petr. *Rekonstrukce? Rekonstrukce!*. Praha: Filozofická fakulta, 2008.
- VILDOMEČ, Věroboj. *Multilingualism*. Leiden: A.W. Sijthoff, 1971.
- VOSSLER, Karl. *Einführung in das Vulgärlatein*. München, 1953.
- VM: Tatry. In: Naše řeč. 1931 (5)
- WEIGAND, Gustav. *Die Sprache der Olympos-Walachen*. Leipzig, 1888.
- WEIGAND, Gustav. *Sind die Albaner Nachkommen der Illyrer oder Thraker*. In: BA, 3, 1927.
- WEINREICH, Uriel. *Sprachen in Kontakt. Ergebnisse und Probleme der Zweisprachigkeitsforschung*. München, 1977.
(překlad knihy *Languages in Contact*. Mouton, 1963)
- WEISS, Michael. *Review of Kaimio*. In: Rasenna: Journal of the Center for Etruscan Studies. 2010 (2)
- WEITHMANN, Michael. *Balkán, 2000 let mezi východem a západem*. Praha: Vyšehrad, 1996.
- WERNER, Jan. *Der Schatzfund von Vrap in Albanien. Beiträge zur Archeologie der Awaren-Zeit im mittleren Donaauraum*. Vienna: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1986.
- WILKES, John. *The Illyrians*. Blackwell, 1992.
- WINFORD, Donald. *An Introduction to Contact Linguistics*. Blackwell, 2002.

XHARRA, Fahri. *Kultura e Komanit*. Prishtina Press: 1999.

ZÁSTĚROVÁ, Bohumila a kol. *Dějiny Byzance*. Praha, 1992.

ZAVADIL, Bohumil. *Vývoj španělského jazyka I*. Praha: Karolinum, 1998.

ZGUSTA, Ladislav. *Onomasiological Change: Sachen-Change Reflected by Wörter*. In: Polomé, Edgar C. (ed.). *Research Guide on Language Change*. Berlin: Mouton de Gruyter, 389-398, 1990.

Internetové zdroje

Z řady použitých (a řádně citovaných) internetových zdrojů bych ráda vyzdvihla především dva. Pravděpodobně nejspolehlivější údaje o počtu mluvčích minoritních balkánských (a jiných) jazyků lze najít na:

www.ethnologue.com

Cenné informace o balkánské fauně s řadou fotografií a zajímavých (akutálních) článků jsou dostupné na:

www.balcanica.cz

ALBÁNSKO-ČESKÝ SLOVNÍČEK

Tento slovníček je zamýšlen především jako přehled slovní zásoby použité v příkladech a ukázkách v této práci. Nicméně se zároveň jedná o základní korpus albánské slovní zásoby (obsahuje běžná podstatná jména, dny v týdnu, měsíce, adjektiva, barvy, zájmena osobní i přivlastňovací, základní číslovky, běžné činnosti, příslovce místa, času i způsobu, spojky a předložky). Lze jej tedy použít i jako studijní seznam základní slovní zásoby.

Je-li lexikalizovanou součástí slova také spojovací člen, je tento uveden v závorce před slovem.

adhuroj	zbožňovat
afër	blízko
aftë	schopný
agjëroj	postít se
ai	on
aj	sousto
ajo	ona
akoma	ještě
anglisht	anglicky
aparati fotografik	fotoaparát
apo	nebo
ar	zlato
argjënd	stříbro
arkë	bedna
armë	zbraň
armik	nepřítel
arnoj	opravit
arsye	důvod
arrij	přijít
as	ani
asgjë	nic
asht	kost
askush	nikdo
asnjëri	nikdo
ata	oni
atëherë	tehdy
atje	tam
ato	ony
babá	táta
balçëm/balshëm	balzám
banjo	koupelna
banoj	bydlet
(i) bardhë	bílý
barkë	lod'
bashkë	společně, spolu
batanije	deka
bekoj	žehnat
belbë	koktavý

bëj
 bëj fjalë
 bëj shaka
 bëj ski
 bërsi
 berber
 bie
 bie në dashuri
 bie në gjumë
 bie shi
 bie të fle
 bisedoj
 bishë
 bishtajë
 bjeshkë
 blatë
 blej
 bletë
 blu
 bluaj
 bojë
 bojë hiri
 bollë
 breg
 bregdet
 brekë
 brenda
 breshkë
 bretk
 brymë
 bujk
 bukë
 (i) bukur
 bulbër
 bulë
 burrë, mn.č. burra
 bush
 but
 buzëqesh
 çaj
 çakmak
 çantë
 çdo
 çdo ditë
 çdo herë
 çekisht
 çelës, mn.č. çelësa
 çekrek

dělat
 hádat se
 dělat si legraci
 lyžovat
 slupka z hroznů
 holič
 padat
 zamilovat se
 usnout
 prší
 jít spát
 povídat si
 divoké zvíře
 lusk
 pastvina
 oplatka
 koupit
 včela
 modrý
 mlít
 barva
 šedá
 užovka
 břeh
 pobřeží
 kalhotky
 uvnitř
 želva
 žába
 jinovatka
 sedlák
 chléb
 krásný
 prach
 bříško prstu
 muž
 zimostráz
 sud, kád'

 usmívat se
 čaj
 zapalovač
 taška
 každý
 každý den
 pokaždé
 česky
 klíč
 čtvrthodina, čtvrtina

çfarë
 çfarëdo
 çimkë
 çlodhem
 çmoj
 çnderoj
 çoj
 cilido
 dal (2.,3. osoba del)
 dardhë
 darkë
 denjë
 depërtoj
 derë, mn.č. dyer
 deri
 det
 detyrë
 dëftoj
 dëgjoj
 dėkoj
 dėlir
 dėm
 dėrgjoj
 dėrmoj
 dėshiroj
 dėshmoj
 dėshperoj
 dėshtoj
 dhemb
 dhe
 dhëmb
 dhjetë
 dhjetor
 dhomë
 dhomë gjumi
 dhomë ndeje
 dhomë pune
 dhuroj
 di
 di të (+ konj.)
 diçka
 (e) diel
 diktoj
 dikush
 dimër
 dishtë
 ditë
 divorc

co
 cokoliv
 štěnice
 odpočívát
 ohodnotit
 zneuctít
 poslat, zanést
 jakýkoliv
 vyjít (ven)
 hruška
 večere
 cenný, významný
 pronikat
 dveře
 až do
 moře
 povinnost
 ukazovat
 poslouchat, slyšet
 uhodit
 vyčistit
 škoda
 poslat
 rozdrtit
 přát si
 dosvědčit
 učinit zoufalým
 neuspět, potratit
 bolet
 a
 zub
 deset
 prosinec
 pokoj
 ložnice
 obývací pokoj
 pracovna
 darovat
 vědět
 umět
 něco
 neděle
 upozorovat
 někdo
 zima
 trychtýřek
 den
 rozvod

djalë, mn.č. djem
 djall
 djathtas
 dje
 dollap
 dorë, mn.č. duar
 dragua
 drekë
 drejtë
 dreq
 dritare
 dru (urč. druri)
 drua
 dua
 dua të (+ konj.)
 (më/të...) duhet të (+ konj.)
 duroj
 dy
 dysHEME
 e
 eci
 edhe
 emtë
 engëll
 (e) enjte
 erë
 eshkë
 faj
 fajkë
 fajkua
 falas
 famë
 familje
 famull
 faqe
 farkë
 fashqe
 fat
 fatkeqësisht
 fe
 felë
 femër
 ferr
 fëmijë
 fërgoj
 fërkoj
 fërroj
 fill

chlapec
 čert
 vpravo
 včera
 skříň
 ruka
 drak
 oběd
 rovný
 čert
 okno
 dřevo
 obávat se
 chtít
 chtít
 muset
 být trpělivý, snášet
 dva
 podlaha
 a
 chodit
 a
 teta
 anděl
 čtvrtek
 vítr
 houba
 hřích
 boční stěna lodi
 jestřáb
 zdarma
 dobrá pověst
 rodina
 kmotřenec
 stránka (knihy), tvář
 kovárna
 plínka
 manžel, ženich
 bohužel
 víra
 plástev
 žena
 peklo
 dítě
 smažit
 škrábat
 rozemlít nahrubo
 nit

fillim
 filloj
 fishkëlloj
 fishnjar
 fjalë
 fjalor
 flakë
 flamë
 flas (2.,3. osoba flet)
 flas të vërtetën
 fle
 fletore
 flok
 floktare
 flori
 flutur
 forbël
 (i) fortë
 frashër
 frashuall
 frëngjisht
 frushkull
 fryt
 fshat
 fshatar
 fshikë
 (i) ftohtë
 ftoj
 ftua
 fund
 furkë
 furr
 furrik
 fus (2. a 3.os.j.č. fut)
 fushë
 fytyrë
 gargull
 gatuaj
 gaz
 gënjeshër
 gërshtë
 gëzohem
 gjarpër
 gjashtë
 gjatë
 (i) gjatë
 gjatë ditës
 gjë (urč. gjëja)

začátek
 začít
 šeptat
 harpuna
 slovo
 slovník
 vločka
 nachlazení, zánět
 mluvit
 mluvit pravdu
 spát
 sešit
 vlas
 kadeřnice
 zlaták
 motýl
 skořápka
 silný
 jasan
 fazole
 francouzsky
 bič
 plody, ovoce
 vesnice
 sedlák
 měchýř
 studený
 pozvat
 kdoule
 konec
 vidlička
 pec
 kurník
 vložit
 pole
 obličej
 špaček
 vařit
 radost, smích
 lež
 nůžky
 těšit se
 had
 šest
 během
 dlouhý
 během dne
 věc

gjej
 gjel
 (i) gjelbër
 gjer
 gjermanisht
 gjeshtë
 gjëndër
 gjinde
 gjithë
 gjithë ditën
 gjithë javën
 gjithë natën
 gjithnjë
 gjuhë
 gjuhësi
 gjumë
 gjymtyrë
 gjysmë
 grifshë
 grill
 grua
 gusht
 guximtar
 ha
 hap
 harroj
 hedh
 heq
 herë-herë
 hermoj
 hetoj
 (e) hënë
 hipi
 (të) hollat
 humb
 hyj (2.,3.osoba hyn)
 ijë
 ilqe
 im
 ime
 interesohem për...
 irë
 iriq
 ishull
 italisht
 jam
 jam dakord
 jam kundër

najít
 korohvička
 zelený
 plch
 německy
 koště
 žláza
 lidé
 celý
 celý den
 celý týden
 celou noc
 vždy
 jazyk
 jazykověda
 spánek
 kloub, spoj
 půl
 divoký jahodník
 pustina
 žena
 srpen
 odvážný
 jíst
 otevřít
 zapomenout
 hodit
 sundat
 někdy
 kopat
 prozkoumat
 pondělí
 nastoupit
 drobné
 ztratit
 vejít
 bok
 druh dubu
 můj
 moje (f)
 zajímat se o co
 hněv
 ježek
 ostrov
 italsky
 být
 souhlasit
 být proti

jam mirë
 jam pro
 jam vonë
 janar
 jap (2. a 3.os.j.č. jep)
 jashtë
 jastëk
 javë
 jetoj
 jonë
 ju
 juaj
 juaj
 kafshë
 kafshoj
 kalë, mn.č. kuaj
 kaloj
 (i) kaltër
 kam
 kam dëshirë të (+ konj.)
 kam frikë
 kam kohë të lirë
 kam konsideratë
 kam lënë duhanin
 kam mendjen
 kam merak
 kam nevojë
 kam radhën
 kam shpresë të (+ konj.)
 kam të drejtë
 kandër
 kandërr
 kanë
 kanushë
 kapruall
 kapua
 karrige
 karrë
 kartolinë
 katër
 katror
 këmbë
 këmishë
 kënaqem
 këndoj
 këpucë, mn.č. këpucë
 kërkuj
 kërp

mít se dobře
 být pro
 mít zpoždění
 leden
 dát
 mimo, venku
 polštář
 týden
 žít
 naše (f)
 vy
 váš
 vaše
 zvíře, věc
 kousat
 kůň
 procházet (kolem), trávit (čas)
 světle modrý
 mít
 přát si
 bát se
 mít volný čas
 mít ohledy
 nechat kouření
 dávat pozor
 dělat si starosti
 potřebovat
 být na řadě
 doufat
 mít pravdu
 nádrž
 hmyz
 rákos
 čáp
 srnec
 kohout
 židle
 kára
 pohlednice
 čtyři
 čtvercový
 noha
 košile
 radovat se, užívat si
 zpívat
 bota
 hledat
 konopí

kërruttë	ovce s rohy
keq	špatně
(i) keq, (e) keqe	špatný
kërkoj	hledat
kështu	tak
këta	tito
këto	tyto
këtu	tady
kjo	tato
kofshë	stehno, bok
kohë	čas
korb	havran
corp	tělo
korrik	červenec
krahasoj	srovnávat
krat	žád'
krehem	česat se
krejë	javor
krokull	šafrán
krye	hlava
kryelartë	pyšný
kryq	kříž
kujtoj	vzpomenout si
kukutë	fenykl
kulloshtër	mlezivo
kumerq	clo, obchod
kundër	proti
kuptim	smysl
kuptoj	rozumět
(i) kuq, (e) kuqe	červený
kur	když
kur	kdy
kurrë	nikdy
kurse	zatímco
kush	kdo (tázací i vztažné zájmeno)
kushull	konzul
kushdo	kdokoliv
kushtoj	stát (o ceně)
kuti poste	schránka (poštovní)
kuzhinë	kuchyně
ky	tento
lagje	čtvrť
lahem	mýt se
laj	mýt
laps	tužka
lar	vavříň
larg	daleko
lart	nahore

lepur
 lë
 lëmoj
 lëviz
 lëvizje
 lexoj
 libër
 ligj
 limë
 limon
 (i) lirë
 lirisht
 luaj
 lule
 lumë
 luqerbull
 luqerë
 mace
 (i) madh, (e) madhe
 maj
 majtas
 makinë
 mall
 mal, mn.č. male
 mandej
 marr (2. a 3. os.j.č. merr)
 marr të ftohtë
 mars
 (e) martë
 (i) martuar
 (e) martuar
 mashkull
 mavi
 mbaj
 mbaroj
 mbas
 mbi
 mbrëmje
 mbret
 mbroj
 mbyll
 me
 me zë të ulët
 mel
 më
 më shumë
 mendoj
 mendull

zajíc
 nechat
 leštit
 pohybovat se
 pohyb
 číst
 kniha
 zákon
 pilník
 citrón
 volný
 svobodně
 hrát si
 květina
 řeka
 vlkodlak
 lucerna
 kočka
 velký
 květen
 vlevo
 auto
 stesk
 hora
 potom
 vzít
 nachladit se
 březen
 úterý
 ženatý
 vdaná
 muž
 modrý (tmavě)
 držet
 skončit
 za
 nad
 večer
 král
 chránit
 zavřít
 s
 potichu (tichým hlasem)
 proso, jáhly
 víc
 víc
 myslet
 mandle

mëngjes
mëngë
mes
mesditë
mesnatë
(e) mërkurë
mësoj
mësues
mështekër
mi
mijë
mik
mirë
mish
mishkonjë
mjek
mjeke
mjerë
mjeshtak
mollë
mossukses
mot
motër
mulli
mund
(i) mundur
murmuroj
mushkull
myk
myll
myshk
natë
natyrë
ndaloj
ndër
ndërroj
ndërtoj
ndihmoj
ndokush
ndonëse
ndonjë
ndryshoj
ne
në
në qoftë se
në shtëpi
nën
nënë

ráno
rukáv
střed
poledne
půlnoc
středa
učit se
učitel
bříza
myš
tisíc
přítel
dobře
maso
komár
lékař
lékařka
nešťastný
švagr
jablko
neúspěch
příští rok
sestra
mlýn
moci
možný
mrmlat
sval
hlen
mula
mech
noc
příroda
zastavit
mezi
měnit, vyměnit
postavit
pomáhat
někdo
ačkoliv
nějaký
změnit
my
v
jestliže
doma
pod
matka

nëntë
 nëntor
 nëse
 nesër
 nga
 ngadalë
 nganjëherë
 ngjyrë
 ngrihem
 (i) ngrohtë
 një
 një herë
 njeri, mn.č. njerëz
 njoh (2.a3.os.j.č. njeh)
 njohur
 notoj
 numër
 nxhënës
 oborr
 ofroj
 orendi
 organizoj
 ose
 pa
 pagjumësi
 paguaj
 pak
 pako
 pakuptim
 pamje
 pamje nga deti
 panjohur
 paq
 para
 paradite
 pasdite
 pasdreke
 pastaj
 patentë
 patjetër
 pe (urč. peri)
 pecetë
 pemë
 penë
 për
 për këtë arsye
 për të parën herë
 përballë

devět
 listopad
 jestliže
 zítra
 z
 pomalu
 někdy
 barva
 vstát
 teplý
 jedna
 jednou (za určitou dobu)
 člověk
 znát
 známý
 plavat
 číslo
 žák
 dvůr
 nabídnout
 nábytek
 organizovat
 nebo
 bez
 nespavost
 platit, zaplatit
 málo
 balíček
 nesmysl
 výhled
 výhled na moře
 neznámý
 mír
 před
 dopoledne
 odpoledne
 odpoledne
 potom
 řidičský průkaz
 jistě
 nit
 ubrousek
 ovoce
 pero
 pro
 proto (doslova: z toho důvodu)
 poprvé
 naproti

përgjithmonë
 përpara
 përparësi
 perpiqem
 përrallë
 përsëri
 përshtypje
 pesë
 peshk
 peshkop
 peshqir
 (më/të...) pëlqen të (+konj.)
 pi
 pikerisht
 pjesë
 pjeshkë
 plak, plakë
 por
 posa
 poshtë
 prandaj
 pranverë
 prapa
 (e) premtë
 pres, pret
 prill
 prindërit
 provoj
 pullë poste
 punoj
 pushim
 pushoj
 pyes (2.a 3. os.j.č. pyet)
 pyll, mn.č. pyje
 qaj
 qark
 që
 që këtu
 qen
 qershi
 qershor
 qesh
 qethem
 qíell
 quhem
 qytet
 qytetar
 radio

navždy
 vpředu
 přednost
 snažit se
 pohádka
 znovu
 dojem
 pět
 ryba
 pravoslavný biskup
 ručník
 líbit se
 pít
 přesně
 část
 broskev
 starý
 ale
 jakmile
 dole
 proto
 jaro
 vzadu
 pátek
 čekat
 duben
 rodiče
 ochutnat, vyzkoušet, zkusit
 známka (poštovní)
 pracovat
 dovolená
 odpočívat
 ptát se
 les
 plakat
 kolem (místně)
 jaký, který, že
 odtud
 pes
 třešň
 červen
 smát se
 stříhat se
 nebe
 jmenovat se
 město
 občan, obyvatel
 rádio

rekomandoj
 (i) ri, (e) re
 rregullisht
 rreth
 rri
 (i, e) rritur
 (të) rriturit
 rrobë
 rrugë
 rruhem
 rusisht
 sa
 (i) saj
 (e) saj
 sapo
 se
 së shpejti
 se
 shami
 shekull, mn.č. shekuj
 sheqer
 shes (2.a 3.os.j.č. shet)
 shëtis (2.a 3.os.j.č. shëtit)
 shëtitje
 shikoj
 shkoj
 shkoj në det
 shkoj për pushime
 shkrepëse
 shkruaj
 shkurt
 (i) shkurtër
 shoh (2., 3. osoba sheh)
 shok
 shoku im
 shoqe
 shoqja ime
 shpejt
 shpesh
 shpjegoj
 shportë
 shpresoj të (+ konj.)
 shqip
 shtatë
 shtator
 shtëpi
 shtrat, mn.č. shtretër
 (e) shtunë

doporučit
 nový
 pravidelně
 asi (počet)
 zůstat
 dospělý
 dospělí
 oblečení
 ulice
 holit se
 rusky
 kolik
 její (m)
 její (f)
 jakmile
 než
 brzy
 že
 šátek
 století
 cukr
 prodat
 procházet se
 procházka
 koukat
 chodit
 jet k moři
 jet na prázdniny
 sirky
 psát
 únor
 krátký
 vidět
 přítel
 můj přítel
 přítelkyně
 moje přítelkyně
 rychle
 často
 vysvětlit
 koš
 doufat
 albánsky
 sedm
 září
 dům
 postel
 sobota

shumë
 sirtar
 sivjet
 sjell
 sobë
 sot
 spital
 sportel
 sukses
 takohem
 takoj
 tani
 tavan
 tetë
 tetor
 them
 thyej
 ti
 (i) tij
 (e) tij
 tim
 time
 tingull
 top, mn.č. topa
 tre, tri
 tregoj
 tren
 (e) treta
 trëndafil
 tryezë
 turn
 turqisht
 (i) tyre
 (e) tyre
 udhëtim
 udhëtoj
 ujë
 ujë i ngrohtë
 ujë i pijshëm
 ulem
 (i) ulët
 unë (për mua)
 urë
 ushtar
 ushtrim
 uzinë
 vajzë
 varfër

mnoho, velmi
 zásuvka
 letos
 přinést
 kamna
 dnes
 nemocnice
 přepážka
 úspěch
 setkat se
 potkat
 teď
 strop
 osm
 říjen
 říci
 rozbít
 ty
 jeho (m)
 jeho (f)
 tvůj
 tvoje (f)
 zvuk
 míč
 tři
 ukázat, vyprávět
 vlak
 třetina
 růže
 stůl
 směna
 turecky
 jejich (m)
 jejich (f)
 cesta
 cestovat
 voda
 voda teplá
 voda pitná
 posadit se
 hluboký
 já (pro mě)
 most
 voják
 cvičení
 továrna
 dívka
 chudý

vazhdoj
vdes
vë
veç
vellá
vend
vendos
(i) verdhe
verë
vërej
vesh
(i) vështirë
vështirësi
vij
vizatoj
vjeshtë
vjet
(i) vogël
vonë
vrapoj
vras
ynë
zakonisht
zambak
zarf
zbres (2. a 3. os.j.č.)
zbres nga makina
(i) zellshëm
zë
zë (urč. zëri)
zgjohem
zgjoj
(i) zi, (e) zezë
zile
zog

pokračovat
zemřít
položit
kromě
bratr
místo
rozhodnout
žlutý
léto
pozorovat, zhlédnout
obléknout se
těžký, obtížný
obtíž, těžkost
přijít
malovat
podzim
minulý rok
malý
pozdě
běžet
uhodit
náš
obyčejně
lilie
obálka
vystoupit
vystoupit z auta
pilný
chytit
hlas
vzbudit se
vzbudit
černý
zvonek
pták